

41/2011

Ikääntyneisiin kohdistuvat rikokset ja niiden ehkäiseminen

*oikeusministeriö
justitieministeriet*

Ikääntyneisiin kohdistuvat rikokset ja niiden ehkäiseminen

21.9.2011

Julkaisun nimi	Ikääntyneisiin kohdistuvat rikokset ja niiden ehkäiseminen
Tekijä	Rikoksentorjuntaneuvoston työryhmä Puheenjohtaja Sirkka Perttu (Palmenia), sihteeri Mervi Sarimo (oikeusministeriö)
Oikeusministeriön julkaisu	41/2011 Selvityksiä ja ohjeita
OSKARI numero	OM 9/014/2011
ISSN-L	1798-7067
ISSN (PDF)	1798-7067
ISBN (PDF)	978-952-259-142-5
URN	URN:ISBN:978-952-259-142-5
Pysyvä osoite	http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-259-142-5
Asia- ja avain- sanat	ikäntyneet, seniorit, uhrin, rikos, rikoksentorjunta, kaltoinkohtelu, väkivalta, turvallisuus
Tiivistelmä	<p>Työryhmän selvityksessä kerrotaan ikääntyneisiin kohdistuvista rikoksista tilastojen ja tutkimusten valossa. Selvitykseen on koottu tietoa toimista ja hankkeista, joita on toteutettu tai toteutetaan ikääntyneiden turvallisuuden edistämiseksi ja ikääntyneisiin kohdistuvien rikosten vähentämiseksi. Tilastojen yhtenäisyyden ja vertailtavuuden edistämiseksi työryhmä määritteli senioreiksi yli 65-vuotiaat.</p> <p>Työryhmä pitää tärkeänä, että ikääntyvässä väestössä ja heidän turvallisuustarpeisiinsa kiinnitetään huomiota myös rikosten ehkäisyn näkökulmasta. Työryhmä ehdottaa rikoksentorjuntaneuvostolle konkreettisia toimia ikääntyneiden turvallisuuden parantamiseksi ja ikääntyneisiin kohdistuvien rikosten vähentämiseksi. Työryhmä nostaa esiin seikkoja, jotka olisi hyvä ottaa huomioon sisäisen turvallisuuden ohjelmassa ikääntyneiden turvallisuutta kehitettäessä sekä paikallisessa toiminnassa kunnissa. Rikollisuuden ehkäisyn näkökulma tulisi ottaa huomioon ikääntyneiden hyvinvointia koskevia päätöksiä laajemminkin yhteiskunnassa tehtäessä.</p> <p>Työryhmä on luonnostellut senioreiden turvaohjeet, joissa neuvotaan, miten toimimalla voi vähentää riskiä joutua rikoksen uhriksi. Turvallisuustiedon välittäminen ikääntyneille edellyttää eri tahojen yhteistyötä.</p> <p>Ehdotus pohjautuu koti- ja ulkomaisiin kokemuksiin tarkoituksenmukaisista tavoista, joilla voidaan vähentää senioreiden riskiä joutua rikosten kohteeksi.</p> <p>Työryhmässä olivat edustettuina oikeusministeriö/rikoksentorjuntaneuvosto, sisäasiainministeriön poliisiosasto/Poliisihallitus, Terveystieteiden tutkimuskeskus, Valvira, Vanhustyön keskusliitto, Suomen vanhusten turvakotiyhdistys ry, Svenska pensionärsförbundet rf ja Palmenia.</p>

21.9.2011

Publikationens titel	Brott mot äldre och förebyggande av dem
Författare	Arbetsgruppen av rådet för brottsförebyggande Ordförande Sirkka Perttu (Palmenia), sekreterare Mervi Sarimo (justitieministeriet)
Justitieministeriets publikation	41/2011 Utredningar och anvisningar
OSKARI nummer	OM 9/014/2011
ISSN-L	1798-7067
ISSN (PDF)	1798-7067
ISBN (PDF)	978-952-259-142-5
URN	URN:ISBN:978-952-259-142-5
Permanent adress	http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-259-142-5
Sak- och nyckelord	äldre, seniorer, offer, brott, brottsförebyggande, illabehandling, våld, säkerhet
Referat	<p>I arbetsgruppens utredning redogörs för brott som riktar sig mot äldre utgående från statistiker och undersökningar. I utredningen presenteras information om de åtgärder och projekt som har genomförts eller ska genomföras i syfte att främja äldres säkerhet och för att minska antalet brott som riktar sig mot äldre. För att säkerställa att statistikerna är enhetliga och jämförbara har arbetsgruppen definierat seniorer som över 65-åriga personer.</p> <p>Arbetsgruppen anser det viktigt att avseende fästs vid den äldre befolkningen och deras säkerhetsbehov också ur brottsförebyggandets perspektiv. Arbetsgruppen föreslår konkreta åtgärder till rådet för brottsförebyggande för att förbättra äldres säkerhet och för att minska antalet brott som riktar sig mot äldre. Arbetsgruppen lyfter fram omständigheter som ska tas i beaktande i programmet för den inre säkerheten vid utvecklingen av äldres säkerhet samt i den lokala verksamheten i kommunerna. Perspektivet av brottsförebyggande borde även i större omfattning i samhället tas i beaktande när beslut om äldres välfärd fattas.</p> <p>Arbetsgruppen har utarbetat ett utkast till anvisningar för seniorer, där det ges råd om tillvägagångssätt med vilka man kan minska risken för att bli brottsoffer. Förmedling av säkerhetsinformation till äldre förutsätter samarbete mellan de olika instanserna.</p> <p>Förslaget baserar sig på inhemska och utländska erfarenheter om ändamålsenliga sätt att minska seniorernas risk för att bli utsatta för brott.</p> <p>Företrädna i arbetsgruppen var justitieministeriet/rådet för brottsförebyggande, inrikesministeriets polisavdelning/Polisstyrelsen, Institutet för hälsa och välfärd, Tillstånds- och tillsynsverket för social- och hälsovården, Centralförbundet för de gamlas väl, Suomen Vanhusten Turvakotiyhdistys ry, Svenska pensionärsförbundet rf och Palmenia.</p>

SISÄLLYS

JOHDANTO	9
1 Ikääntyneisiin kohdistuvat rikokset ja rikosriskit	11
1.1 Ikääntyneiden ikäryhmä	11
1.2 Ikääntyneisiin kohdistuva kaltoinkohtelu	11
1.3 Uhriksi altistumisen riskitekijöitä ja seurauksia	12
1.4 Viranomaisten tietoon tulevat tapaukset	15
1.4.1 Poliisin rikostilastot	15
1.4.2 Sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujärjestelmä	16
1.5 Uhriksi joutumisen yleisyys tutkimusten mukaan	19
1.5.1 Ikääntyneiden kaltoinkohtelun yleisyys	20
1.5.2 Ikääntyneiden väkivaltakokemuksista	21
1.5.3 Ikääntyneet henkirikosten uhreina	23
2 Ikääntyneiden kokema rikospelko ja turvattomuus	26
3 Ikääntyneet rikollisuuden ehkäisyn ja turvallisuuden edistämisen kansallisissa ohjelmissa	28
3.1 Kansallinen rikosentorjuntaohjelma ja valtionavustukset paikallisiin rikosentorjuntahankkeisiin	28
3.2 Sisäisen turvallisuuden ohjelmat	29
3.2.1 STO I ja STO II	29
3.2.2 Toimenpideohjelma ikääntyneiden turvallisuuden parantamiseksi	31
3.2.3 Suurten kaupunkien turvallisuusohjelma	33
3.3 Kansallinen väkivallan vähentämishjelma ja sen jatko	33
3.4 Lähisuhdeväkivallan ja naisiin kohdistuvan väkivallan ehkäisyn ohjelmat	35
4 Toimet ja hankkeet kaltoinkohtelun vähentämiseksi	38
4.1 Suomen vanhusten turvakotiyhdistys ry:n toiminta	38
4.2 Kampanja ikääntyneisiin kohdistuvaa väkivaltaa vastaan ja Kätkeyt Äänet -opas	40
4.3 Breaking the Taboo. Opas sosiaali- ja terveydenhuollon työntekijöille kaltoinkohtelun tunnistamiseen	41
5 Turvallisuussuunnittelu ja paikallinen toiminta kunnissa	43
5.1 Ikääntyneiden turvallisuuden edistäminen kuntien turvallisuusohjelmissa	43

5.2	Ikäihmisten turvallisuus osana väkivallan vähentämisen Järvenpää-pilottia _____	45
5.3	Ikääntyneet huomioiva toimintamalli lähisuhde- ja perheväkivallan ehkäisyyn Tampereella _____	48
5.4	Karhupuiston kummit. Paikallinen hanke turvattomuuden vähentämiseksi _____	50
6	Ammattihenkilöstön valvonnan ja lähisuhdeväkivaltaan puuttumisen tehostaminen _____	51
6.1	Sosiaali- ja terveydenhuollon henkilöstön valvonnan tehostaminen _____	51
6.1.1	Terveydenhuollon ja sosiaalihuollon henkilöstön valvonta _____	51
6.1.2	Työnantajan tiedonsaantimahdollisuudet luottotiedoista _____	52
6.1.3	Tieto sakkorangaistuksista ja vakavista rikoksista _____	53
6.1.4	Terveydenhuollon ammattihenkilöiden rikostaustojen selvittäminen _____	53
6.2	Lähisuhdeväkivaltaan puuttumisen tehostaminen _____	54
6.3	Edunvalvonnan kehittäminen _____	55
7	Kansainvälisiä esimerkkejä strategioista ja toimista _____	56
7.1	Ikääntyneisiin kohdistuvan kaltoinkohtelun ehkäisy _____	56
7.1.1	Kansainvälisiä verkostoja ja hankkeita _____	56
7.1.2	Australian malleja kaltoinkohtelun ehkäisemiseen _____	57
7.1.3	Kaltoinkohtelun ehkäisyyn tähtäävien toimien tuloksellisuudesta _____	59
7.2	Tietoa senioreille rikosten ehkäisemiseksi ja turvallisuuden parantamiseksi _____	62
7.3	Ikääntyneet huomioon ottavia rikollisuuden ehkäisyn hankkeita ja turvallisuutta parantavia palveluita _____	64
7.4	Syyttäjälaitoksen toimintapolitiikka ja ohjeistus _____	66
8	Yhteenveto ja työryhmän ehdotus _____	68
8.1	Yhteenveto _____	68
8.2	Työryhmän ehdotus toimiksi _____	73
	LÄHTEET _____	76
	TAULUKOT _____	84
	LIITE: TURVAOHJEITA SENIOREILLE (LUONNOS)	

JOHDANTO

Suomen väestö ikääntyy, ja tulevien 30 vuoden aikana maamme väestö muuttuu Euroopan neljänneksi nuorimmasta sen kolmanneksi vanhimaksi. Suurten ikäluokkien ikääntymisen myötä 65 vuotta täyttäneiden osuus väestöstä kasvaa nykyisestä 15 prosentista runsaaseen 26 prosenttiin ja 80 vuotta täyttäneiden määrä yli kolminkertaistuu vuoteen 2030.¹

Suomen väestö ikääntyy, mutta miten ikääntyneet otetaan huomioon rikosentorjunnassa ja väestön turvallisuutta kehitettäessä? Rikosentorjuntaneuvosto asetti toukokuussa 2009 työryhmän tekemään selvitystä tarkoituksenmukaisista tavoista vähentää senioriväestön riskejä joutua rikosten kohteeksi. Neuvoston sihteeristössä jo aikaisemmin vireillä ollut hanke ikääntyneiden turvallisuusoppaasta korvattiin tällä selvitystehtävällä, jota varten nimettiin laaja asiantuntijatyöryhmä.

Rikosentorjuntaneuvoston työryhmän tehtävänä oli sopivassa laajuudessa

- kartoittaa olemassa oleva tieto senioriväestön rikosriskeistä
- kartoittavat toimet ja hankkeet senioreiden turvallisuuden edistämiseksi ja rikoksen uhriksi joutumisen vähentämiseksi Suomessa (toimijat, hankkeet, oppaat, havaitut puutteet jne.)
- selvittää kotimaisten ja ulkomaisten tutkimusten ja kokemusten perusteella tarkoituksenmukaiset tavat vähentää senioriväestön riskejä joutua rikosten kohteeksi
- tehdä ehdotus rikosentorjuntaneuvoston roolista ja toimista ikäihmisten rikosriskien vähentämiseksi.

Työryhmän tuli selvittää mahdollisuudet tehdä yhteistyötä ja välttää päällekkäisyyksiä ikääntyneiden turvallisuuden parantamiseksi maassamme vireillä olevien muiden hankkeiden kanssa.

Työryhmän puheenjohtajaksi nimettiin projektipäällikkö Sirkka Perttu, Palmenia. Jäseniksi nimettiin erikoistutkija Minna-Liisa Luoma, Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, suunnittelija Tiina Savola, Palmenia, projektipäällikkö Leena Serpola-Kaivo-oja, Suomen Vanhusten turvakotiyhdistys ry, toiminnanjohtaja Veronica Fellman, Svenska pensionärsförbundet rf, suunnittelija Markus Alanko, oikeusministeriö/rikosentorjuntaneuvoston sihteeristö, poliisitarkastaja Mikko Lampikoski, sisäasiainministeriö/poliisiosasto sekä kehittämispäällikkö Katriina Jokela, Vanhustyön keskusliitto. Työryhmän kokoonpanoa muutettiin huhtikuussa 2010 siten, että eläkkeelle jääneen Lampikosken tilalle nimettiin poliisitarkastaja Mia Tuominen, sisäasiainministeriö, ja Jokelan tilalle lakimies Marjut Vuorela, Vanhustyön keskusliitto. Samalla kokoonpanoa täydennettiin nimittämällä jäseneksi Valvirasta ylilääkäri Sari Anttila. Sihteerinä toimi erikoissuunnittelija Mervi Sarimo, oikeusministeriö/rikosentorjuntaneuvoston sihteeristö.

Työryhmän työskentelyn aikana Suomessa alettiin valmistella kahta kansallisen tason ohjelmaa, jotka koskettavat työryhmän teemaa. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos käyn-

¹ Vaarama 2004.

nisti naisiin kohdistuvan väkivallan vastaisen ohjelman valmistelun, ja sisäasiainministeriö ikääntyneiden turvallisuusohjelman valmistelun. Terveys- ja hyvinvoinnin laitoksessa oli kaavailtu iäkkäisiin naisiin kohdistuvaa väkivallan ehkäisyä yhdeksi priorisoitavaksi osa-alueeksi, mutta tästä luovuttiin päällekkäisyyksien välttämiseksi. Poikihallinnollinen naisiin kohdistuvan väkivallan vähentämisen ohjelma valmistui vuonna 2010. Sisäisen turvallisuuden sihteeristö sai toukokuussa 2011 valmiiksi ehdotuksen sisäisen turvallisuuden ohjelmaan liitettävästä ikääntyneiden turvallisuusohjelmasta.

Työryhmä järjesti yhteistyössä sisäisen turvallisuuden sihteeristön kanssa kaksi tilaisuutta. 9.2.2010 järjestettiin asiantuntija- ja keskustelutilaisuus aiheesta ”ikäntyneisiin kohdistuvan väkivallan ja muun rikollisuuden ehkäisy”. Tilaisuuden alustajina toimivat geriatrian professori Simon Biggs Lontoon Kings´ s Collegesta ja ylilääkäri Jouko Laurila Haartmanin sairaalasta. Samasta teemasta pidettiin ikääntyneiden turvallisuusohjelman valmisteluun liittyvä työpaja 8.3.2010.

Työryhmä on kuullut seuraavia asiantuntijoita: erikoistutkija Markku Heiskanen, HEU-NI, sisäisen turvallisuuden yksikön päällikkö Tarja Mankkinen, sisäasiainministeriö, ja projektipäällikkö Minna Piispa, Terveys- ja hyvinvoinnin laitos. Asiantuntija-apua ovat työryhmälle antaneet OTT Martti Lehti, erikoissuunnittelija Hannu Niemi ja erikoistutkija Reino Sirén Oikeuspoliittisesta tutkimuslaitoksesta. Poliisin tietoon tulleita rikoksia koskevan aineiston kokosi ja analysoi suunnittelija Regina Järg-Tärno rikoksentorjuntaneuvoston sihteeristöstä.

Työryhmä kokoontui 8 kertaa. Työryhmän alkuperäinen määräaika oli 31.12.2009, mutta sitä pidennettiin ensin 30.4.2010 asti, sitten 31.8.2010 asti. Toimeksiantoa laajennettiin samalla niin, että työryhmä sai tehtäväkseen luonnostella lisäksi turvaohjeet senioreille rikosriskien vähentämiseksi. Työn edelleen pitkittyessä sovittiin, että selvitys saatetaan loppuun sihteerityönä. Puheenjohtajan ja työryhmän jäsenten sekä rikoksentorjuntaneuvoston sihteeristön tuella on ollut tässä suuri merkitys.

Työryhmän työstä on välitetty tietoja rikoksentorjuntaneuvostolle jo ennen raportin valmistumista. Tältä pohjalta neuvosto on ottanut ikääntyneisiin kohdistuvan rikollisuuden ehkäisyn yhdeksi painopisteeksi omassa toiminnassaan vuonna 2011.² Neuvosto nosti aiheen esiin oikeusministeriölle antamassaan rikoksentorjuntakatsauksessa.³ Lisäksi ikääntyneiden turvallisuuden parantaminen otettiin vuonna 2011 yhdeksi rikoksentorjunnan valtionavun priorisointikohteeksi.

Tilastojen yhtenäisyyden ja vertailtavuuden edistämiseksi työryhmä määritteli senioreiksi yli 65-vuotiaat. Työryhmän lähtökohtana on ollut sukupuolisensitiivinen tarkastelu siten, että rikollisuuden ehkäisyn kysymyksiä on pyritty pohtimaan sekä iäkkäiden miesten että naisten näkökulmasta.

Selvityksessä on voitu huomioda lähinnä se aineisto, joka on ollut saatavilla toukokuun alkuun 2011 mennessä.

2 Neuvoston toimintasuunnitelma 2011:

<http://www.rikoksentorjunta.fi/Etusivu/Neuvosto/Toiminta/Toimintasuunnitelmat>. Rikoksentorjuntaneuvoston on tarkoitus julkaista senioreiden turvaohjeet tänä vuonna.

3 Rikoksentorjuntaneuvoston katsaus rikollisuuteen ja rikosten ehkäisyn mahdollisuuksiin hyväksyttiin neuvoston kokouksessa 11.2.2011:

<http://www.rikoksentorjunta.fi/Etusivu/Neuvosto/Ajankohtaista/Uutiset/1290610433826>

1 Ikääntyneisiin kohdistuvat rikokset ja rikosriskit

Tässä luvussa tarkastellaan, miten ikääntyminen vaikuttaa riskiin joutua rikoksen uhriksi ja mitä rikoksia ikääntyneisiin kohdistuu olemassa olevien tilastojen, tutkimusten ja muiden tietojen mukaan. Luvussa tarkastellaan myös ikääntyneisiin kohdistuvan kaltoinkohtelun ilmenemistä sekä iäkkäiden kokemaa rikospelkoa ja turvattomuutta.

1.1 Ikääntyneiden ikäryhmä

Ei ole olemassa yhtenäistä määritelmää sille, minkä ikäistä pidetään ikääntyneenä. Sosiologisessa tutkimuksessa ikääntyneen alarajana saatetaan pitää 60 vuotta, mutta useimmissa kehittyneissä maissa ja aihepiiriä koskevassa kirjallisuudessa ikääntyneiksi katsotaan 65 vuotta täyttäneet. Työryhmä päätti linjata ikärajan omassa työssään tilastotaineistojen ehdoilla. Tässä jouduttiin kuitenkin huomaamaan, että ikämäärittelyt vaihtelevat eri tahoilla – ja jopa saman tahon tuottamissa tiedoissa. Tilastojen yhtenäisyyden ja vertailtavuuden edistämiseksi työryhmä pitää sopivana ikärajana 65 vuotta.

Suomessa 65 vuotta täyttäneitä on 941 000 (2010). Heistä 58 % on naisia. On arvioitu, että 20 vuoden päästä yli 65-vuotiaita on 1,5 miljoonaa. Tilastokeskuksen väestöennusteessa arvioidaan yli 65-vuotiaiden osuuden väestöstä nousevan 17 prosentista 27 prosenttiin vuoteen 2040 ja 29 prosenttiin vuoteen 2060 mennessä.⁴

Ikääntyminen tuo mukanaan muutoksia ihmisen fysiologiaan ja se saattaa vaikuttaa myös kognitiivisiin taitoihin. Nämä puolestaan vaikuttavat henkilön toimintakykyyn ja haavoittuvuuteen. Vaikutusten ilmeneminen on hyvin yksilöllistä. Ikääntyneet eivät ole homogeeninen ryhmä. Tämä väestöryhmä kattaa neljä vuosikymmentä, ja ääri-laitojen välillä on kaksikin sukupolvea. Terveystila vaihtelee samallakin kymmenluvulla olevilla. Senioreista löytyy aktiivisia, fyysisesti ja psyykkisesti erittäin toimintakykyisiä, mutta myös vakavasti dementoituneita, ja kaikkea siltä väliltä.

1.2 Ikääntyneisiin kohdistuva kaltoinkohtelu

Ikääntyneiden kaltoinkohtelu on moniulotteinen ilmiö. Yleensä kaltoinkohtelulla tarkoitetaan iäkkääseen kohdistuvaa, yksittäistä tai toistuvaa tekoa tai toimen laiminlyöntiä, joka tapahtuu luottamuksen varassa toimivassa suhteessa ja joka aiheuttaa iäkkäälle vahinkoa tai ahdinkoa.⁵ Kaltoinkohtelu voi olla fyysistä, psyykkistä, seksuaalista tai taloudellista/aineellista. Kaltoinkohtelu voi ilmetä esimerkiksi väkivaltana tai taloudellisena

4 Väestöennuste 2009–2060. Tilastokeskus 2009.

5 Määritelmän on luonut Iso-Britanniassa toimiva Action on Elder Abuse -järjestö vuonna 1993: ”A single or repeated act or lack of appropriate action, occurring within any relationship where there is an expectation of trust, which causes harm or distress to an older person”.

Lähde: www.elderabuse.org.uk. Vastaava on hyväksytty WHO:ssa 2002 (The Toronto Declaration on the global prevention of elder abuse).

hyväksikäyttönä. Se voi ilmetä myös hoidon ja avun laiminlyöntinä, joka tarkoittaa hoi-
vavelvollisuuden täyttämisen laiminlyöntiä tai siitä kieltäytymistä. Kaltoinkohtelu voi
olla tahallista tai tahatonta. Se kutsutaanko käyttäytymistä väkivallaksi, laiminlyönniksi
tai hyväksikäytöksi riippuu todennäköisesti huonon kohtelun toistumistiheydestä, sen
kestosta, vakavuudesta ja seurauksista sekä ennen kaikkea kulttuurisesta yhteydestä.⁶
Määritelmien osittainen päällekkäisyys ja vaihtelevuus heijastuvat aihepiirin tutkimuk-
siin ja vaikeuttavat kokonais kuvan saamista ikääntyneisiin kohdistuvista rikoksista.

Kaltoinkohtelulla ei ole omaa rikosoikeudellista määritelmää tai kriminalisointia.⁷ Kal-
toinkohtelua koskevia tutkimustuloksia tarkasteltaessa on huomioitava, että vain osa
huonosta kohtelusta täyttää rikoksen tunnusmerkistön. Rikoksia ovat esimerkiksi

- pahoinpitely- ja seksuaalirikokset
- varkaus, petos, kavallus, vahingonteko
- kotirauhan rikkominen, laitton uhkaus, vapauden riisto, kiristys, ryöstö
- heitteillepano

Kaltoinkohteluun syyllistynyt tulee yleensä uhrin lähipiiristä ja käyttää hyväkseen uhrin
hänestä riippuvaista asemaa. Kokemuksen haavoittavuutta lisää se, että se tapahtuu ym-
päristössä, jonka pitäisi olla kaikista turvallisint: kodissa tai hoitopaikassa. Useimmiten
kaltoinkohtelija on perheenjäsen – esimerkiksi ikääntyneen puoliso tai alkoholiingel-
mainen poika, tai joskus tytär. Kyseessä saattaa olla vanhuksen ainoa läheinen ihmis-
suhde, mikä vaikeuttaa tilanteeseen puuttumista. Vanhus ei ehkä edes halua tulla aute-
tuksi, jolloin joudutaan pohtimaan itsemääräämisoikeuden rajoja. Kaltoinkohteluun voi
syyllistyä myös hoitaja.

1.3 Uhriksi altistumisen riskitekijöitä ja seurauksia

Ikääntynyt voi joutua rikoksen uhriksi samasta syystä kuin kuka tahansa. Rikoksenteiki-
jät osaavat käyttää hyväkseen ihmisten huolimattomuutta esimerkiksi omaisuuden suo-
jaamisessa. On olemassa yksinkertaisia käytäntöjä, joita noudattamalla voi itse pienen-
tää riskiään joutua rikoksen uhriksi ja parantaa turvallisuuttaan.

Ikääntynyt voi valikoitua rikoksen uhriksi myös sen takia, että hän on ns. helppo kohde.
Rikosta suunnitteleva kohdistaa tekonsa hitaasti liikkuvaan ja puolustuskyvyttömään
saadakseen lompakon tai laukun helpommin anastetuksi. Iäkkäällä on myös erityinen
riski joutua rikoksen uhriksi huijattuna. Hänelle tarjotaan apua, mutta samassa yhtey-
dessä viedäänkin omaisuutta. Tai iäkkään kotiin yritetään päästä tekaistun syyn varjolla,
jotta sieltä voisi anastaa omaisuutta. Tyypillisiä ikäihmisiin kohdistuneita huijauksia
ovat erilaiset arpajais-, lotto- ja rahankeräyshuijaukset. Kuluttajaviraston verkkosivuille
on keväällä 2011 lisätty tietopaketti, jonka avulla omaiset voivat havaita ja auttaa ehkäi-
semään läheisensä huijauksen.⁸

6 Väkipalva ja terveys maailmassa 2005.

7 Laiminlyönnin rangaistavuudesta on säädetty rikoslain 3 luvun 3 §:ssä (13.6.2003/515). Laiminlyönti on rangaista-
va myös, jos tekijä on jättänyt estämättä tunnusmerkistön mukaisen seurauksen syntymisen, vaikka hänel-
lä on ollut erityinen oikeudellinen velvollisuus estää seurauksen syntymisen. Tällainen velvollisuus voi
perustua mm. virkaan, toimeen tai asemaan, tekijän ja uhrin väliseen suhteeseen taikka tekijän vaaraa
aiheuttaneeseen toimintaan.

8 <http://www.kuluttajavirasto.fi/fi-FI/tiedotteet/tiedotteet-huijaukset/esta-iakkaan-laheisesi-huijaukset>

Iäkäs voi olla helppo kohde myös puhelinmyyjille ja muille kaupittelijoille. Iäkkäille kaupataan puhelimitse tuotteita, joita he eivät tarvitse mutta joista he eivät osaa kieltäytyä. Sinällään laillinen, mutta tyyliiltään ”aggressiivinen” vanhuksiin kohdistuva myyntitoiminta on omaisten mukaan yleinen ei-toivottu ilmiö. Ikääntyneille tehdyn puhelinmyynnin laadun nostamisen tarpeeseen on vastannut Asiakkuusmarkkinointiliitto, joka on valmistellut ohjeet telemyynnistä ikääntyneille. Ohjeet julkistettiin lokakuussa 2010. Kotimyynnistä sääntöjen muuttamiselle voisi olla aihetta, mutta tämän selvittäminen ei kuulunut toimeksiannon mukaisiin työryhmän tehtäviin.

Kuten tässä selvityksessä jäljempänä ilmenee, tilastojen ja tutkimusten mukaan iäkkäät joutuvat rikoksen uhriksi vähemmän kuin muu väestö keskimäärin. On kuitenkin tekijöitä, jotka tekevät vanhuksesta haavoittuvamman ja alttiimman kaltoinkohtelulle ja rikoksille lähipiirinkin taholta. Riskitekijöitä ovat etenkin alentunut fyysinen ja psyykinen toimintakyky, yksinäisyys, masentuneisuus, syrjäytyminen ja muistihäiriöt.

65 vuotta täyttäneistä noin 8 %:lla arvioidaan olevan keskivaikeaa tai vaikeaa dementiaa. Muistihäiriöt yleistyvät jyrkästi iän myötä: 65–74-vuotiaista muistihäiriöisiä on noin 4 %, 75–84-vuotiaista runsaat 10 % ja 85 vuotta täyttäneistä yli kolmannes. Dementoituneiden määrä suurenee huomattavasti väestön ikärakenteen vanhetessa.⁹ Vaikka ikäihmisten joukon arvioidaan olevan yhä terveempää ja sairastumisen siirtyvän vanhempiin ikäryhmiin, lisääntyvät muistihäiriöt voivat merkitä sitä, että vanhuksiin kohdistuva kaltoinkohtelu ja rikokset lisääntyvät.

Ikääntyneisiin kohdistuvan väkivallan riskitekijöitä on selvitetty Suomessa parikymmentä vuotta sitten. Silloin tehdyn tutkimuksen mukaan väkivallalle altistavia tekijöitä olivat huono terveys, fyysisen ja henkisen toimintakyvyn puutteet, avioliitossa oleminen ja asuminen kahdestaan puolison kanssa. Kun pahoinpitelijä on oma aikuinen lapsi, riskitekijöitä ovat aikuisen lapsen taloudellinen tai asumiseen liittyvä riippuvuus uhrista sekä erilaiset vaikeudet aikuisen lapsen elämässä.¹⁰

Yhdysvaltalaisen tutkimuksen mukaan iäkästä äitiään tai isäänsä pahoinpitelevällä aikuisella pojalla on muita useammin alkoholiongelmia, mielenterveysongelmia, työttömyyttä tai toimeentulovaikeuksia ja taloudellista riippuvuutta vanhemmasta. He asuvat usein vanhemman kanssa ja ovat joko naimattomia tai ovat kokeneet avioeron, jonka jälkeen he ovat saattaneet muuttaa vanhemman luo takaisin. Näitä piirteitä ei voi kuitenkaan yleistää kaikkiin vanhempiansa kohtaan väkivaltaisesti käyttäytyviin aikuisiin lapsiin, vaan he saattavat olla myös hyvässä yhteiskunnallisessa asemassa.¹¹

Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksella on vuoden 2010 lopulla valmistunut ikääntyneisiin naisiin kohdistuvan väkivallan ja kaltoinkohtelun yleisyystutkimus, johon osallistui Suomen lisäksi neljä muuta Euroopan maata. Tutkimustulosten mukaan maiden välillä oli huomattavia eroja väkivallan ja kaltoinkohtelun yleisyydessä, mutta riskitekijät osoittautuivat maissa samanlaisiksi. Niitä olivat huono terveys, masentuneisuus, asuminen yhdessä puolison/partnerin taikka aikuisen lapsen kanssa. Myös huonolla taloudellisella tilanteella oli merkittävä yhteys laiminlyöntiin sekä henkiseen ja seksuaaliseen vä-

9 Sulkava 2005.

10 Kivelä ym. 1992. Ks. myös Perttu 1999.

11 Pillemer & Finkelhor 1989.

kivaltaan. Laiminlyöntiä tai hyväksikäyttöä kokeneet naiset olivat useimmiten yksinäisiä.¹²

Laitoksessa hoidettavina oleviin vanhuksiin kohdistuvaa kaltoinkohtelua koskevat suomalaiset tutkimustiedot ovat 1990-luvulta. Niiden mukaan fyysinen väkivalta pitkäaikaislaitoksissa on harvinaista, mutta hoidon laiminlyöntiä ja iäkkäitä loukkaavaa toimintaa tapahtuu.¹³ Hoitotyön johtajien käsityksiä vanhusten kaltoinkohtelusta selvittäneen pro-gradu -tutkimuksen mukaan muistisairas, psyykkisesti oirehtiva ja paljon apua tarvitseva vanhus on muita suuremmassa vaarassa tulla vanhainkodissa kaltoinkohdeksi.¹⁴ Australiassa huomion kohteeksi nousi ikääntyneiden henkilökohtaisen hoidon heikko taso, kun oli ilmennyt, että hoitolaitoksissa olleita vanhuksia oli joutunut seksuaalisen kaltoinkohtelun uhriksi. Meillä vanhuspotilaiden riski joutua vakavan rikoksen uhriksi nousi huomion kohteeksi, kun viranomaisten tietoon tuli useita potilaisiin kohdistuneita henkirikoksia, joiden tekijöiksi epäillään terveydenhuollon hoitohenkilöstöä. (ks. luku 1.5.3)

Iso-Britanniassa tehdyn tutkimuksen mukaan kaltoinkohtelua kokeneista ikääntyneistä 76 % piti aiheutuneita seurauksia vakavina tai erittäin vakavina. Useimmiten kyse oli sosiaalisista ja tunnepuolen seurauksista.¹⁵ Australiassa tehdyn selvityksen mukaan ikääntyneiden taloudellisessa ja muussa kaltoinkohtelussa on kysymys isoista rahasummista. Kustannukset lankeavat hyväksikäytön kohteeksi joutuneille ikääntyneille ja tulevat laajasti myös yhteiskunnan sosiaali- ja terveydenhuollon maksettavaksi kaltoinkohtelun lieveilmiöiden aiheuttamina kustannuksina.¹⁶

Kun ikääntynyt joutuu rikoksen uhriksi, siitä saattaa koitua hänelle vakavia seurauksia. Fyysiset ja psyykkiset vammat voivat olla kohtalokkaita, heikentää ihmisen elämänhallintaa ja toimintakykyä ja johtaa jopa ennenaikaiseen kuolemaan. Väkivallasta voi aiheutua pahemmat vammat kuin nuoremmalle, vaikka kyse olisi voimakkuudeltaan samanlaisesta teosta. Ikääntymiseen liittyvät fysiologiset muutokset lisäävät luunmurtumien riskiä. Käsilaukun anastus riuhtaisemalla voi aiheuttaa iäkkään uhrin kaatumisen ja lonkkamurtuman. Vakuutusyhtiöiden tiedon mukaan kuntoutusaika korreloi suoraan iän kanssa.

Pelkkä rikoksen pelkokin voi joissakin tapauksissa iäkkäällä muodostua kohtuuttoman suureksi ja elämänlaatua heikentäväksi tekijäksi. Pelko voi rajoittaa liikkumista kodin ulkopuolella ja lisätä vanhuksen eristäytymistä ja yksinäisyyttä, mikä puolestaan kasvat-
taa uhriksi joutumisen riskiä. Rikoksen pelkoon vaikuttavat mm. tiedon puute ja elämän kontrollin puute. (Ks. luku 2).

12 *Prevalence study of violence and abuse against older women (AVOW)*. Tutkimuksen tuloksista enemmän luvussa 2.5.1.

13 Isola ym. 1997.

14 Sipiläinen 2008.

15 *Abuse and Neglect of Older People: Secondary Analysis of UK Prevalence Study*.

16 *The Cost of Elder Abuse in Queensland 2009*.

1.4 Viranomaisten tietoon tulevat tapaukset

Vain pieni osa rikoksista tulee viranomaisten tietoon ja tilastoihin. Tämä koskee etenkin lievää väkivaltaa ja vähäisiä omaisuusrikoksia. Väkivalta jää piiloon, jos se halutaan salata väkivallan tekijän ja uhrin suhteen vuoksi. Uhri ei ehkä pidä tekoa rikoksena vaan normaaliin elämänmenoon kuuluvana. Uhri voi myös arastella tapauksen viranomaiskäsittelystä aiheutuvaa harmia.¹⁷ Piiloon jäävästä rikollisuudesta pyritään saamaan tietoa uhritutkimuksilla, mutta nekään eivät ole tietolähteinä ongelmatomia. (Ks. luku 1.5.)

1.4.1 Poliisin rikostilastot

Poliisin tulostietojärjestelmistä on poimittavissa tiedot poliisille tehdyistä rikosilmoituksista, joissa asianomistaja on vähintään 65-vuotias. Liitteen taulukoihin on koottu tietoja poliisin rikosilmoitustilastoista.¹⁸

Ikääntyneiden joutuminen rikoksen uhriksi on poliisin tilastojen mukaan huomattavasti vähäisempää kuin alle 65-vuotiaan väestön. Tarkastelujakson 2005–2010 aikana poliisille vuosittain noin 260 000 ilmoitetusta rikoksesta ikäihmisiin kohdistuneita on keskimäärin 17 500 (Taulukko 1).¹⁹ Joka 15. rikosilmoitus koskee yli 65-vuotiasta. Poliisin tilastojen mukaan ikääntyneiden ikäluokasta vuosittain noin 2 % on joutunut rikoksen uhriksi, kun 16–64-vuotiaista vastaava osuus on yli 6 %. Poliisitietojen perusteella lasten ikäihmisten tilastollinen riski joutua rikoksen uhriksi on kolme kertaa pienempi kuin vertailuryhmällä; omaisuusrikosten uhriksi joutumisen riski on 2,5-3 kertaa pienempi, ja henkeen ja terveyteen kohdistuneissa rikoksissa noin kymmenen kertaa pienempi. (Taulukko 2)

Poliisitilastoihin pohjaavat arviot ovat kuitenkin puutteellisia. Tilastot eivät kuvaa koko rikosmäärää vaan vain sitä osuutta, joka on ilmoitettu poliisille ja tullut poliisin tietoon. Tilastoitumiseen vaikuttaa muun muassa se, pitääkö uhri itse tekoja rikoksina. Ilmoitusalttiuteen vaikuttaa paitsi uhrin ikä ja sukupuoli, myös teon vakavuus sekä ilmoituksesta saatavissa oleva hyöty. Tilastoitumiseen vaikuttavat lisäksi lainmuutokset ja poliisikontrollin kohdentuminen ja tehokkuus.²⁰ Suurin osa kaikista yksityiseen henkilöön kohdistuneista väkivalta- ja omaisuusrikoksista jää tulematta poliisin tietoon. Läheisen henkilön tekemästä rikoksesta vaietaan helpommin, mihin vaikuttanee mm. uhrin riippuvuus tekijästä ja seurausten pelko. Ikääntyneiden kohdalla ilmoitusalttiutta voi heikentää erityinen hoivan ja huolenpidon tarve. Heikko fyysinen tai psyykinen kunto ilmenee vaikeutena kulkea omin voimin, käyttää puhelinta ja muita kommunikaatiovälineitä, ongelmina muistissa ja puhekyvyssä sekä muuna puutteellisena toimintana.

17 Sirén 2011.

18 Tässä esitetty pohjautuu suunnittelija Regina Järg-Tärnon analyysiin poliisin PATJA-tietojärjestelmästä erikoissuunnittelija Juha Heleniuksen avulla saaduista tiedoista, joihin myös liitteen taulukot perustuvat. Tarkastelun kohteena olivat yli 65-vuotiaisiin kohdistuneet omaisuusrikokset ja henkeen ja terveyteen kohdistuneet rikokset kuuden vuoden ajalta (2005–2010). Vertailuryhmänä on 16–64-vuotiaat. PATJA-järjestelmän tiedot saattavat poiketa Tilastokeskuksen julkaisemista tiedoista. Luvut kertovat asianomistajien määrästä ko. rikosryhmissä.

19 Ikääntyneiden asianomistajien rikosilmoitusten määrä sukupuolen mukaan ilmenee taulukosta 3.

20 Rikollisuustilanne 2009.

Tarkastelujaksolla yli 65-vuotiaiden rikosilmoituksista varkauksia koski 38 % ilmoituksista, vahingontekoja 14 %, näpistyksiä 10 %, petoksia 5 %, pahoinpitelyrikoksia 3 % ja ryöstöjä 1 %. Ikääntyneisiin kohdistuneista rikoksista suurin osa (72 %) on omaisuusrikoksia, henkeen ja terveyteen kohdistuvia rikoksia on 5 %. Vertailuryhmän kohdalla omaisuusrikosten osuus rikosilmoituksissa on 60 %, henkeen ja terveyteen kohdistuneiden rikosten 16 %. (Taulukko 5)

Poliisitilastoissa monessa rikostyyppissä näkyy ikääntyneisiin kohdistuneiden rikosten määrällinen lisääntyminen tarkastelujakson aikana (Taulukko 1). Kun rikosten määrä suhteutetaan ikäluokkien kokoon, muutos ei ole samalla tavalla näkyvä. Vanhusten määrän lisääntyminen lisää heihin kohdistuneiden rikosten yhteismäärää ja näkyy tilastoissa nousuna. Muutamassa rikostyyppissä (mm. petos, vakuutus- ja maksuvälinepetos sekä pahoinpitelyt ja lievät pahoinpitelyt) kasvu on kuitenkin merkittävä ikäluokan kokoon suhteuttamisen jälkeenkin. Petosrikosten uhriksi joutuminen on lisääntynyt erityisesti yli 65-vuotiailla naisilla (Taulukko 4). Poliisitilastot eivät tue sitä väitettä, että ikääntyneisiin kohdistuvat ryöstöt (ml. törkeä ryöstö ja tekojen yritykset) olisivat viime aikoina lisääntyneet. Ne eivät ole lisääntyneet Helsingin alueellakaan, jossa tarkastelujakson aikana ikääntyneisiin kohdistuneista koko maassa poliisille ilmoitetuista ryöstörikoksista tapahtui noin joka kolmas – joka viides. Mediassa on saatettu uutisoida tapauksia ryöstönä (”ryöväämisenä”), vaikka kyse olisi muusta rikosnimikkeestä.

Poliisi on julkisuudessa tuonut esiin ulkomaisiin esimerkkeihin viitaten arvioita siitä, että vanhuksiin suunnattuja rikoksia voi alkaa ilmetä maassamme aikaisempaa enemmän. Huomiota on kiinnitetty erityisesti rahan ja omaisuuden anastamiskeinoihin, kuten maksukorttirikollisuuteen, huijauksiin ja vanhusten asuntoihin pyrkimiseen tekaistuin perustein. Myös muutokset asuntomurroissa ovat herättäneet huolta. Poliisin mukaan asuntomurtojen määrä vuonna 2010 kasvoi edellisvuodesta 2,2 %. Leimallista oli ulkomaisten rikosentekijöiden aiempaa suurempi osuus, suunnitelmallisuus ja ammattimaisuus.

Suuret ikäluokat ovat lähitulevaisuudessa siirtymässä ikääntyneiden ikäryhmään, mikä heijastuu myös poliisitilastoihin. Koska suuret ikäluokat tuovat mukanaan tilastoissa näkyviä tapauksia, tämä todennäköisesti tulee näkymään ikääntyneiden asianomistajien määrän kasvuna (jopa silloin, jos kokonaisrikollisuus laskee). Tämä ennuste edellyttäisi, että sekä rikollisuus että ilmoitusalttius pysyvät samalla tasolla kuin nyt. Mikäli ilmoitusalttius lisääntyy – mikä voi tapahtua, jos esimerkiksi ryhdytään kiinnittämään huomiota johonkin tiettyyn rikosongelmaan – poliisitilastojen näyttämä rikollisuus saattaa lisääntyä, vaikka todellinen rikollisuus pysyisikin samana tai laskisi.

1.4.2 Sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujärjestelmä

Britanniassa on arvioitu, että joka kymmenes päivystyshoitoon tuleva ikääntynyt saattaa olla kaltoinkohtelun uhri. Suomessa on esitetty arvio, että jopa 15–20 % sairaala- ja terveyskeskuspäivystyskäynneistä liittyisi ainakin osaksi iäkkääseen kohdistuneeseen kaltoinkohteluun tai laiminlyöntiin.²¹ Kaltoinkohtelu – samoin kuin päihteiden käyttö – jää lääkäreiltä helposti tunnistamatta, koska vanhukset eivät itse tuo asiaa esiin. Ikääntynyt

21 Valkonen Leena. Lääkäri Jouko Laurilan haastattelu Vanhustyö-lehden numerossa 6/2009.

saattaa olla uhrina vuosia, jopa vuosikymmeniä eikä kehtaa kertoa kokemastaan viranomaisille. Lähisuhteessa koetusta väkivallasta ei yleensä kerrota oma-aloitteisesti.

Sosiaali- ja terveydenhuollon viranomaisten asiakkaistaan keräämissä tiedoissa iäkkääseen kohdistettu väkivalta ei tule näkyviin, sillä sitä ei tilastoida systemaattisesti. Terveydenhuollossa lääkäri kirjaa väkivaltatapauksia käyttäen ICD10-tautiluokitusta. Säännöllistä tilastotietoa sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujärjestelmässä kerätään valtakunnallisesti väkivallan seurauksena sairaaloiden tai terveyskeskusten vuodeosastoille joutuneista potilaista sekä väkivallan aiheuttamista kuolemista. Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen (THL) hoitoilmoitusrekisterin mukaan väkivallan vuoksi sairaalahoitoa saaneita ikääntyneitä on vuodessa noin 70. On arvioitu, että sairaalassa ja terveyskeskuspäivystyksessä väkivaltaisesta kaltoinkohtelusta suuri osa jää tunnistamatta. Vammojen alkuperä jää tällöin piiloon. Nykyinen järjestelmä tuottaa lähinnä nollainformaatiota ja on sellaisenaan hyödytön.

Tiedon keräämisen tarpeet on tiedostettu ja parantamisehdotuksia on tuotu esiin Sisäisen turvallisuuden ohjelmassa ja Kansallisen väkivallan vähentämisohjelman seurantaraportissa. Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksessa tehdyn selvityksen²² mukaan väkivaltatapauksien kirjaamiskäytännöt ja dokumentoinnin tavat vaihtelevat kunnittain. Kattava ja luotettava tiedonkeruu edellyttäisi, että asiakastietojärjestelmään saataisiin yhtenäiset tavat, joilla väkivaltatapauksia merkitään ja luokitellaan. Sosiaali- ja terveydenhuollossa meneillään olevassa sosiaalialan tietoteknologiahankkeessa yhtenä tehtävänä on yhtenäistää asiakastietojärjestelmässä käytettävät minimitietosisällöt ja rakenteet. Asiakkaiden väkivaltatapauksien kirjaamisesta on tehty vähimmäistietotarpeiden kuvaus ja ehdotus siitä, mitkä tiedot asiakastietojärjestelmästä pitäisi jatkossa löytyä.²³ Tietojärjestelmiin rakenteistettu tieto mahdollistaisi tilastotietojen keräämisen väkivallan kohteeksi joutuneiden asiakkuuksien määrästä, auttaisi palvelujärjestelmän kehittämistä ja antaisi suuntaviivoja koulutustarpeista väkivallan tunnistamiseen ja puheeksi ottamiseen. Tietojen kirjaamisen tulisi olla sosiaalialan palvelutuotannossa järjestelmällistä. Tiedonkeruun pilotoinneissa havaittiin hyväksi tavaksi lähestyä asiaa ns. suodatinkysymyksen avulla. Puheeksi ottamista helpottaa se, että asiasta voi tiedustella asiakastilastoinnin yhteydessä. Asiakkaalta voidaan esimerkiksi kysyä, onko hänellä ollut viimeisen vuoden aikana väkivaltakokemuksia uhrina tai tekijänä. Koska väkivaltatietoa voidaan kirjata sosiaalihuollossa vain tilanteissa, joissa palvelutarpeeseen liittyy väkivaltaa, tavoitteena olisi kerätä tietoa avuntarpeen kannalta ajankohtaisista väkivaltatapauksista.

Sosiaalihuollossa on alettu kiinnittää erityistä huomiota ikäihmisten toimintakyvyn arviointiin, kun sosiaalihuoltolakiin lisättiin 1.3.2006 säännökset kuntien velvollisuudesta järjestää palvelutarpeen arviointi.²⁴ Ei-kiireellisissä tapauksissa palvelutarpeen arviointiin pääsy tulee järjestää 75 vuotta täyttäneille seitsemäntenä arkipäivänä yhteydenotosta kuntaan. Kiireellisissä tapauksissa palvelujen tarve tulee arvioida viipymättä. Arviointi-

22 Väyrynen ym.

23 Poikkihallinnollisen virkamiestyöryhmän määrittelemää tietosisältöä on pilotoitu Järvenpäässä ja Porvoossa marraskuussa 2007. Pilotoinnin aikana kirjattiin 197 väkivaltatapauksia, joista valtaosa fyysisen väkivallan uhreja ja sukupuoleltaan naisia. Väkivaltatietolomaketta kokeiltiin parissakymmenessä palveluyksikössä, mukana mm. terveyskeskus ja vanhustyön avohuolto. Väkivaltatapauksia raportoitiin eniten päihdehuollossa, perheneuvolassa ja perheasiainkeskuksessa, koulussa ja neuvolassa. Väkivaltaa kohdatiin kuitenkin kaikissa palveluissa. Pilotissa havaittiin koulutuksen vaikutus tietojen laadukkaaseen kirjaamiseen.

24 Sosiaalihuoltolaki 40 a § (21.11.2008/751). Ikäihmisten toimintakyvyn selvittäminen osana sosiaalihuollon palvelutarpeen arviointia, ks. sosiaali- ja terveysministeriön tiedote 7.6.2006.

nissa huomiota on kiinnostava myös riskitekijöihin, jotka ennakoivat toimintakyvyn heikkenemistä. Sosiaali- ja terveysministeriö on korostanut, että palvelutarpeen arviointi on tärkeää eri tilanteissa ja myös muiden kuin erikseen laissa määriteltyjen ryhmien kohdalla. Toimintakyvyn arviointi tuottaa tietoa useisiin käyttötarkoituksiin sekä yksilötasolla että kunnan tasolla.

Toimintakykyä kuvaavia mittareita ja arviointijärjestelmiä on olemassa lukuisia. RAI (*resident assessment instrument*) on laaja kansainvälinen vanhustenhuollon asiakaspohjainen seuranta- ja arviointijärjestelmä, joka kattaa koko hoito- ja palveluketjun. Tämän atk-pohjaisen tietojärjestelmän soveltuvuutta on testattu Suomessa useassa kunnassa ja otettu käyttöön osana potilastietojärjestelmää. RAI sisältää standardoidun kysymyssarjan, jonka avulla tiedot kerätään koti- ja laitoshoidossa. Tärkeitä tiedonlähteitä ovat vanhus itse, hänen omaisensa, potilasasiakirjat ja hoitoon osallistuvat ammattihenkilöt. Arvioinnin suorittaa sairaanhoitaja tai hoitotyön tiimi. RAI on yksi harvoista järjestelmistä, jonka avulla voidaan arvioida myös turvallisuutta/turvattomuutta, sosiaalisten kontaktien puutetta, raha-asioiden hoitoa, päihteiden väärinkäyttöä ja sosiaalisia verkostoja.²⁵

Ikääntyneitä koskevaa lainsäädäntöä ollaan vahvistamassa ns. ikälailla. Lain valmistelu perustuu arvioon siitä, että vanhuspalvelujen laatua ja saatavuutta ei kyetä turvaamaan pelkästään laatusuosituksilla vaan tarvitaan lakia turvaamaan iäkkäille ja toimintakyvyltään alentuneille henkilöille palveluiden saanti. Lainsäädännön tavoitteena on edistää ikääntyneiden hyvinvointia ja itsenäistä suoriutumista sekä turvata ikääntyneiden palvelutarpeen arviointi ja määrältään ja laadultaan riittävät palvelut. Oikeus sosiaalipalveluihin sidottaisiin aiempaa vahvemmin sosiaalipalvelujen tarpeen selvittämiseen ja sen perusteella laadittavaan palvelusuunnitelmaan. Tarkoitus on turvata jokaiselle oikeus arvokkaaseen vanhuuteen ja hyvään kohteluun asuin- ja hoitopaikasta tai hoidon ja palvelun tarpeesta riippumatta. Lakiluonnos asettaa sosiaali- ja terveydenhuollon työntekijälle ilmoitusvelvollisuuden toimintayksikön vastuuhenkilölle ja kunnan sosiaali- ja terveydenhuollosta vastaavalle viranomaisille tapauksissa, joissa työntekijä huomaa tai saa tietoonsa epäkohdan tai epäkohdan uhan palveluissa (ks. luku 6.1.1). Ilmoitusvelvollisuus ei kuitenkaan ulottuisi esimerkiksi perhepiirissä tapahtuvaan kaltoinkohteluun.²⁶

Sosiaali- ja terveysministeriön teettämästä turvakotiselvityksestä ilmenee, että turvakodit tilastoivat asiakkaita eri tavoin ja puutteellisesti, koska systemaattinen, palvelun tuottajia sitova järjestelmä puuttuu. Esimerkiksi asiakkaiden ikäjakaumia ei tilastoida. Ensi- ja turvakotien liitto on kehittänyt omien jäsenyhdistystensä tilastointia, mutta kuntien ylläpitämissä toimintayksiköissä tilastointi voi tästä poiketa.²⁷ Ensi- ja turvakotien liiton tietojen mukaan 3-6 % turvakotien käyttäjistä on yli 60-vuotiaita.²⁸ Osuus on yllättävän suuri, kun otetaan huomioon, että turvakotipalvelut on suunniteltu lähinnä lapsiperheiden tarpeisiin.

25 RAI-järjestelmästä enemmän verkkosivuilla <http://info.stakes.fi/finrai/Fl/raijarjestelma.htm>

26 Tietoa lainsäädäntöhankkeesta löytyy sosiaali- ja terveysministeriön verkkosivuilta: www.stm.fi/vireilla/lainsaadantohankkeet/sosiaali_ja_terveydenhuolto/ikaantyneet.

27 Laine 2010.

28 Ensi- ja turvakotien 14 turvakodissa oli ajanjaksolla 9.9.2009–9.9.2010 yli 60-vuotiaita naisia 40 ja miehiä 10.

1.5 Uhriksi joutumisen yleisyys tutkimusten mukaan

Uhritutkimuksilla saatavat tiedot täydentävät viranomaistilastojen antamia tietoja rikollisuudesta. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos on yhteistyössä Tilastokeskuksen kanssa tehnyt kansallisia uhritutkimuksia vuodesta 1980. Valtakunnallisia uhritutkimuksia on tehty yhteensä seitsemän kertaa, viimeksi vuonna 2009.²⁹ Puhelinhaastatteluina tehdystä tutkimuksesta kysytään edustavalta otokselta 15 vuotta täyttäneitä, ovatko he joutuneet viimeisten kahdentoista kuukauden aikana tiettyjen rikosten uhreiksi ja minkälaisia nämä tilanteet ovat olleet. Väkivallan lisäksi kysytään tapaturmista ja omaisuusrikoksista (varkaus, vahingonteko).³⁰

Naisiin kohdistuvan väkivallan yleisyyttä on tutkittu tähän tematiikkaan erikoistuneilla tutkimuksilla kahdesti (1997, 2005). Ikääntyneisiin kohdistuva väkivaltaa tai muuta rikollisuutta on erikseen tutkittu Suomessa hyvin vähän. Terveystieteiden tutkimuskeskus kerää hyvinvointi ja palvelut -katsaukseen tietoja iäkkäiden kokemista tapaturmista ja väkivallasta. THL on selvittänyt ikääntyneisiin naisiin kohdistuvan väkivallan ja kaltoinkohtelun yleisyyttä osana EU:n tuoretta Daphne-tutkimushanketta³¹.

Väestökyselyt ovat viime vuosikymmeninä tulleet entistä keskeisemmiksi tietolähteiksi väestön turvallisuuden ja rikollisuustilanteen seurannassa. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos on käynnistänyt rikosuhritutkimuksen menetelmiä koskevan hankkeen, jossa etsitään vastauksia myös siihen, miten yleinen rikosuhritutkimus voitaisiin yhdistää ns. erillistutkimuksiin (esim. parisuhde- ja työpaikkaväkivalta) ja kuinka ikääntyneisiin kohdistuvan väkivallan yleisyyttä saataisiin mitattua entistä luotettavammin.³²

Australian rikosuhritutkimuksen mukaan 65 vuotta täyttäneistä 3,9 % joutui vuoden aikana petoksen uhriksi kuluttajina. Tämän on harvemmin kuin vastaava osuus keski-ikäisistä, mutta petos oli kuitenkin yleisin yksittäinen rikostyyppi, jonka uhriksi iäkkäät tutkimuksen mukaan joutuivat. Se oli yli kaksi kertaa yleisempi kuin heihin kohdistunut pahoinpitelyrikos tai henkilökohtainen varkaus ja vain vähän harvinaisempi kuin murtovarkaudet ja -yrietykset yhteensä.³³ Australian kriminologisen instituutin trendiennusteessa arvioidaan, että 65 vuotta täyttäneet joutuvat todennäköisemmin pankki- ja luotokorttipetoksen kuin muun rikoksen uhriksi ja että petosten seuraukset saattavat olla ikääntyneille tuhoisia. Ennusteen pohjana on malli, jossa arvioidaan petosten suhteellista kasvua seuraavan 25 vuoden aikana ja iäkkäiden uhrien määrän lisäystä.³⁴

29 Vuoden 2009 aineisto kerättiin haastatteleamalla puhelimitse yli 7000 väestötietojärjestelmästä poimitua 15 vuotta täyttäneitä henkilöä. Lähtöotos oli runsaat 9500, vastausprosentti noin 75. Suurin kato oli nuorimmassa ja vanhimmassa ikäryhmässä (yli 85-vuotiaat).

30 Väkivalta on määritelty käsittämään seuraavat tyyppitilanteet: uhkailu tai lyönnin yritys (myös puhelinuhkaus), liikkumisen estäminen, töniminen, kiinni tarttuminen, lyönti (josta ei seurannut näkyvää jälkeä tai josta aiheutui mustelmia, haavoja tai luunmurtumia), aseellinen väkivalta, seksuaalinen väkivalta ja muu väkivalta. Vuodesta 2003 lukien on esitetty tarkennettu kysymys läheisväkivallasta.

31 Daphne on yhteisön toimintaohjelma, jonka tavoitteena on ehkäistä ja torjua lapsiin, nuoriin ja naisiin kohdistuvaa väkivaltaa. Ohjelman tavoitteena on myös pysyvien monialaisten verkostojen luominen, parhaiden käytäntöjen tunnistaminen ja levittäminen sekä väkivaltaan liittyvien ilmiöiden tutkiminen.

32 Sirén 2011.

33 Carcach ym.2001.

34 Temple 2007.

1.5.1 Ikääntyneiden kaltoinkohtelun yleisyys

Kuten edellä luvussa 1.2 on kerrottu, käyttäytymisen määrittäminen kaltoinkohteluksi, väkivallaksi, hyväksikäytöksi tai laiminlyönniksi vaihtelee eri yhteyksissä. Tutkimuskysymysten ja -menetelmien sekä määritelmien erilaisuus vaikeuttaa tulosten vertailua ja arviota ikääntyneisiin kohdistuvan kaltoinkohtelun yleisyydestä. Tutkimustuloksia tarkasteltaessa on lisäksi otettava huomioon, että vain osa kaltoinkohtelusta täyttää rikoksen tunnusmerkistön.

Iso-Britanniassa tehdyn kaltoinkohtelun yleisyyttä koskevan tutkimuksen³⁵ mukaan:

- 2,6 % kotona asuvista ikääntyneistä on joutunut viimeisen vuoden aikana perheenjäsenen, läheisen ystävän tai hoitohenkilön (*inner circle*) kaltoinkohtelemaksi. Osuus nousee 4 %:iin, jos mukaan otetaan myös naapurit ja tuttavat (*outer circle*)
- laiminlyönti ja taloudellinen hyväksikäyttö ovat yleisimpiä kaltoinkohtelun muotoja:
 - laiminlyöntiä koki 1,1 % (lähipiiri) vs. 1,2 % (ml. naapurit ja tuttavat)
 - taloudellista kaltoinkohtelua 0,7 % vs. 1,0 %
 - fyysistä kaltoinkohtelua 0,4 % vs. 0,7 %
 - psyykkistä kaltoinkohtelua 0,4 % vs. 0,7 %
 - seksuaalista kaltoinkohtelua 0,2 % vs. 0,5 %
- naiset joutuvat lähipiirissään kaltoinkohtelun uhriksi enemmän kuin miehet (3,8 % vs. 1,1 %). Miesten kaltoinkohtelun kokemukset ovat yleisimmin taloudellisia (0,6 %).
- kaltoinkohtelijat ovat todennäköisimmin miehiä (74 % vs. naiset 26 %) – poikkeuksena taloudellinen kaltoinkohtelu, johon syyllistyminen on tasa-puolisempaa (56 % miehiä). Oma puoliso on lähipiirissä yleisin kaltoinkohtelija (51 %), mutta taloudelliseen hyväksikäyttöön syyllistyy useimmiten muu perheen jäsen (54 %).
- ikääntyminen lisäsi miesten kaltoinkohtelua (laiminlyöntiä lukuun ottamatta, joka väheni). Naisilla ikääntyminen vähensi kaltoinkohtelua (lukuun ottamatta laiminlyöntiä, joka oli poikkeuksellisen suurta yli 85-vuotiailla).

Brittitutkimuksessa taloudellinen hyväksikäyttö osoittautui yleisimmäksi kaltoinkohtelun muodoksi laiminlyönnin jälkeen. Kyseessä näyttäisi olevan fyysistä väkivaltaa selvästi yleisempi ilmiö – ja ilmiö, joka näkyy myös iäkkäiden miesten kokemuksissa. Taloudelliseen hyväksikäyttöön syyllistyvät tutkimuksen mukaan miehet ja naiset lähes yhtä paljon; useimmiten kyse on muusta perheenjäsenestä kuin puolisoista (esim. aikuinen lapsi).

35 Abuse and Neglect of Older People: Secondary Analysis of UK Prevalence Study. Tutkimukseen osallistui 2100 yli 65-vuotiasta kotona asuvaa.

Australiassa on arvioitu, että taloudellista kaltoinkohtelua kokee 0,5–5 % ikääntyneistä.³⁶ Uhriksi joutumisen yleisyyden arviointia vaikeuttaa kuitenkin taloudellisen kaltoinkohtelun määritelmän epämääräisyys.³⁷ Queenslandissa tehdyn selvityksen mukaan ikääntyneiden tukipuhelimeen tarkastelujaksolla 2002–2005 soittaneista 32 % mainitsi taloudellisen hyväksikäytön ensisijaiseksi yhteydenoton syyksi.³⁸

Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksella on toteutettu Euroopan komission Daphne III-ohjelmassa yleisyystutkimus ikääntyneisiin naisiin kohdistuvasta väkivallasta ja kaltoinkohtelusta (*Prevalence study of violence and abuse against oldern women, AVOW*). Viidessä maassa 2009–2011 tehdyn tutkimuksen loppuraportti julkaistiin keväällä 2011. Tutkimuksessa yli 60-vuotiailta kotona asuvilta naisilta kysyttiin heidän elämänlaadustaan ja kokemuksistaan lähisuhdeväkivallasta ja kaltoinkohtelusta viimeisen vuoden ajalta.³⁹ Tutkimuksen tulosten mukaan Suomessa 25 % ikääntyneistä naisista on kokenut kaltoinkohtelua. Väkivallantekijänä on yleisimmin puoliso tai elämänkumppani, laiminlyöntiin syyllistyvät useimmiten aikuiset lapset. Kodin seinien sisäpuolella tapahtuvasta väkivallasta runsas viidennes on henkistä (21,2 %). Väkipalvalla ilmenee tutkimuksen mukaan myös taloudellisenä (6,6 %), fyysisenä (2,8 %), laiminlyöntinä (2,6 %) sekä henkilökohtaisten oikeuksien loukkaamisena (5,6 %).⁴⁰ Noin viisi prosenttia ikääntyneistä suomalaisnaisista on kokenut seksuaalista häirintää tai väkivaltaa – luku on tutkitujen maiden korkein.

1.5.2 Ikääntyneiden väkivaltakokemuksista

Tuoretta tai yleistettävissä olevaa tutkimustietoa ikääntyneisiin kohdistuvan väkivallan esiintyvyydestä ei Suomessa ole. Vuonna 1992 julkaistun tutkimuksen mukaan miehistä 3 % ja naisista 9 % oli joutunut pahoinpitelyn kohteeksi eläkeiässä.⁴¹ Väkipalvalla kokeneista miehistä 46 % ja naisista 75 % kertoi joutuneensa aviopuolison, lapsen tai muun sukulaisen pahoinpitelemäksi. Pahoinpitelyn tapahtumapaikka oli oma koti 46 %:lla miehistä ja 82 %:lla naisista. Perheväkivaltaa 65. ikävuoden jälkeen oli kokenut naisista

36 Lowndes ym. 2009.

37 Usein käytetään WHO:n määritelmää (2002), jonka mukaan *taloudellinen kaltoinkohtelu on laitonta tai epäasiallista iäkkään rahojen tai muiden varojen käyttöä*. Laaja määritelmä ei rajaa tekijöitä tuttuihin tai luottamussuhteissa oleviin henkilöihin vaan kattaa myös tuntemattomien ja instituutioiden teot - lähes kaiken tahallisesti varkaudesta tahattomaan varojen väärinkohdentamiseen. Australialaistutkimus suosittaa taloudellisen kaltoinkohtelun selkeämpää määrittämistä, minkä jälkeen pitäisi identifioida erilaiset hyväksikäytön muodot ja suunnitella torjuntakeinot.

38 Asiaa raportoineessa tutkimuksessa taloudelliseen kaltoinkohteluun määriteltiin kuuluvaksi luottamussuhteessa (omainen, hoitaja jne) tapahtuneet väärinkäytökset. Tuntemattoman tekemät rikokset jätettiin tarkastelun ulkopuolelle. Puhelimeen soittaneiden ikää ei rajattu yli 65-vuotiaisiin, joten mukana voi olla nuorempiakin itsensä ”ikäntyneeksi” määrittäneitä.

39 Tutkimukseen osallistui yhteensä yli 2800 kotona asuvaa naista Suomessa, Belgiassa, Liettuassa, Itävallassa ja Portugalissa. Kyselyyn vastanneet olivat 60–97-vuotiaita. Suomessa tutkimus tehtiin postikyselynä, joka lähetettiin 1700:lle yli 60-vuotiaalle naiselle; vastausprosentti oli 40.

40 Tutkimuksen tuloksia tarkasteltaessa on huomattava, että väkivallasta käytetään tässä laajaa, kaltoinkohtelun tyyppistä määritelmää.

41 Kivelä ym. 1992. Tutkimus tehtiin haastatteleamalla yhden kunnan (Ähtäri) kaikki 65 vuotta täyttäneet, yhteensä 1086 henkilöä.

7 % ja 2,5 % miehistä.⁴² Suurin osa väkivallasta tapahtui parisuhteessa; naisten pahoinpitelijöistä 44 % oli aviopuolisoita, 16 % aikuisia lapsia ja 15 % muita sukulaisia. Näiden tutkimusten mukaan iäkkäät naiset näyttäisivät joutuvan lähisuhdeväkivallan uhriksi useammin kuin miehet.

1990-luvun alussa toteutettiin Vantaalla Hoivakoti Hopeassa hanke, jossa yhden vanhainkodin lyhytaikaishoidon osastolla avattiin turvakotipaikkoja ikääntyneille. Hankkeessa haastateltiin ikääntyneitä, jotka etsivät turvaa hoivakodista perheväkivallan vuoksi. Silloin kun väkivallan tekijä oli oma lapsi, ikääntyneitä painoi huoli tämän selviytymisestä usein enemmän kuin huoli väkivallasta ja omasta selviytymisestä. Iäkäs vanhempi koki olevansa osasyllinen väkivallan tekijän epäonnistumiseen elämässään ja iäkkäät kokivat usein elämäntehtäväkseen huolehtia ja sietää väkivaltaisesti käyttäytyvää lastaan. Irrottautuminen ja sietämisen rajojen löytyminen näytti vaikealta ja pitkäaikaiselta prosessilta, jossa ikääntyvät tarvitsivat viranomaisten aktiivista tukea.⁴³

Kansallisen uhritutkimuksen raportissa vanhusväestöön kohdistunutta väkivaltaa ei eritellä tarkemmin, sillä yli 75-vuotiaiden väkivaltaa kokeneiden määrä on koko väestöä edustavassa aineistossa niin pieni. Tiedot esitetään tilastoaineiston ehdoilla; 55–75-vuotiaat on niputettu yhdeksi ikäryhmäksi eikä yli 75-vuotiaita väkivallan uhreja koskevaa tietoa julkaista. Työryhmä sai pyynnöstä Oikeuspoliittiselta tutkimuslaitokselta erillisotoksen⁴⁴ tutkimustiedoista, jotka koskivat ikääntyneiden väkivaltakokemuksia. Vuoden 2009 uhritutkimuksen mukaan väkivaltaa tai sen uhkaa kokeneita oli 65–74-vuotiaista miehistä 2,7 % ja naisista 2,3 %. Yli 74-vuotiaista miehistä vastaava osuus oli 1,2 % ja naisista 1,7 %. Alle 65-vuotiaasta (15–64 v) väestöstä väkivaltaa tai sen uhkaa oli kokenut selvästi enemmän: miehistä 12,7 % naisista 13,7 %. Tilanne on sama, kun rajoitetaan fyysiseen väkivaltaan. 65–74-vuotiaista miehistä fyysistä väkivaltaa kokeneita oli 1,1 %, yli 74-vuotiaista 0 %. Naisista vastaavien ikäryhmien osuudet olivat 0,7 % ja 1 %. Alle 65-vuotiaasta väestöstä fyysistä väkivaltaa oli miehistä kokenut 6,6 %, naisista 7,1 %. Kansallisen uhritutkimuksen mukaan ikäihmiset kokevat siis paljon harvemmin väkivaltaa kuin nuoret tai keski-ikäiset.

Naisuhritutkimuksissa väkivallasta kertoneiden naisten osuus on ollut suurempi kuin kansallisessa uhritutkimuksessa. Ero johtuu kysytyjen kysymysten ja tietojen keruutapojen eroista; naisiin kohdistuvaan väkivaltaan erikoistuneet tutkimukset ottavat kansallisia uhritutkimuksia paremmin huomioon tällaisen väkivallan erityispiirteet. Vuoden 1997 tutkimuksen mukaan 65–74-vuotiaista 13 % oli joutunut joskus nykyisen avio- tai avopuolison fyysisen tai seksuaalisen väkivallan tai väkivallalla uhkaamisen kohteeksi.⁴⁵ Tämä tieto ei vielä kerro, oliko väkivaltaa koettu 65 vuotta täyttämisen jälkeen. Vuoden aikana parisuhdeväkivallan kohteeksi joutuneita 65–74-vuotiaita naisia oli ikäryhmästä 2 % vuonna 1997 ja 3 % vuonna 2005.⁴⁶ Naiset kokivat kaiken muotoista väkivaltaa: läimäisyjä, väkivallalla uhkailua, lyömistä, potkimista, kuristamista ja seksuaalista väkivaltaa. Pahoinpitelijät olivat naisten ikääntyneitä puolisoita. Terveysten ja hy-

42 Kivelä ym. 2001.

43 Perttu 1995.

44 Sirén 2009. Tutkimuksessa haastateltuja yli 65-vuotiaita oli alle 1300 (naisia 729 ja miehiä 532). 75 vuotta täyttäneitä oli 470 (naisia 302, miehiä 168).

45 Heiskanen & Piispa 1998.

46 Piispa ym. 2006. Vuonna 2010 julkaistun suomalaisen miesuhritutkimuksen (Heiskanen ym. 2010) mukaan avio- tai avoliitossa olevista 65–74-vuotiaista miehistä noin 7 % oli joutunut joskus nykyisen puolisonsa väkivallan tai uhkailun kohteeksi. Vuoden aikana vastaavalla tavalla uhriksi joutuneita iäkkäitä miehiä ei ollut käytännöllisesti katsoen lainkaan.

vinvoinnin laitoksella toteutetussa tuoreessa porevalenssitutkimuksessa on selvitetty iäkkäiden naisten kokemaa väkivaltaa ja kaltoinkohtelua. Tuloksista on kerrottu edellä luvussa 1.5.1.

Ikääntyneiden kokema väkivalta ja uhkailu näyttävät uhritutkimusten mukaan verrattain harvinaiselta muihin ikäryhmiin verrattuina, mutta sitä esiintyy. Väestöhaastatteluihin perustuvat tiedot voivat kuitenkin antaa todellisuutta positiivisemmän kuvan siitä, kuinka suuri osa väkivallasta tulee viranomaisten tietoon. Syrjäytyneimmät ja moniongelmaisimmat väestöryhmät ovat yleensäkin aliedustettuina uhritutkimuksissa. Haastateluissakin väkivaltaa jäänee piiloon eri syistä. Ikääntyneet ovat erityisryhmä, joka saattaisi edellyttää erilaisten tutkimusmenetelmien käyttämistä kuin perinteiset uhritutkimukset.⁴⁷

Oikeuspoliittinen tutkimuslaitoksen tuoreessa hankkeessa on käynnistetty uuden rikosuhritutkimuksen konseptin suunnittelu. Suunnitelman mukaan Suomessa on painetta toteuttaa myös erillisuhritutkimuksia, kuten selvitys vanhusten kokemasta väkivallasta. On mahdollista, että menetelmänä käytetty puhelinhaastattelu ei toimi kovin hyvin ikääntyneitä ihmisiä haastateltaessa ja tulokset siksi vääristyvät. Ikääntyneiltä voi kyselytutkimuksissa muutenkin olla vaikeampi saada tietoa väkivallasta kuin nuoremmilta vastaajilta. On myös mahdollista, että uhrin ikä tai elämänvaihe vaikuttaa siihen, pitääkö vastaaja jotakin itseensä kohdistunutta tekoa väkivaltana tai tekona, joka kuuluisi ilmoittaa rikosuhritutkimuksessa. Voidaan pohtia, pitäisikö vanhuksille esittää heidän ikävaiheensa paremmin huomioon ottavat väkivallan ja uhkailun yleisyyttä mittaavat kysymykset.⁴⁸

1.5.3 Ikääntyneet henkirikosten uhreina

Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen ja Poliisiammattikorkeakoulun ylläpitämän henkrikollisuuden seurantajärjestelmän mukaan ikääntyneen joutuminen henkirikoksen uhriksi on harvinaista. Yli 65-vuotiaita henkirikoksen uhreja on viime vuosina ollut keskimäärin kymmenen vuodessa, kun surmattuja yhteensä on keskimäärin 125. Ikääntyneiden riski kuolla väkivaltarikoksen uhrina on yli puolet pienempi kuin koko väestöllä (1,18 versus 2,37 surmattua 100 000 henkeä kohti vuodessa). Erityisesti miesten riski kuolla väkivaltaan laskee vanhusväestössä.

Iäkkäitä henkirikoksen uhreja oli vuosina 2005–2009 seuraavasti:

	2005	2006	2007	2008	2009
65 vuotta täyttäneet uhrin	6	13	14	8	14

(lähde: Henkrikollisuuden seurantajärjestelmä 30.11.2010)

47 Perustuu erikoistutkija Markku Heiskasen työryhmälle esittämään arvioon.

48 Sirén 2011.

Enemmistö (56 %) 65 vuotta täyttäneistä väkivaltarikoksen uhrina kuolleista on naisia.⁴⁹ Koska naiset elävät miehiä pitempään, niin suhteutettuna ikäluokkien kokoon miesten väkivaltakuolleisuus (1,31 vs. 1,11) on silti suurempi tässäkin ikäluokassa – tosin vain viidenneksen. Koko väestön tasolla miehiä surmataaan 2,5 kertaa enemmän kuin naisia.

Uhrin ja tekijän suhteen tarkastelu osoittaa, että

- miehet joutuvat useimmiten tuttavansa surmaamaksi (53 %), naiset puolisonsa (50 %).
- seuraavaksi yleisimmin surmaaja on uhrin lapsi (naisuhrit 23 %, miehet 13 %)
- vuosina 2003–2009 yli 70-vuotiaiden naisten toiseksi yleisin surmaaja oli ammattihoitaja, ikäryhmän miesten yleisin surmaaja oli tuttava.

Henkirikoksen tapahtumapaikkana on useimmiten uhrin koti (naisuhrit 65 %, miesuhrit 50 %).

Osapuolten humalatilasta voidaan todeta seuraavaa:

- 65–69-vuotiaiden miesten väkivaltakuolemat liittyivät vuosina 2003–2009 lähes kaikki osapuolten yhteisiin alkoholinkäyttötilanteisiin: 83 %:ssa sekä tekijä että uhri olivat humalassa ja kaikissa jompikumpi oli humalassa
- yli 70-vuotiaidenkin miesten väkivaltakuolemista yhteys alkoholin käyttöön oli selvä, kyse oli kuitenkin harvemmin osapuolten yhteisestä ryypiskelystä: tekijöistä 70 % oli humalassa, uhreista sen sijaan 45 % oli selviä.
- kun kuolemaan johtavan väkivallan uhrina oli nainen, humalatilalla oli vähäisempi osuus: 65–69-vuotiaiden naisten surmaajista 56 % oli humalassa, uhreista 63 % oli selviä; yli 70-vuotiaiden naisten väkivaltakuolemista 60 %:ssa sekä tekijä että uhri olivat rikoshetkellä selviä.

Suomessa on viime vuosina viranomaisten tietoon tullut ainakin yhdeksän laitoksissa ja laitosten ulkopuolella tapahtunutta potilaisiin kohdistunutta henkirikosta, joissa tekijänä on ollut terveydenhuollon hoitohenkilöstöön kuuluva. Valtaosassa uhrit ovat olleet vanhuksia. Vuonna 2007 nokialaista sairaanhoitajaa epäiltiin ainakin kolmesta hoitolaitoksissa kehitysvammaisiin ja vanhuksiin kohdistuneesta henkirikoksesta. Hänet tuomittiin yhdestä murhasta. Samana vuonna kaksi hoitajaa surmasi kehitysvammaisen potilaansa hoitolaitoksessa Lehtimäellä. Vuonna 2009 tuli ilmi tapaus, jossa helsinkiläistä perushoitajaa epäillään viiden hoidettavanaan olleen vanhuksen surmaamisesta ja kuudesta niin ikään vanhuspotilaisiin kohdistuneesta murhan yrityksestä. Tekojen epäillään tapahtuneen sairaaloissa, hoitokodissa ja kotihoitossa vuosina 2004–2009. Yksikään rikoksista ei tullut ilmi uhreille tehdyissä kuolemansyöntutkimuksissa, vaan epäonnistuneiksi jääneiden surmaamisyritysten kautta. Lehtimäen rikos tuli ilmi lähinnä onnellisen sattuman johdosta.

Martti Lehden arvion mukaan nykyisessä kuolemansyöntutkintajärjestelmässä ei ole riittävästi huomioitu tämän tyyppisten rikosten mahdollisuutta. Rikosten ennalta ehkäisyn ja potilaiden oikeusturvan kannalta olisi tärkeää, että rikosten ilmi tulon todennäköisyyttä kyettäisiin lisäämään sekä kuolemansyöntutkintajärjestelmää että terveydenhuollon työntekijöiden toiminnan valvontaa kehittämällä. Ongelma ei koske sinällään

49 Tässä esitettävät tiedot koskevat 2003–2009 tehtyjä henkirikoksia ja perustuvat henkirikollisuuden seurantajärjestelmään 30.11.2010 mennessä kirjattuihin rikoksiin. Teksti pohjaa OTT Martti Lehden työryhmälle toimittamaan erillisaineistoon.

ainoastaan Suomea; viimeisten kahdenkymmenen vuoden aikana Euroopassa ilmi tulleet vastaavat potilaiden surmaamistapaukset ovat lähes kaikki tulleet ilmi sattumalta tai yrityksiksi jääneiden tekojen kautta. Useimmissa niistä toiminta on jatkunut vuosia ja surmattujen määrät ovat tämän johdosta nousseet kymmeneen, toisinaan satoihin. Tosin viime vuosina ainakin Saksassa on pystytty selvittämään rikoksia myös sairaaloiden omien valvontatoimien ansiosta. Tällöin rikosputki on yleensä kyetty katkaisemaan suhteellisen varhaisessa vaiheessa ja uhrien määrä on jäänyt suhteellisen pieneksi. Yleisesti ottaen riski jäädä kiinni potilaiden surmaamisesta sairaaloissa ja vanhainkodeissa näyttäisi kuitenkin olevan tällä hetkellä niin Suomessa kuin monissa muissakin Euroopan maissa aivan liian pieni, toisaalta ilmi tulleiden tapausten perusteella näyttäisi siltä, että tämän kaltaiset rikokset eivät ole välttämättä aivan harvinaisia.

Huomioiden väestön vanhenemisen mukanaan tuoman laitoshoidon ja kotihoitoa tarvitsevien potilaiden määrän huomattavan lisääntymisen tulevana vuosina Lehden mielestä olisi ensiarvoisen tärkeää paitsi säilyttää henkirikosten nykyinen korkeatasoinen tutkintajärjestelmä ja kuolemansyyntutkintajärjestelmä huolehtimalla niiden riittävästä resursoinnista ja työntekijöiden korkeasta ammattitaidosta ja työmoraalista, myös kehittää hoitohenkilöstön valvontaa, niin rekrytoinnissa kuin työtehtävissäkin. Nykyisellään se ei ole riittävää ja laitoksissa tehtävien henkirikosten ilmituloriski on aivan liian pieni.

2 Ikääntyneiden kokema rikospelko ja turvattomuus

Rikosten pelkoa on kansallisessa kansallisissa uhritutkimuksissa kartoitettu vuodesta 1988 alkaen. Kysymyksillä mitataan väkivallan pelkoa ja huolta kotimurron kohteeksi joutumisesta.⁵⁰ Uhritutkimusten mukaan ikääntyneet eivät pelkää sanottavasti enemmän väkivaltaa kuin muu väestö. Myös sukupuolten ero pelossa on pienempi kuin nuoremmilla. Vuoden 2009 kansallisen uhritutkimuksen mukaan erittäin tai jonkin verran huolestuneita väkivallan kohteeksi joutumisesta iltaisin kodin ulkopuolella oli yli 65-vuotiaista miehistä 18 %, naisista 32 % (koko väestöstä: miehet 18 %, naiset 40 %). Uhritutkimusten tuloksia tulkittaessa on otettava huomioon, että mittaustekniikat eivät tunnista koko elämänaikaisia kokemuksia eivätkä kaikkea väkivaltaa (esim. läheisväkivalta). Vastauksissa on kyse subjektiivisista arvioista ja selityksissä tutkijoiden käsityksiä.⁵¹

Pelon yleisyyteen ja sisältöön vaikuttaa asuinympäristö ja ikärakenne. Ikääntyessä kokemukset rikollisuudesta vähenevät ja huolestuneisuus yleensä lisääntyy. Käsitys omasta haavoittuvuudesta on keskeinen pelkoa ja huolestuneisuutta määrittävä tekijä. Merkitystä on myös tiedotusvälineiden välittämällä kuvalla: se saattaa tulla sitä uskottavamaksi mitä kauempana rikollisuus on omasta kokemusmaailmasta. Ikääntyneiden elämäntilanne on stabiloitunut, elämän arvot ja arvostukset muuttuneet konservatiivisemmiksi, ja omassa nuoruudessa asiat tuntuivat olleen paremmin. Ikää enemmän pelkoon voi kuitenkin vaikuttaa asuinympäristö, yksin asuminen, terveydentila ja erilaiset elämäntyyli.

Vaikka vanhusten rikosongelmat ja rikoksen pelko eivät uhritutkimusten mukaan ole muuta väestöä suuremmat, pelko voi vaikuttaa ikääntyneiden elämänlaatuun monella tapaa. Arkipäivän turvallisuuden kannalta rikosuhkia suurempia pelon aiheita ikääntyneellä ovat esim. pelko oman terveyden menettämisestä, yksinäisyydestä ja avuttomuudesta. Liikkumisen esteettömyys ja syrjäytymisen ehkäisy ovat tärkeitä turvallisuuden edistämässä.

Pelkoparadoksin mukaisesti eniten huolissaan ovat usein ne, joilla on vähiten syytä olla huolissaan ja vähiten huolissaan ne, joilla olisi syytä olla eniten huolissaan. Osa vanhuksista voi kuitenkin pelätä rikoksia ihan aiheesta. Pelkojen kohteita ovat mm.

50 Puhelinhaastatteluna toteutetussa tutkimuksessa pelkoa mitataan seuraavilla kysymyksillä: ”Onko kotinne lähistöllä jokin alue, jolla ette halua liikkua yksin myöhään illalla tai yöllä?”; ”Miten huolissanne olette väkivallan kohteeksi joutumisesta iltaisin kodin ulkopuolella?”; ”Kuinka todennäköisenä pidätte sitä, että asuntoonne murtaudutaan seuraavan 12 kuukauden aikana?”

51 Tässä luvussa esitetyt huomiot perustuvat Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen erikoissuunnittelija Hannu Niemen powerpoint-esitykseen Rikoksen pelko ja sen vaikutukset (2009). Niemi on pohtinut ikääntyneiden rikospelkoa ja sen vaikutuksia sekä koonnut aiheesta havaintoja.

- Käsilaukkuvarkaudet; pelätään tönäisyn tai kaatumisen aiheuttamaa vammaa
- Kerjäläiset, kaupustelijat, vanhusten hyväksikäyttäjät
- Huijatuksi tulemisen pelko; modernin yhteiskunnan menetelmät voivat olla outoja
- Omat aikuiset lapset uhkana
- Vanhusten hoidon ongelmat ja heitteillejätö
- Liikennerikokset uhka huonon liikkuvuuden yms. takia
- Omaisuuden hoito, mahdolliset kavallukset ja petokset
- Päihteiden käytön lisääntyminen: perheväkivalta

Tampereella toteutetun turvattomuuskyselyn⁵² mukaan ikääntyneiden mielestä turvattomuutta aiheuttavat ilkivalta, välinpitämättömyys ympäristöstä ja polkupyöräilijät. Pimeyden ja päihtyneiden vuoksi vältetään iltaisin ja öisin liikkumista. Turvattomuutta ei koeta osittain juuri sen vuoksi, että liikutaan vain päiväsaikaan. Vastausten perusteella naiset ja yli 75-vuotiaat kokivat enemmän turvattomuutta kuin miehet ja nuoremmat ikäryhmät. Kerrostaloissa asuvat kokivat enemmän turvattomuutta kuin muissa talotyypeissä asuvat.

Kansanterveyslaitoksen Eläkeikäisen väestön terveyskäyttäytyminen ja terveys - tutkimuksessa on kartoitettu 65–84-vuotiaiden turvattomuuden kokemuksia vuosina 2003, 2005 ja 2007.⁵³ Väkivallan aiheuttama turvattomuus ei nouse näissä vastauksissa kovinkaan korkealle. Enemmän turvattomuutta aiheuttivat mm. muistin heikkeneminen, eläketulojen niukkuus, toisten avusta riippuvaiseksi joutuminen, laitoshoitoon joutuminen ja läheisen ihmisen sairaus tai kuolema. Vuonna 2007 väkivallan vuoksi turvattomuutta kokeneiden osuudet olivat aikaisempia vuosia pienempiä sekä naisten että miesten kohdalla. Kun vuoden 2003 tutkimuksen mukaan väkivaltarikollisuudesta johtuvaa turvattomuutta koki 65–84 -vuotiaista naisista 14 % ja miehistä 13 %, niin vuonna 2007 naisten osuus oli 10 % ja miesten oli 9 %. Läheisen ihmisen väkivaltaisuudesta aiheutuvaa turvattomuutta koki tämän ikäluokan miehistä ja naisista vuonna 2003 noin 2 % ja vuonna 2007 noin 1,5 %.

Turvattomuuskokemukset eivät yleistyneet vuodesta 2005 vuoteen 2007, kuten oli tapahtunut vuodesta 2003 vuoteen 2005. Selvästi harvemmat miehet kokivat vuonna 2007 turvattomuutta muistin heikkenemisen johdosta kuin vuonna 2003. Myös yksin asumisesta ja väkivaltarikollisuudesta aiheutuvaa turvattomuutta tuntevien osuus on hieman pienentynyt sekä naisilla että miehillä. Hoivapalvelujen laatu huolehti eläkeikäisiä nyt enemmän kuin vuonna 2003, mutta turvattomuutta kokevien osuus ei tänäkään tekijän osalta kasvanut vuodesta 2005.

52 Tampere turvalliseksi ikäihmisille: Ikäihmisten turvallisuusohjelma, 2004.

53 Tutkimuksessa kysytään 18 määrätyn tekijän aiheuttamaa turvattomuuden tunnetta. Vuoden 2007 tutkimukseen vastasi 1847 henkilöä. Vastausaktiivisuus oli 77 %.

3 Ikääntyneet rikollisuuden ehkäisyn ja turvallisuuden edistämisen kansallisissa ohjelmissa

Tässä luvussa kerrotaan Suomessa toteutetuista kansallisista ohjelmista ja hankkeista turvallisuuden edistämiseksi ja rikoksen uhriksi joutumisen vähentämiseksi. Erityisesti tarkastellaan sitä, miten ikääntyneet on näissä otettu huomioon.

3.1 Kansallinen rikosentorjuntaohjelma ja valtionavustukset paikallisiin rikosentorjuntahankkeisiin

Maamme ensimmäinen kansallinen rikosentorjuntaohjelma hyväksyttiin valtioneuvoston periaatepäätöksellä 4.3.1999. Rikosentorjuntaneuvostossa valmistellun Turvallisuustalkoot-ohjelman tavoitteena oli luoda yhteinen toimintapolitiikka rikollisuuden vähentämiseksi ja turvallisuuden edistämiseksi niin, että vaikutukset rikollisuuteen otetaan huomioon kaikessa julkisessa päätöksenteossa. Ohjelmalla tavoiteltiin laajaa yhteistyötä: valtiovallan ohella rikosentorjuntaan osallistuvat entistä tietoisemmin ja aktiivisemmin kunnat, elinkeinoelämä, kirkko, kansalaisjärjestöt ja yksityiset kansalaiset.

Ohjelma koski periaatteessa kaikenlaista rikollisuutta, mutta erityistä huomiota kiinnitettiin sellaisiin turvattomuutta aiheuttaviin rikoksiin, joita ihmiset voivat joutua kohtaamaan arkiympäristössään. Painopiste oli paikallisessa rikosentorjunnassa. Paikallisen toiminnan käynnistämiseksi suositeltiin kuntiin turvallisuussuunnitelmia ja rikosentorjuntaohjelmia. Valtion tulo- ja menoarvioon varattiin määräraha, josta yhteisöt voivat hakea osarahoitusta rikosentorjuntahankkeilleen. Avustus tarkoitettiin virittämään paikallisia rikosentorjuntahankkeita ja -yhteistyötä sekä sitouttamaan paikallisia resursseja rikosentorjuntaan.

Kansallisen rikosentorjuntaohjelman seurantaraportin mukaan ohjelman edistämiin turvallisuussuunnitelmiin sisältyi kolmen suuren ongelma-alueen – nuoriso, syrjäytyminen, päihteet – lisäksi paljon tarkkaan määriteltyjä sosiaalisia ongelmia, joiden katsottiin liittyvän turvallisuuden alaan. Läheis- ja perheväkivalta mainittiin parissakymmenessä strategiassa, samoin vanhusten asumisen ja liikkumisen turvallisuus ja muut vanhusten oloihin liittyvä asiat.⁵⁴

Kansallinen rikosentorjuntaohjelma ei nostanut ikääntyneitä erityisenä kohderyhmänä esiin. Ohjelmassa esitetyistä periaatteista ja toimista monilla on kuitenkin vaikutusta yhtä lailla iäkkäiden turvallisuuteen. Näitä ovat mm. syrjäytymisen ehkäisy, turvallisen kaupunkiympäristön suunnittelu, kansalaisjärjestöjen rooli kumppanina rikollisuuden ehkäisyssä, kansalaisaktiivisuus turvallisuuden ylläpitämiseksi ja edistämiseksi, uusu-

54 Virta 2001.

tuvan uhriksi joutumisen ehkäisy, turvallisuuden edistämisen korostaminen rikollisuuden vähentämisen rinnalla, tarkoituksenmukainen suojautuminen.

Kansallista rikosentorjuntaohjelmaa on luonnehdittu prosessiksi, joka alkoi ennen valtioneuvoston periaatepäätöstä ja jonka tarkoitettiin jatkuvan ohjelmasta tehdyn seurantaraportin jälkeenkin. Turvallisuussuunnittelu on nykyään integroitu osaksi sisäisen turvallisuuden ohjelmaa, johon on sisällytetty monia muitakin kansallisen rikosentorjuntaohjelman periaatteita ja toimia. Turvatalkoisiin kootulla tiedolla, innovaatiolla ja teorialla voidaan yhä perustella toimia, jotka ovat rikosentorjunnallisesti tehokkaita ja edelleen ajankohtaisia. Vaikuttavuuden kannalta erittäin tärkeä on tavoite, joka asetettiin jo kansallisessa rikosentorjuntaohjelmassa ja joka vahvistettiin ensimmäisessä turvallisuuden ohjelmassa: vaikutukset rikollisuuteen tulisi ottaa huomioon kaikessa julkisessa päätöksenteossa.

Oikeusministeriö on vuodesta 1998 myöntänyt valtionavustuksia paikallisiin rikosentorjuntahankkeisiin. Vuodesta 2000 lähtien jaossa on lisäksi ollut avustuksia arviointien aikaansaamiseksi siitä, millaisia tuloksia toteutetuilla hankkeilla on saavutettu. Tähän mennessä tuetun, yhteensä 162 joukossa on lukuisia kuntien turvallisuussuunnitteluun, lähiympäristön turvallisuuteen ja väkivallan vähentämiseen liittyviä hankkeita. Ainoastaan yksi tuettu hanke on koskenut nimenomaan vanhuksiin kohdistuvan rikollisuuden ehkäisyä (ks. luku 4.2).⁵⁵ Tämän tyyppisten avustushakemusten vähäisyys voi kertoa senioreihin liittyvien turvallisuushankkeiden niukkuudesta. Toisaalta on huomattava, että iäkkäisiin kohdistuvan rikollisuuden ehkäisy ei ennen vuotta 2011 ole ollut mainittuna prioriteettina valtionavun myöntämistä harkittaessa.

3.2 Sisäisen turvallisuuden ohjelmat

3.2.1 STO I ja STO II

Valtioneuvosto teki **23.9.2004 päätöksen ensimmäisestä sisäisen turvallisuuden ohjelmasta vuosille 2004–2007**. Laajan poikkihallinnollisen ohjelman tavoitteeksi asetettiin, että Suomi on Euroopan turvallisim maa vuonna 2015. Ohjelmassa vahvistettiin tavoitteet, strategiset linjaukset ja toimenpiteet tavoitetilan saavuttamiseksi.⁵⁶

Ohjelma mainitsee iäkkäät onnettomuuksien vähentämisen ja koti- ja vapaa-ajan tapaturmien ehkäisyn toimien perusteluissa. Ikääntyneillä todetaan olevan suurempi tapaturmariski ja vakavimmat tapaturmien seuraukset kuin nuoremmilla ikäluokilla. Väestörakenteen muutos mainitaan myös turvallisuusyhteistyön tehostamisen toimissa, joissa korostetaan kumppanuutta sekä kansalaisjärjestöjen ja yksittäisen kansalaisten vastuuta.

Ohjelmassa pidettiin syrjäytymistä sisäisen turvallisuuden kannalta suurimpana uhkana ja väkivaltarikollisuuden määrän vähentämistä yhtenä ohjelman tärkeimmistä tavoitteista. Ikääntyneitä ei mainittu erikseen. Seurantaraportissa todetaan, että ohjelman aikana toteutettiin useita toimenpiteitä lähisuhteissaan väkivaltaisesti käyttäytyvien saattami-

55 Tilanne ennen vuoden 2011 valtionavustusten jakoa. Vuonna 2007 oikeusministeriö tuki Svenska Pensionärsförbundet rf:n Kätkeyt Äänet -hanketta 7500 eurolla. Toukokuun lopulla 2011 oikeusministeriö myönsi Suomen vanhusten turvakotiyhdistyksen Suvantolinja-hankeeseen 22 000 euroa.

56 Arjen turvaa. Sisäisen turvallisuuden ohjelma. Sisäasiainministeriön julkaisu 44/2004.

seksi edesvastuuseen teoistaan.⁵⁷ Samanaikaisesti STO I:n kanssa toimeenpanovaiheessa oli sosiaali- ja terveystieteiden toimintaohjelma lähisuhde- ja perheväkivallan ehkäisemiseksi. Sisäisen turvallisuuden ohjelmasta erillisenä valmisteltu kansallinen väkivallan vähentämishjelma liitettiin osaksi sisäisen turvallisuuden ohjelmaa. (Ks. luvut 3.3 ja 3.4).

Seudullisten ja paikallisten turvallisuussuunnitelmien kehittämistyön käynnistäminen oli yksi sisäisen turvallisuuden ohjelman tärkeimmistä toimenpiteistä. Seurantareportissa kiinnitettiin huomiota sektorirajojen murtamisen vaikeuteen: hallinto kaikilla tasoilla on toiminut kauan omissa sektoreissaan ja näkemyksen muodostaminen laajemmasta kokonaisuudesta on joskus vaikeaa.

Sisäisen turvallisuuden ohjelmassa vahvistettiin edelleen toimenpide, jonka mukaan rikollisuuden ehkäisy tulisi ottaa huomioon kaikessa viranomaisten päätöksenteossa ja suunnittelussa. Tavoitteena oli, että päätösten ja suunnitelmien vaikutukset rikollisuuden ehkäisyyn arvioitaisiin samalla tavalla kuin esimerkiksi ympäristövaikutukset tai sukupuolivaikutukset. Paikallinen turvallisuussuunnittelu tarkoitettiin menettelyksi, jossa voidaan arvioida eri päätösten ja suunnitelmien vaikutuksia rikollisuuden ehkäisyyn paikallisella tasolla.

Toisen sisäisen turvallisuuden ohjelman valtioneuvosto hyväksyi 8.5.2008 vuosille 2008–2011. Tavoite on edelleen, että Suomi on vuonna 2015 Euroopan turvallisimman maa. Ohjelma sisältää 74 toimenpidettä, jotka perustuvat arvioon sisäisen turvallisuuden haasteista ja kehittämistarpeista. Iäkkäät mainitaan muutamissa ohjelman tavoitteista ja toimista.⁵⁸

Syrjäytyminen todetaan yhä suurimmaksi turvallisuusuhkaksi. Tässä kohtaa iäkkäätkin on nostettu huomion kohteeksi:

Ikääntyneen väestön määrä kasvaa. Vuonna 2026 joka neljäs suomalainen on 65-vuotias tai vanhempi. Erityisesti kasvaa hyvin iäkkäiden määrä ja 75 vuotta täyttäneiden määrän on ennustettu kaksinkertaistuvan vuoteen 2030 mennessä. Tavoitteeksi on asetettu, että mahdollisimman moni ikääntynyt voi asua mahdollisimman pitkään omassa kodissaan. Vaarana on, että tämä saattaa johtaa lisääntyvään ikääntyneen väestönosan yksinäisyyteen ja sitä kautta syrjäytymiseen. Ikääntyneiden alkoholinkäyttö on lisääntynyt selvästi. Yksinäisyys, sulkeutuminen kodin seinien sisäpuolelle ja lisääntyvä alkoholinkäyttö voi olla ikääntyneelle vaarallinen yhdistelmä. Toisaalta terveydentilan ja toimintakyvyn paranemisen myötä vanhukset pystyvät selviytymään itsenäisesti entistä pidempään.

Ohjelmassa todetaan, että ikääntyvät naiset joutuvat useammin kotona väkivallan kohteeksi kuin ikääntyneet miehet ja että ikääntyviin kohdistuva väkivalta on usein lähisuhhteissa tapahtuvaa väkivaltaa. Ohjelmassa määritellään väkivallan vähentämisen keskeiset kehittämiskohteet sekä väkivallan vähentämistyötä ohjaavat poikkihallinnolliset strategiset linjaukset. Kehittämiskohteita ovat:

57 Vuonna 2005 päivitettiin poliisin perheväkivallan ehkäisyohjelma ja valmisteltiin poliisin keskeiset toimenpiteet väkivallan vähentämiseksi, jotka toimeenpantiin 2006.

58 Turvallinen elämä jokaiselle. Sisäisen turvallisuuden ohjelma. SM:n julkaisu 1/2008.

- Väkivallan uhrin tunnistaminen nykyistä paremmin.
- Palvelujen kattavampi saatavuus ja niiden riittävä resursointi
- Uusiutuvan uhriutumisen ehkäisyn tehostaminen
- Uhrin ja todistajan tarpeiden huomioiminen nykyistä paremmin
- Väkivallan uhrin tunnistamisessa ja auttamisessa olevien osaamispuutteiden poistaminen
- Tiedon kerääminen ja koordinoinnin parantaminen
- Väkivaltaan liittyvien asenteiden muuttaminen
- Alkoholin kulutuksen vähentäminen

Turvallisuusseikkojen huomioon ottaminen rakennetun ympäristön suunnittelussa on ohjelman sisältämä toimi, jolla voi olla vaikutusta myös iäkkäiden turvallisuuteen. Ikääntyneet välttävät uhkaavan tuntuja tiloja ja alueita. Rikoksen kohteeksi joutumisen pelko heikentää elämänlaatua.

Uudenmuotoiset paikalliset turvallisuussuunnitelmat oli tarkoitus saattaa kunnissa valtuustojen hyväksyttäväksi vuoden 2010 aikana. Työryhmällä ei ole ollut mahdollisuutta selvittää laajemmin sitä, miten paikallisissa/seudullisissa turvallisuussuunnitelmissa ikääntyneet on otettu huomioon. Eräitä huomioita on esitetty luvussa 5.1.

3.2.2 Toimenpideohjelma ikääntyneiden turvallisuuden parantamiseksi

Sisäisen turvallisuuden ministeriryhmä päätti 26.11.2009 toimenpideohjelman laatimisesta ikääntyneiden turvallisuuden parantamiseksi osana sisäisen turvallisuuden ohjelmaa. Toimintaohjelmaa varten ei käynnistetty uusia selvityshankkeita, vaan sisältö tuli työstää asiantuntijatyöpajoissa ja hyödyntäen olemassa olevia selvityksiä, raportteja ja ohjelmia. Sisäisen turvallisuuden sihteeristön kanssa sovittiin rikosentorjuntaneuvoston työryhmän työn hyödyntämisestä ikääntyneiden turvallisuutta parantavan toimenpideohjelman valmistelussa.

Valmistelusta vastasi sisäasiainministeriö. Toimenpideohjelmaa valmisteltiin kevään 2010 aikana neljässä eri teematyöpajassa (asumisturvallisuus, tapaturmien ehkäisy, rikosten ehkäisy, liikkumisen turvallisuus).⁵⁹ Rikosentorjuntaneuvoston työryhmä oli mukana järjestämässä työpajaa ikääntyneisiin kohdistuvan väkivallan ja muiden rikosten vähentämisestä 8.3.2010. Tarkoitus oli saada esiin keskeisimpiä ongelmia ja seikkoja, joihin tulisi vaikuttaa ikääntyneisiin kohdistuvien väkivalta- ja muiden rikosten vähentämiseksi sekä uhriksi joutumisen ehkäisemiseksi. Ikääntyviin kohdistuvan väkivallan ja muiden rikosten taustalla oleviksi keskeisiksi ongelmiksi työpajassa mukana olleet nostivat:

- Ikääntyneisiin kohdistuvan rikollisuuden tunnistamiseen, tilanteeseen puuttamiseen ja palveluihin ohjaamiseen liittyvät puutteet (mm. osaaminen, puutteelliset toimintamallit, pirstaloituneet palvelut, lainsäädännön ongelmakohdat)

⁵⁹ Työpajoista on laadittu sisäisen turvallisuuden sihteeristössä muistiot, jotka on julkaistu verkkosivuilla <http://www.intermin.fi/intermin/hankeet/turva/home.nsf/>

- Rikosten ehkäisemistä koskevan tiedon puute iäkkäillä ja heidän omaisiltaan, mutta myös iäkkäitä työssään kohtaavilla sekä yhteiskunnallisia päättöksiä tehtäessä
- Iäkkäiden kokema turvattomuuden tunne ja rikosten pelko
- Ikääntyvien kanssa työskentelevien ja palveluntuottajien valvonnan sekä edunvalvontajärjestelmän puutteet.

Työpajassa ehdotettiin useita konkreettisia toimia ikääntyviin kohdistuvan väkivallan ja muiden rikosten vähentämiseksi ja turvallisuuden edistämiseksi:

- Ammattiosaamisen ja toimintamallien kehittäminen
 - koulutus, vastuun selventäminen, arjen turvallisuusajattelun virittäminen, riskien huomaamiseen ja uhrin tunnistamiseen harjaannuttaminen, väkivallasta puhumisen ja esille ottamisen edistäminen, lähestymiskielon käyttö, erityisryhmien huomiointi; lähisuhdeväkivallan ehkäisyyn kehitettyjen mallien soveltaminen vanhusten kanssa tehtävään työhön
- Turvallisuustiedon lisääminen ja turvallisuuden tunteen vahvistaminen
 - infopaketti senioreille, lähipoliisitoiminta ikääntyneet paremmin huomioon ottavaksi, rikosilmoituksen tekomahdollisuus kotona, perinteisten vanhuksiin kohdistuvien rikosten lisäksi myös uudet tekemuodot huomioon, ikääntyviin kohdistuvan rikollisuuden seuranta poliisitoimessa nykyistä tarkemmin ennalta ehkäisevien toimien oikein suuntaamiseksi, ikääntyneet mukaan turvallisuussuunniteluun
- Palveluiden ja rakenteiden kehittäminen
 - iäkkäille kohdennetut ja räätälöidyt tuki- ja neuvontapalvelut, järjestöjen ja virastojen työnjaon selkiyttäminen, mahdollinen kotiasiamiesjärjestelmä toimimaan yhdyshenkilöksi hallintokuntien välillä, omahoitaja-hoidon tarpeen arviointi, keskushallinnon tasolla tarvetta valvoa ja kehittää toimintaa ja työnjakoa ministeriöiden välillä
- Valvonnan kehittäminen ja tiedonvaihdon esteiden poistaminen
 - vanhustyöhön hakevan ja vapaaehtoisten rikostaustan selvittäminen, itsenäisen ammatinharjoittajan ilmoituksentekovelvollisuus aluehallintovirastoon, salassapitosäännösten tarkistaminen ja kentän ohjeistaminen, seurannan vahvistaminen tilanteissa, joissa vastuu siirtyy seuraavalle taholle.

Työpajojen tuloksia raportoitiin seminaareissa, johon oli kutsuttu ikääntyneitä ja heidän edustajiaan sekä muita asiantuntijoita. Helsingissä 22.4.2010 ja Rovaniemellä 15.6.2010 järjestettyyn tilaisuuteen osallistui yhteensä satakunta henkilöä eri järjestöistä ja organisaatioista. Osanottajilla oli mahdollisuus esittää asioita, jotka tulisi ottaa huomioon toimenpideohjelman jatkovalmisteluissa. Toimenpideohjelma suosituksineen valmistui sisäisen turvallisuuden sihteeristössä toukokuussa 2011.⁶⁰

⁶⁰ Turvallinen elämä ikääntyneille -ohjelma (sisäisen ministeriön julkaisuja 19/2011) valmistui 17.5.2011. Ohjelma on julkaistu sisäisen turvallisuuden verkkosivustolla www.intermin.fi.

3.2.3 Suurten kaupunkien turvallisuusohjelma

Kaupungeissa tehtävän turvallisuustyön tueksi sisäisen turvallisuuden ohjelmassa on laadittu suurten kaupunkien turvallisuusohjelma *Pelottomat puistot, kodikkaat korttelit*.⁶¹ Maaliskuussa 2011 valmistuneessa kaupunkien turvallisuusohjelmassa linjataan neljä yhteistä toimintapolitiikkaa: turvallisuutta edistävät yhteistyömallit, turvallisen elinympäristön luominen, väkivallan määrän vähentäminen sekä lasten ja nuorten turvallisuuden parantaminen. Toimintapolitiikat toivotaan otettavan käyttöön kaikissa kaupungeissa osana kaupungin perustyötä. Ohjelmassa kuvataan eri toimijoiden roolit toimintapolitiikkojen toteuttamisessa ja esitetään toimia, joilla toimintapolitiikkojen toimeenpanoa voidaan edistää. Turvallisen asumisen ja elinympäristön osalta viitataan eri väestöryhmien tarpeiden huomioon ottamiseen; ikääntyneet mainitaan tässä nimenomaisesti. Asukaskyselyt tulisi laatia ja toteuttaa myös iäkkäät huomioon ottaen. Yhtenä tavoitteena on tehdä kaupunki turvallisemmaksi niin asukkaille kuin elinkeinoelämälle. Lähtökohtana on avoin kaupunki, jossa julkiset tilat ovat kaikkien käytettävissä ja jossa kaupunkielämä muodostuu kudokseksi eri väestöryhmien, erilaisten elämäntapojen ja kulttuurien välille. Haavoittuvimpien ryhmien – kuten sairaiden vanhusten – näkökulmasta turvallinen elinympäristö on sitä myös muille. Rakennettua ympäristöä koskevilla ratkaisulla voidaan vaikuttaa siihen, kuinka paljon rikoksia, onnettomuuksia ja tapaturmia ympäristössä tapahtuu ja kuinka turvallisiksi se koetaan.

Kaupunkien turvallisuusohjelman osana koottiin turvallisuutta edistävästä käytännöistä erillinen julkaisu.⁶² Julkaisun tavoitteena on mahdollistaa muiden kehittämien hyvien toimintamallien hyödyntäminen omassa kunnassa. Tiedot kaikkiaan 63 käytännöstä toimittivat kaupungit, poliisilaitokset, pelastuslaitokset ja järjestöt. Yksi esitetyistä hyvistä käytännöistä – Hyvinkään Aamukorva – koskee ikääntyneiden turvallisuutta (ks. luku 5.1).

3.3 Kansallinen väkivallan vähentämishjelma ja sen jatko

Kansallisen rikosentorjuntaohjelman raportoinnin yhteydessä esitettiin, että Suomessa tarvittaisiin erillinen ohjelma väkivallan vähentämiseksi. Rikosentorjuntaneuvosto valmisteli väkivallan vähentämisen kansallisen ohjelman, jota toteutettiin valtioneuvoston 14.12.2006 tekemällä päätöksellä vuosina 2007–2008. Ohjelma sisällytettiin osaksi sisäisen turvallisuuden ohjelmaa, jonka yhtenä osatavoitteena oli väkivallan vähentäminen.

Kansallisen väkivaltaohjelman tavoitteena oli saada aikaan johdonmukainen laskusuunta väkivaltaa kokeneiden määrässä kaikissa väestöryhmissä ja kaikilla väkivallan osaluilla. Tavoitteena oli puolittaa väkivaltaiset kuolemat ja vähentää erityisesti sairaalahoitoa vaativaa väkivaltaa sekä toistuvaa ja kerrannaisvaikutuksiltaan vakavia seurauk-

61 Ohjelma laadittiin sisäasianministeriön asettamassa hankkeessa (1.12.2009–31.2.2010) sisäisen turvallisuuden ministeriryhmän toimeksiannosta. Ohjelma löytyy verkkosivuilta:

<http://www.intermin.fi/intermin/hankkeet/turva/home.nsf/>

62 *Onnistumisen iloa - Turvallisuuden hyviä käytäntöjä* (sisäasianministeriön julkaisu 34/2010) löytyy verkosta: <http://www.intermin.fi/intermin/biblio.nsf/vwbytype/80C6D3EA773808A7C22577EE0046BF95>.

On huomattava, että hyvän käytännön kriteerinä ei ole edellytetty tutkimuksella osoitettua tuloksellisuutta.

sia aiheuttavaa väkivaltaa. Ohjelma sisälsi yleisiä toimia väkivallan vähentämiseksi ja kohdennettuja toimenpiteitä väkivallan eri osa-alueiden vähentämiseksi (alkoholiehtoinen väkivalta, lasten ja nuorten tekemä ja heihin kohdistama väkivalta, naisiin kohdistuva väkivalta, työväkivalta). Ohjelmassa ei mainita iäkkäitä, mutta monilla siinä suositteluilla väkivaltaa vähentävillä toimilla olisi toteutuessaan vaikutusta myös iäkkäiden turvallisuuteen. Näitä ovat mm.

- vakavan väkivallan vähentämisen toimet
 - mm. uusiutuvan uhriksi joutumien ehkäisy, tappouhkauksiin reagoiminen, lähestymiskiellon elektroninen valvonta, uusiutuvan uhriksi joutumisen ehkäisy.
- naisiin kohdistuvan väkivallan vähentämisen toimet
 - mm. väkivallan puheeksi ottaminen, tunnistaminen ja puuttumiskynnyksen madaltaminen; viranomaisten ja muiden toimijoiden yhteistyön parantaminen; terveydenhoidon välineiden kehittäminen pahoinpitelyn uhrien tunnistamiseksi; henkilöstön kouluttaminen uhrien kohtaamiseen ja palveluihin ohjaamiseen; kaikkina vuorokauden aikoina saatavilla olevan maksuttoman puhelinneuvonnan saatavuus; alueellisesti kattavien turvakotipalvelujen saatavuus; turvatekniikan hyväksikäyttö
- tutkimusohjelman sekä seuranta- ja tilastointijärjestelmän kehittäminen
 - mm. terveydenhuollon tilastointijärjestelmän kehittäminen siten, että polikliinisesti hoidetuista väkivaltatapauksista ja sairaalahoitoa vaativasta väkivallasta saataisiin kunnollinen tieto; väkivallasta aiheutuvien sosiaalisektorin palvelujen tilastointi; väkivaltarikollisuuden tilastointin kehittäminen siten, että uhrin iän ja sukupuolen mukaiset tarkastelut käyvät mahdollisiksi; henkirikosseurannan jatkaminen; toistuvista uhritutkimuksista ja kyselyistä päättäminen ja niiden rahoituksesta huolehtiminen.

Kansallista väkivallan vähentämishjelmaa pilotoitiin paikallisesti Järvenpäässä. Vaikka kansallisessa ohjelmassa ikääntyneitä ei ollut erikseen huomioitu, yksi pilottihankkeen alatyöryhmistä pohti ikäihmisten turvallisuuden parantamista. (Ks. luku 5.2).

Rikoksantorjuntaneuvostoon perustettiin väkivaltajaosto koordinoimaan kansallisen väkivallan vähentämishjelman toteutusta ja huolehtimaan erilaisista väkivallan ehkäisyyn liittyvistä tehtävistä. Ohjelman toteutuksen pohjalta neuvosto listasi suositukset, joita tulisi noudattaa väkivallan vähentämiseksi. Suositukset liittyivät turvallisuussuunniteluun, nuorisoväkivallan ja henkirikosten vähentämiseen sekä uusintarikollisuuden ehkäisyyn ja uhrien tukipalveluiden resursointiin.⁶³ Suositusten mukaan rikoksantorjuntaneuvostossa valmisteltiin ohje väkivallan huomioon ottamiseksi turvallisuussuunnitelmassa.⁶⁴

63 Suositukset sisältyvät ohjelman seurantaraporttiin (Väkivallan vähentäminen Suomessa), joka löytyy rikoksantorjuntaneuvoston sivuilta www.rikoksantorjunta.fi.

64 Ohje on julkaistu verkossa: <http://www.rikoksantorjunta.fi/Etusivu/Julkaisut/Neuvostonjulkaisut>

3.4 Lähisuhdeväkivallan ja naisiin kohdistuvan väkivallan ehkäisyn ohjelmat

Lähisuhde- ja perheväkivalta nousi Suomessa yhteiskunnalliseen keskusteluun 1990-luvulla. Vuonna 1997 aloitettiin naisiin kohdistuvan väkivallan kansallinen ehkäisyprojekti. Projektin aikana havaittiin, että väkivallan ehkäisemisessä ja palveluiden saatavuudessa oli puutteita, samoin sosiaali- ja terveyshuollon henkilöstön osaamisessa ongelmaan puuttumiseksi. Parisuhdeväkivallan, naisiin kohdistuva väkivallan ja prostituution ehkäisy nostettiin vuoden 2003 hallitusohjelmaan kansalaisten turvallisuutta heikentävänä ilmiönä ja sukupuolten välisenä tasa-arvokysymyksenä.

Vuosina 2004–2007 toteutettiin sosiaali- ja terveysministeriön lääninhallituksille myöntämien hankeavustusten tuella **kansallinen hanke lähisuhde- ja perheväkivallan ehkäisemiseksi**.⁶⁵ Tämän sosiaalialan kehittämishankkeen osahankkeen tavoitteena oli maan kattavan perus-, tuki- ja erityispalveluverkoston luominen, väkivaltaa näkevien ja kokevien lasten ja nuorten auttamisen tehostaminen sekä ammatillisen osaamisen kehittäminen. Sosiaali- ja terveysministeriö rahoitti vuosina 2003–2005 hanketta, jonka tarkoituksena oli kehittää paikallistason väkivaltatyöhön soveltuvia toimintamalleja ja toimintaohjelmia. Kunnalliset toimintaohjelmat väkivaltasektorilla -hankkeen kokeilukuntina toimivat Forssan seutukunta, Porvoon kaupunki ja Vihti. Kokeilukunnissa saatiin kokemuksiin perustuen julkaistiin vuonna 2005 **opas kunnille ja seutukunnille lähisuhdeväkivallan ehkäisemiseksi**.⁶⁶ Oppaassa esitellään väkivallan ehkäisytöön käytäntöjä ja moniammatillista yhteistyötä sekä esimerkkien avulla toimintoja ja toimijoita, jotka ovat keskeisiä väkivallan ehkäisemiseksi ja väkivaltakierteen katkaisemiseksi. Hankkeen kokemuksissa todettiin, että väkivallan vähentämistyö edellyttää väkivallan tunnistamista, toimijatahojen yhteistyötä sekä päättäjien sitoutumista. Lisäksi todettiin että väkivallan ehkäisemiseksi tehtävä työ olisi hyvä kytkeä osaksi kunnallisia ja seudullisia turvallisuus- ja hyvinvointiohjelmia ja -strategioita.

Kansallisessa hankkeessa jatkettiin lähisuhde- ja perheväkivaltaa kokeneiden palveluiden kehittämistä osaksi sosiaali- ja terveyshuollon peruspalveluja, luotiin kuntiin ja seutukuntiin väkivallan ehkäisyn toimintaohjelmia ja yhdyshenkilöverkosta sekä lisättiin koulutuksella henkilöstön ammatillisia valmiuksia tunnistaa ja auttaa väkivallan uhreja.

Palvelujen kehittämisen suurimmiksi haasteiksi Itä-Suomen läänin alueella katsottiin avun hakemisen kynnyksen madaltaminen ja tarvittavan avun saatavuuden turvaaminen. Kyseisessä läänissä lähisuhde- ja perheväkivaltahankkeessa yhtenä päätavoitteena oli **väkivaltatyön toimintamallin luominen** kunta- tai seudullisena mallina. Vuoden 2007 syksyllä 57 kunnasta 44 prosentilla oli valmis toimintamalli ja 25 prosentissa sellainen oli valmisteilla. Kaksi seutukunnallista mallia oli valmisteltu. Loppuraportissa mainitaan, että joissakin kunnissa oli väkivaltaa kokeneille vanhuksille luotu oma auttamispolku (mm. Kiuruvesi). Mikkelin seudun omaiset ja läheiset ry, Mikkelin seudun Dementiayhdistys ry sekä VIOLA ry järjestivät omaishoitajille tapaamisia ja vertaisryh-

65 Prostituution ja ihmiskaupan ehkäisemiseksi valmisteltiin erillinen suunnitelma, jonka toimeenpanemiseksi laadittiin hallinnonalakohtaiset suunnitelmat sekä luotiin ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmä.

66 Kenelle lyönnit kuuluvat? Kuntaopas pari- ja lähisuhdeväkivallan ehkäisytööhön <http://pre20090115.stm.fi/is1111576908523/passthru.pdf>. Oppaan valmisteluvaiheen rahoitukseen osallistui myös sisäasiainministeriön poliisiosasto.

miä, joissa oli mahdollista käydä keskustelua. Tapaamisissa käsiteltiin omaishoitajuu-
teen liittyviä riskitekijöitä, jotka saattavat johtaa hoitajan tai hoidettavan taholta kaltoin
kohteluun tai väkivaltaan. Yleisesti ottaen ikääntyvien, vanhusten ja vammaisten osalta
väkivaltatyön kehittäminen oli raportin mukaan edennyt kuitenkin hitaasti.⁶⁷

*Näiden väestöryhmien osalta väkivaltaan liittyvät ongelmat ovat monesti
erittäin piilossa olevia. Sosiaali- ja terveydenhuollossa ei ole vielä selkeää
ja vahvaa työkäytännettä puuttua esimerkiksi kotonaan kaltoin kohdelluksi
joutuneen vanhuksen, kehitysvammaisen tai vaikeavammaisen henkilön ti-
lanteeseen. Nämä ihmiset jäävät helposti avun ulkopuolelle.*

*(...) nousi selkeästi esiin, että eri vanhus- ja vammaisryhmät tarvitsevat
väkivallasta kertovaa tiedotusmateriaalia ja valistustyötä, jossa huomioi-
daan eri ryhmien tarpeet. Esimerkiksi aistivammaisille, vanhuksille tai ke-
hitysvammaisille on hyvin vähän materiaalia, joka ottaisi huomioon näi-
den ryhmien erityistarpeet. Valtaväestölle suunnattu materiaali ei tavoita
näitä ryhmiä.*

Kansallisella hankkeella aikaansaaduista toiminnoista ei ole onnistuttu tekemään pysy-
viä. Toimintamallien ja työkäytäntöjen juurruttaminen pysyväksi osaksi hoito- ja palve-
lukokonaisuuksia vaatii vielä paljon työtä ja koulutusta. Palvelutarjonnassa ja palvelu-
jen saatavuudessa on puutteita ja alueellisia eroja. Tukeakseen ja edistääkseen paikallista
ja alueellista työtä lähisuhde- ja perheväkivallan ehkäisemiseksi ja siitä aiheutuvien
ongelmien ja kustannusten vähentämiseksi sosiaali- ja terveysministeriö julkaisi vuonna
2008 **lähisuhde- ja perheväkivallan ehkäisyn suositukset** sosiaali- ja terveystoimelle
paikallisen ja alueellisen toiminnan ohjaamiseen ja johtamiseen.⁶⁸ Suositukset koskevat
strategista ohjausta ja suunnittelua, henkilöstön ammatillisia valmiuksia, tarvittavia pal-
veluja, kansalaistoimintaa, dokumentointia ja tilastointia sekä tiedottamista ja vaikutta-
mista.

Suosituksissa todetaan, että lähisuhdeväkivallan uhrien ja tekijöiden palveluja tuottavat
suurelta osin järjestöt. Suosituksissa painotetaan kunnan sosiaali- ja terveydenhuollon ja
muiden toimijoiden vastuiden selkeätä sopimista väkivaltaongelman hoitamisessa, mo-
niammatillista yhteistyötä, palvelujen linkittämistä sekä tiedon kulkua eri toimijoiden
välillä. Erikseen todetaan, että vanhuksiin kohdistuva väkivalta ja kaltoinkohtelu jäävät
yleisesti piiloon ja sen uhrin apua vaille. Yhtenä suosituksena mainitaan lähisuhde- ja
perheväkivallan kohteeksi joutuneiden vanhusten tarvitsemien palvelujen kehittäminen
ja niiden saatavuuden parantaminen. Vanhusten elämäntilanteisiin liittyvät väkivallan
riskit tulee havaita ja tunnistaa sosiaali- ja terveyspalveluissa ja tilanteisiin puuttua var-
haisessa vaiheessa. Kotihoidossa sekä kunnallisissa ja yksityisissä palvelu- ja hoitoyksi-
köissä tulee luoda selkeät toimintamallit tunnistaa ja puuttua väkivaltaan. Niissä tulee
olla myös moniammatilliset yhteistyökäytännöt vanhuksiin kohdistuvan väkivallan,
laiminlyönnin, kaltoinkohtelun ja hyväksikäytön ehkäisemiseksi. Erityispalveluiden
järjestäminen vanhuksille on yhtä tärkeää kuin muillekin väkivaltaa kokeneille. Palve-
luissa tulee ottaa huomioon vanhusten erityistarpeet.

67 Lähisuhde- ja perheväkivallan ehkäisyhankkeen Itä-Suomen läänin loppuraportti. Itä-Suomen läänin-
hallituksen julkaisuja 142/2007.

68 Tunnista, turvaa ja toimi. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2008:9.

Sosiaali- ja terveysministeriö on teettänyt sisäisen turvallisuuden ohjelman tavoitteisiin liittyen erillinen selvityksen turvakotien nykytilasta toiminnasta, tarpeesta ja riittävydestä.⁶⁹ Selvityksessä todetaan, että vaikka ikääntyvät naiset ovat harvemmin turvakotien asiakkaina, piilevää avun tarvetta on kaikissa ikäluokissa. Turvakodit tavoittavat vain pienen määrän lähisuhde- ja perheväkivallan uhreista. Vanhemmissa ikäluokissa avun hakemisen kynnyks saattaa olla vielä korkeampi kuin nuorissa ikäluokissa: apua on vaikea hakea häpeän ja syyllisyyden vuoksi, ja parisuhteella on sitovampi merkitys. Avun hakemista voi vaikeuttaa myös se, että turvakodit toimivat lastensuojelullisista lähtökohdista eikä niitä ole tarkoitettu heikkokuntoisille ikääntyneille. Suomen vanhusten turvakotiyhdistys onkin esittänyt, että vanhusten palvelutaloihin olisi hyvä varata muutama paikka vanhusten turvakotitoimintaan.

Lähisuhde- ja perheväkivallan ehkäisyn suositusten toteutumista arvioidaan vuoden 2011 aikana. Vastuu suositusten tavoitteiden toteutumisesta, seurannasta ja arvioinnista on kuntien ja kuntayhtymien johdolla. Tampere on yksi esimerkki kunnasta, jossa suositusten saattamista käytäntöön on ryhdytty paikallistasolla viemään eteenpäin (ks. luku 5.3). Myös Helsingin kaupungissa on turvallisuusohjelman kehittämisessä nostettu esiin vanhusnäkökulma lähisuhdeväkivallan aihealueen yhteydessä. Palveluverkostosta puuttuu ikääntyneille lähisuhdeväkivallan uhreille tarkoitetut palvelut. Yhtenä ajatuksena on esitetty, että sosiaaliviraston vanhustenkeskuksien yhteyteen varattaisiin tarpeellinen määrä kriisipaikkoja lähisuhdeväkivallan uhreille.

Hallitus päätti poikkihallinnollisen **naisiin kohdistuvan väkivallan vähentämisen ohjelman** laatimisesta hyväksyessään hallituksen tasa-arvo-ohjelman 2008–2011. Ohjelman laatiminen käynnistyi syksyllä 2009 Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksessa. Ohjelmaa valmisteltiin THL:n koordinoimana työpajoissa ja yhteistyössä sisäasiainministeriön, oikeusministeriön, sosiaali- ja terveysministeriön ja ulkoasiainministeriön kanssa. Sisäisen turvallisuuden ministeriryhmä hyväksyi naisiin kohdistuvan väkivallan vastaisen ohjelman kesäkuussa 2010. Vuosina 2010–15 toteutettavan ohjelman tavoitteena on puuttua väkivaltaan ennakoivasti vaikuttamalla asenteisiin ja käyttäytymismalleihin, ehkäistä väkivallan uusiutumista, parantaa seksuaalisen väkivallan uhrien asemaa ja heille tarjottavaa kriisiapua ja tukea, kehittää keinoja tunnistaa ja puuttua haavoittuvassa asemassa olevien kokemaan väkivaltaan sekä lisätä viranomaisten ja ammattilaisten tietoa ja osaamista naisiin kohdistuvan väkivallan ehkäisystä ja uhrin auttamisesta. Yhdeksi osa-alueeksi ohjelmaan oli kaavailtu iäkkäisiin naisiin kohdistuvaa väkivaltaa. Päälekkäisyyksien välttämiseksi tämä jätettiin kuitenkin ohjelmasta pois, koska samaan aikaan sisäisen turvallisuuden ohjelmassa alettiin valmistella ikääntyneiden toimenpideohjelmia ja työpajaa, johon myös väkivaltateema sisältyi.

69 Laine 2010.

4 Toimet ja hankkeet kaltoinkohtelun vähentämiseksi

Tässä luvussa kerrotaan järjestöjen ja viranomaisten toimista ikääntyneisiin kohdistuvan kaltoinkohtelun vähentämiseksi. Taustaksi edeltäneiltä vuosikymmeniltä voidaan mainita, että Ensi- ja turvakotien liitto kehitti jo 1980-luvun lopulla keinoja ikääntyneiden auttamiseksi yhteistyössä poliisin ja sosiaaliviranomaisten kanssa.⁷⁰ 1990-luvun alussa Vantaalla toteutettiin Hoivakoti Hopeassa hanke, jossa vanhainkodin lyhytaikaishoidon osastolla avattiin turvakotipaikkoja ikääntyneille. Kuntokalliosäätiön ja Ensi- ja turvakotien liiton yhteistyönä toteutettiin 1995–1999 Ikäväki-hanke, josta syntyi sosiaali- ja terveydenhuollon ammattihenkilöstölle suunnattu opas.

4.1 Suomen vanhusten turvakotiyhdistys ry:n toiminta

Suomen vanhusten turvakotiyhdistys ry on vuonna 1990 perustettu erityisasiantuntijayhdistys. Yhdistyksen tarkoituksena on iäkkäisiin ihmisiin kohdistuvan kaltoinkohtelun ja perhe- ja lähisuhteissa tapahtuvan väkivaltailmiön näkyväksi tekeminen, kaltoinkohtelun ja väkivallan uhan alla elävien ikääntyneiden auttaminen ja heidän parissa työskentelevien ammattilaisten tukeminen. Toiminta-alueena on koko Suomi. Suomen vanhusten turvakotiyhdistys on vuodesta 1990 ollut Ensi- ja turvakotien liiton jäsenjärjestö ja vuodesta 1995 Vanhus- ja lähimmäispalvelun liiton jäsenjärjestö. Yhdistys kuuluu Pääkaupunkiseudun auttavat puhelimet -verkostoon.

Yhdistyksen palveleva puhelin päivystää kerran viikossa ja lakineuvonnan puhelinpäivystys kahdesti kuukaudessa. Puheluita tulee vuosittain kolmestakymmenestä viiteenkymmeneen puhelua. Soittajina ovat erilaista kaltoinkohtelua, hyväksikäyttöä, laiminlyöntiä tai väkivaltaa kokeneet ikääntyneet, heidän läheisensä tai heitä auttavat eri alojen ammattilaiset. Soitoista suurin osa koskettaa ikääntyneen lähipiirissä tapahtuvaa tekoa, josta aiheutuu ikäihmiselle huolta, ahdistusta, pelkoa tai kärsimystä. Noin kymmenessä prosentissa puheluista soittojen aiheena on ollut ammattihenkilöstön taholta tapahtuva hoidon laiminlyönti, hyväksikäyttö tai muunlainen kaltoinkohtelu tai rakenteellinen, palvelujärjestelmän tasolla tapahtuva ikäihmisten oikeuksien loukkaaminen.

Yhdistys toteutti vuosina 2003–2006 *Ikäihmistien kaltoinkohtelun ehkäisy* -projektin, jonka ensisijaisena painopisteenä oli sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisten ja opiskelijoiden tietämyksen lisääminen ja tunnistamiseen liittyvien toimintatapojen vahvistaminen. Projektin aikana toteutettiin kysely kuntien sosiaali- ja terveydenhuollossa työskenteleville vanhustyön ammattilaisille (N=296). Kyselyn mukaan 68 prosenttia työntekijöistä oli kyselyä edeltäneen vuoden aikana työssään tavannut ikääntyneitä (65+) asiakkaita, jotka olivat joutuneet lähisuhteissaan kaltoinkohdeiluiksi. Työntekijöiden havaintojen mukaan 55 prosentissa tapauksista kaltoinkohtelijana oli ikääntyneen aikuinen lapsi, 40 prosentissa ikääntyneen puoliso ja 31 prosentissa joku muu ikääntyneen sukulainen tai läheinen ihminen. Kaltoinkohtelu ilmeni useimmiten taloudellisena hyväksikäyttönä (56 %) tai psyykkisenä pahoinpitelynä (45 %). Kolmannes vastaajista

70 Korhonen 1987.

ilmoitti kaltoinkohtelun olleen fyysistä pahoinpitelyä. Kyselyn mukaan ikääntyneisiin kohdistuvaa kaltoinkohtelua ei tilastoitu. Kirjaus kaltoinkohtelusta saatettiin kuitenkin tehdä erilaisiin potilas- ja asiakastietojärjestelmiin tai epävirallisiin muistioihin ja raporteihin. Kyselyyn vastanneet työntekijät kaipaavat erityisesti asian esille nostamista työyhteisöissä, selkeitä toimintatapoja ja lisäkoulutusta aiheesta.

Vankka verkko - Ikääntyneiden kaltoinkohtelun ehkäisy moniammatillisen verkostoyhteistyön ja vertaistuen avulla (2005–2010) – projektissa on kehitetty ja mallinnettu kaltoinkohtelua ja väkivaltaa kokeneiden ikääntyneiden auttamiseen ja ennaltaehkäisyyn soveltuvia työmenetelmiä ja moniammatillisen verkostoyhteistyön toimintatapoja edelleen. Pilottialueina ovat olleet Helsinki, Janakkala, Mikkeli ja Tampere. Työssä on hyödynnetty projektityöntekijöiden omasta asiakastyöstä ja pilottipaikkakunnilta saatuja kokemuksia. Pilottipaikkakunnilla on projektin aikana vahvistettu kotihoidon ja sosiaalivälityksen valmiuksia kohdata ja puuttua kaltoinkohtelu- ja väkivaltatilanteisiin. Projektin työntekijät ovat oman asiakastyön lisäksi tukeneet pilottipaikkakuntien työntekijöitä hankalissa asiakastilanteissa ja verkostojen rakentamisessa. Projektin aikana on Janakkalassa ja Mikkeliissä on luotu toimintamallit kaltoinkohtelua ja väkivaltaa kokeneiden ikääntyneiden auttamiseksi. Tampereella on kokeiltu kerran viikossa tapahtuvaa päivystystoimintaa yhteistyössä Tampereen ensi- ja turvakoti ry:n kanssa. Helsingissä Palvelukeskus Kinaporissa on toiminut lähisuhdeväkivaltaa tai sen uhkaa kokeneille ikääntyneille tarkoitettu vertaistuen ryhmä. Projektin aikana on jaettu tietoa myös pilottipaikkakuntien ikääntyneille asukkaille tiedotustilaisuuksissa, messuilla, palvelukeskuksissa ja vieraillemalla erilaisissa eläkeikäisten harraste- ja kuntoutusryhmissä.

Vankka verkko -projektissa on jatkettu sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisten, opiskelijoiden ja vapaaehtoisten koulutusta ja kaltoinkohtelun tunnistamiseen ja puuttamiseen liittyvien toimintatapojen syventämistä. Koulutusmenetelmiä on kehitetty muun muassa yhdessä foorum-teatteriryhmä Forten kanssa. Yhteisiä koulutustilaisuuksia on järjestetty myös muiden kuntien ja järjestöjen lähisuhde- ja perheväkivallan vastaisten hankkeiden sekä Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen *Breaking the Taboo* -hankkeen ja Helsingin yliopiston Palmenian *Ikääntyneiden turvallisuus* -hankkeen kanssa. Vankka verkko -projekti päättyi keväällä 2011.

Suomen vanhusten turvakotihdistys on ollut mukana ikääntyneiden väkivallan vastaisen kansainvälisen kampanjapäivän Suomen tapahtuman järjestelytyöryhmässä sen ensimmäisestä vuodesta 2006 lähtien. *Kätketyt äännet* -kampanjapäivän Suomen pääjärjestäjänä yhdistys on toiminut vuodesta 2008. (Kampanjasta ks. luku 4.2)

Kansainvälistä yhteistyötä ja tiedonvaihtoa yhdistys on harjoittanut vuodesta 2003 Oslon *Vern for elder* -toiminnan ja Oslon yliopiston kanssa, ja vuodesta 2006 INPEA:n verkoston toimijoiden kanssa. Kansainvälistä tiedonvaihtoa on toteutettu myös Ensi- ja turvakotien liiton kautta Sortavalan kaupungin ja turvakodin työntekijöiden kanssa ja Vanhus- ja lähimmäispalvelun liiton kautta Japaniin.

Yhdistys on julkaissut *Kadotin lämpimät kädet* -kirjoituksia ikääntyneiden kaltoinkohtelusta (1998), oppaan ikääntyneiden kaltoinkohtelusta sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisille (2005) ja *Ikääntyneiden kaltoinkohtelun ehkäisy* -projektin loppuraportin (2006). Lisäksi yhdistys oli mukana julkaisemassa *Kätketyt äännet* -turvallisuusopasta yhteistyössä Helsingin yliopiston koulutus- ja kehittämiskeskus Palmenian, Svenska pensionärsförbundet r.f:n ja Vanhustyön keskusliiton kanssa. (ks. luku 4.2)

Suomen vanhusten turvakotiyhdistys ry on osallistunut 20 vuoden aikana ikääntyneiden kaltoinkohtelun ja väkivallan vastaiseen toimintaan antamalla aiheeseen liittyviä lausuntoja ja osallistumalla kutsuttuna asiantuntijajäsenenä valtakunnallisiin ja alueellisiin hankkeisiin ja työryhmiin. Yhdistyksen toimintaa tukee Raha-automaattiyhdistys ja Helsingin kaupunki.

4.2 Kampanja ikääntyneisiin kohdistuvaa väkivaltaa vastaan ja *Kätkeyt Äänet* -opas

Suomessa on vuodesta 2006 lähtien järjestetty kesäkuun 15. päivänä ikääntyneisiin kohdistuvan väkivallan vastainen kampanja. Kampanja sai alkunsa kansainvälisen verkoston *International Network for the Prevention of Elder Abuse (INPEA)*⁷¹ aloitteesta. Kampanjalla pyritään lisäämään ammattilaisten kiinnostusta ja valmiuksia ongelman hoitamiseen, rohkaisemaan omaisia ja lähimmäisiä puuttumaan väkivaltatilanteisiin sekä lisäämään ikääntyneiden avun hakemista kokemaansa väkivaltaan. Suomen kampanjointia varten perustettiin erillinen työryhmä, johon on vuosien varrella kuulunut vaihtelevasti viranomaisten, järjestöjen ja ammattiliittojen edustajia. Kampanjoita suunnittelee ja organisoii pienempi työryhmä.⁷²

Ensimmäinen kampanjatapahtuma oli 15.6.2006 pidetty *Kätkeyt äänet – ikäihmisiin kohdistuva väkivalta näkyväksi* -seminaari Helsingin Paasitornissa. Lisäksi avattiin kuu-kaudeksi neuvontapuhelin väkivaltaa tai sen uhkaa kokeneille iäkkäille. Puhelimeen vastasivat Naisten Linja Suomessa ry:n, Suomen vanhusten turvakoti ry:n sekä Vanhustyön keskusliiton koulutetut työntekijät ja vapaaehtoiset. Puhelinneuvontaa annettiin sekä suomeksi että ruotsiksi. Soittoja tuli yhteensä 36 ja soittaja oli useimmiten ikääntynyt väkivallan uhri. Soittajista noin kolmannes oli Etelä-Suomesta. Puolet puheluista koski henkistä väkivaltaa tai väkivallan uhkaa, puolessa tapauksista oli kysymys fyysisestä väkivallasta tai siitä, että väkivallan tekijä rikkoi uhrin omaisuutta. Kolmannes soittoista liittyi taloudelliseen hyväksikäyttöön tai riistoon ja painostukseen. Väkivallan tekijöiksi ilmoitettiin kolmanneksessa tapauksista naapuri ja lähes kolmanneksessa aikuinen lapsi. Nykyisiä puolisoita väkivallan tekijöistä oli viisi ja entisiä kaksi. Miehiä tekijöistä oli 18 ja naisista viisi. Soittajat olivat kokeneet väkivallan vuoksi turvattomuutta, avuttomuutta ja yksinäisyyttä. Puolet uhreista oli kertonut tilanteestaan jollekin viranomaiselle (useimmiten poliisille tai muulle rikosoikeudelliselle taholle), kolmannes perheenjäsenille, sukulaisille, ystäville ja tuttaville. Henkisen tuen lisäksi soittajat halusivat tietoa rikosoikeudellisista asioista, asumiseen ja omaisuuteen liittyvistä kysymyksistä sekä sosiaalieduista ja -palveluista. Koska puhelinkampanja-aika oli lyhyt, neuvontapuhelimissa oli syyskuun loppuun asti tiedoteneuvontaa ja tietoa antavista tahoista. Postikorttikampanjassa informoitiin myös työtä jatkavista tahoista.

71 Suomen edustaja verkostossa on projektipäällikkö, THM Sirkka Perttu. Verkostosta luvussa 7.1.1.

72 Työryhmään kuuluvat Sirkka Perttu ja Tiina Savola (Helsingin yliopisto, Palmenia), Leena Serpola Kaivo-oja ja Päivi Helakallio-Ranta (Suvanto ry), Veronica Fellman (Svenska Pensionärsförbundet rf), Katriina Jokela ja Leena Valkonen (Vanhustyön keskusliitto ry, Jokela vuoteen 2010 saakka), Mikko Lampikoski (Sisäasiainministeriön poliisiosasto, vuoteen 2010 saakka), Soili Nevala (Super ry) ja Irene Nummela (Kirkkohallitus).

Vuoden 2007 kampanjassa järjestettiin *Kätkeyt äänet – ikääntyneiden väkivaltaa vastaan* -seminaari Kinaporin palvelutalossa Helsingissä. Seminaarissa avauspuheenvuoron käytti kulttuuri- ja urheiluministeri Stefan Wallin. Tilaisuudessa kuultiin useita asiantuntijoita ja pidettiin paneelikeskustelu.

Vuonna 2008 Helsingissä järjestettyyn kampanjapäivään kuului iltapäiväkonsertti ravintola Kaisaniemessä. Konsertin aikana eri alojen asiantuntijat kertoivat ikääntyneiden väkivallan vastaisesta työstä Suomessa lyhyinä tietoisuuksina. Kampanjan yhteydessä julkaistiin ”**Kätkeyt äänet - Ikääntyneisiin kohdistuva kaltoinkohtelu**” -opas turvallisuudesta ikääntyneille. Oppaassa annetaan tietoa kaltoinkohtelusta ja sen ilmenemismuodoista. Lisäksi annetaan turvallisuusohjeita ja kerrotaan paikoista, joista ikääntyvä voi hakea tukea ja apua. Opas on käännetty ruotsiksi (*Dolda Röster-våld mot äldre. Guide om trygghet*) ja englanniksi (*Hidden Voices- Elder Abuse. Safety Guide for the Elderly*).⁷³ Oikeusministeriö tuki oppaan tekemistä rikosentorjuntahankkeeseen myöntämällä valtionavulla.

Neljättä kertaa kampanjapäivää vietettiin 15.6.2009. Helsingissä Hotelli Arturissa järjestetyn seminaarin aiheena oli Eettisyys vanhustyössä. Puhujana oli mm. oikeusministeri Tuija Brax. Alustusten lopuksi oli teatteriryhmän esitys, joka otti kantaa iäkkäiden huonoon kohteluun ja arvottomaan asemaan yhteiskunnassa. Vuonna 2010 kampanjapäivää vietettiin Helsingissä Esplanadin lavalla. Konsertin ohella kuultiin puheenvuoroja ikääntyviin kohdistuvasta väkivallasta ja sen ehkäisemisestä. Vuonna 2011 kampanja järjestettiin ensimmäistä kertaa Helsingin ulkopuolella. Tampereen Poliisiammattikorkeakoululla pidetyn seminaarin teemana oli *Oikeus turvalliseen ja väkivallattomaan vanhuuteen*.

4.3 Breaking the Taboo. Opas sosiaali- ja terveydenhuollon työntekijöille kaltoinkohtelun tunnistamiseen

EU-komission yhteisrahoitteinen *Breaking the Taboo* -projekti toteutettiin 2007–2009 osana EU:n Daphne II -ohjelmaa. Projektin tavoitteena oli kartoittaa ja ”tehdä näkyväksi” ikääntyneiden (60+) kaltoinkohtelua, erityisesti ikääntyviin naisiin kohdistuva perhe- ja lähisuhdeväkivaltaa. Tärkein tavoite oli vahvistaa sosiaali- ja terveydenhuollon työntekijöiden taitoja tunnistaa ja puuttua ikääntyneisiin naisiin kohdistuva perhe- ja lähisuhdeväkivalta. Tavoitteena oli myös, että vanhojen naisten kaltoinkohtelusta ei vaitettaisi, vaan ikääntyneisiin naisiin kohdistuvasta perhe- ja lähisuhdeväkivallasta puhutaisiin.

Projektiin osallistui kahdeksan Euroopan maata. Projektin koordinaattori oli Itävallan Punainen Risti ja partnereita Italia, Puola ja Suomi. Muina yhteistyökumppaneina olivat Belgia, Portugali, Ranska ja Saksa. Projektin Suomen osuudesta vastasi Stakes. Projektin aikana järjestettiin mm. koulutustilaisuuksia ja seminaareja sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisille.

⁷³ Opas on julkaistu Vanhustyön keskusliiton verkkosivuilla:
http://www.vanhustyonkeskusliitto.fi/fin/opas_turvallisuudesta/

Hankeen lopputuotteena syntyi opas **Breaking the Taboo. Ikääntyneiden naisten kaltoinkohtelu perheissä: tunnista ja toimi!** Oppaan tavoitteena on antaa ihmisten kodeissa työskenteleville sosiaali- ja terveysalan työntekijöille koottua informaatiota ikääntyvien naisten kaltoinkohtelusta ilmiönä sekä auttaa tunnistamaan ja puuttumaan kaltoinkohtelutilanteisiin. Oppaan sisältämä informaatio perustuu projektin tuloksiin.⁷⁴

Hankkeessa laadittiin **suositukset** sosiaali- ja terveysalan ammattilaisten tukemiseksi ja iäkkäisiin naisiin kohdistuvan väkivallan estämiseksi perheissä. Annetut suositukset perustuvat kirjallisuuskatsauksiin, sosiaali- ja terveysalan ammattilaisten haastatteluihin sekä alan organisaatioille tehtyyn kyselyyn. Lisäksi hyödynnettiin kansainvälisen asiantuntijakokouksen ja työpajojen tuloksia.

Organisaatiotason strategiasuosituksina annettiin

- selkeät toimintatavat iäkkäisiin naisiin kohdistuvaan väkivaltaan puuttumiseksi
- henkilöstökoulutus
- tarkoituksenmukaiset työolosuhteet (mm. ohjaus)
- monialainen yhteistyö ja viestintä

Toimintalinjatasolla suosituksiksi linjattiin

- tietoisuuden lisääminen (tiedon lisääminen, yleinen keskustelu, väkivallan vastaiset kampanjat, myös iäkkäille tietoa väkivallan ehkäisemiseksi)
- kaltoinkohtelun varhainen tunnistaminen ja ehkäiseminen (mm. riittävät arviointityökalut, väkivaltaan liittyvien merkkien havainnointi, ehkäisevät kotikäynnit sosiaalisesti eristyneiden tavoittamiseksi)
- verkostoituminen (kokemusten vaihdon ja yhteistyön tukeminen etenkin terveydenhuollossa, uhrien suojelussa ja kaltoinkohtelijoiden kanssa työskentelevien kesken; yhteistyöhankkeiden kehittäminen)
- tarkoituksenmukaisten rakenteiden luominen
- oikeudellisten puitteiden kehittäminen
- tutkimusten edistäminen
- kestävän rahoituksen turvaaminen.

74 Yksityiskohtaiset hankkeen tulokset ja käytetyt lähteet löytyvät kansallisista raporteista sekä eurooppalaisesta yhteisraportista osoitteesta <http://www.rotekreuz.at/pflege-betreuung>.

Opas on tulostettavissa sivulta: <http://groups.stakes.fi/IKI/FL/toiminta/breaking/index.ht>

5 Turvallisuuksuunnittelu ja paikallinen toiminta kunnissa

5.1 Ikääntyneiden turvallisuuden edistäminen kuntien turvallisuusohjelmissa

Suurista kaupungeista **Tampere** otti vanhukset ja turvallisuus -teeman yhdeksi kahdestatoista kärkihankkeesta omaan turvallisuusohjelmaansa jo vuosia sitten. Kaupungin ja eläkeläisneuvoston työryhmän yhteistyöllä valmistui vuonna 2004 ikäihmisten turvallisuusohjelma.⁷⁵ Siinä jätettiin rikosnäkökulma tietoisesti vähemmälle huomiolle ja keskityttiin muihin turvallisuusnäkökohtiin, jotka ”vaikuttavat turvallisuuden tunteeseen jokapäiväisessä elämässä rikoksia enemmän”.

Erillisellä turvallisuuskyselyllä kartoitettiin ikäihmisten näkemyksiä liikkumisen, oman asuinalueen ja kaupungin keskustan turvallisuudesta.⁷⁶ Kyselyn tulosten mukaan ihmiset pitivät omaa asuinympäristöään ja yleisiä tiloja pääsääntöisesti turvallisena. Turvattomuutta aiheutti ilkivalta, välinpitämättömyys ympäristöstä ja polkupyöräilijät. Myös epäsiisti ympäristö koettiin ongelmalliseksi. Hieman yli puolet vastaajista kertoi välttävänsä liikkumista johonkin aikaan päivästä asuinalueellaan; suurin osa välttää liikkumista iltaisin ja öisin. Syyksi liikkumisen välttämiseen mainittiin useimmiten pimeys ja päihtyneet.

Vaikka rikoksen pelko ei korostunut kyselyssä, kommenteissa oli mainintoja keskustan käsilaukkuvarkaista ja ”kerjäläisistä”. Ohjelmassa nostettiin kyseiset rikostyypit esiin niiden erityisluonteen vuoksi, nimenomaan vanhusväestöön kohdistuvina:

Yksin liikkuva vanhus on melko puolustuskyvytön ja siten rikoksen tekijälle helppo kohde. Pienen rahasumman menettämistä enemmän vanhus saattaa tällaisessa tilanteessa kokea turvattomuutta terveytensä menettämistä tönäisyn tai kaatumisen vuoksi. Omaan turvallisuuteen voi jonkin verran itse vaikuttaa (mm. ei säilytä rahaa kassissa), mutta kaikki eivät tiedosta keinojen merkitystä.

Ikäihmisten turvallisuuden tunteeseen vaikuttavista asioista tehtiin Tampereella seuraavia johtopäätöksiä sillä varauksella, että tulokset saattaisivat olla erilaisia, mikäli vastaa-jien joukossa olisi ollut enemmän niitä, jotka kokevat terveydentilansa huonoksi:

75 Tampere turvalliseksi ikäihmisille – ikäihmisten turvallisuusohjelma 2004.

76 Vastauksia saatiin satunnaisesti valituilta yli 60-vuotiailta tamperelaisilta 680 / 1000. Vastauksia etsittiin erityisesti kysymyksiin, jotka liittyivät liikkumisen mielekkyyteen ja arkiympäristöissä koettuun turvallisuuden tunteeseen.

- Valaistus ja hyväksi koettu terveydentila lisäävät turvallisuuden tunnetta merkittävästi. Tärkeänä pidetään myös tuttuja naapureja ja asuntojen turvallitusta. Omaan turvallisuuden tunteeseen vaikutetaan lukituksella ja pitämällä mukana vain pieniä rahasummia.
- Mahdollisuus liikkua turvallisesti on yksi tärkeimmistä ikääntyvien turvallisuuteen vaikuttavista tekijöistä.
- Ilkivalta koetaan ongelmalliseksi; ilkeiden kohteeksi joutunut ympäristö antaa alueesta epäluotettavan vaikutelman.

Toinen keskeinen arkiympäristön turvallisuuteen liittyvä ulottuvuus on asuminen. Eri-tyistä huolta Tampereella aiheutti yksin elävien vanhusten asema ja syrjäytymisuhka. Huonokuntoisen vanhuksen kontaktit ulkomaailmaan ovat vähäiset ja uhkana on syrjäytyminen. Vanhusten aktiivista ja toimintakykyistä elämää omassa kodissa voidaan edistää kehittämällä ns. etsivää vanhustyötä. Kun vanhuksen avuntarve huomioidaan, turvallisuuden tunne kasvaa. Ehkäisevistä kotikäynneistä on niin ikään hyviä kokemuksia. Kotikäynneillä ennakoitaan avuntarvetta, informoidaan palveluista, annetaan neuvoja ja ohjeita sekä luodaan turvallisuutta.

Yksi sisäisen turvallisuuden ohjelman kaupunkien turvallisuusohjelmassa mainituista hyvistä käytännöistä on **Hyvinkään** Aamukorva, ikääntyneiden turvallisuutta edistävä yhteistyömalli. Uusi palvelumalli on yksin kotona asuville ikäihmisille tarkoitettu puhelinpäivystys, jolla luodaan turvallisuutta ja tuetaan ikäihmisen selviytymistä kotona mahdollisimman pitkään laitoshoidon sijasta. Toimeenpaneva taho on Hyvinkään seurakunnan diakoniatyö ja Hyvinkään kaupungin vanhusten ja vammaisten palvelut. Mukana toimivat vapaaehtoiset soittajat on haettu laajasta järjestötoiminnasta. Hyvinkään kokemusten mukaan palvelua käyttävät asiakkaat ovat omaksuneet vapaaehtoisen soittajan omaksi turvaksi. Asiakkaalle maksuton toiminta on muotoutunut käytännöksi ja yhdeksi osaksi palveluketjua kotona asumisen turvaamiseksi. Soitto turvaa asiakkaalle hyvän aamun ja hän tulee kuulemisella monipuolisesti autetuksi.⁷⁷

Turvattomuuden tunteen vähentäminen on tärkeää arkiturvallisuuden lisäämisessä. **Helsingin** sosiaaliviraston lähityöhanke pyrkii synnyttämään yhteisöllisyyttä, joka johtaa alueen asukkaiden parempaan turvallisuuden tunteeseen. Keinoina käytetään sosiaalialan työntekijöiden jalkautumista kaduille ja ostoskeskuksiin, verkostoituista taloyhtiöiden, asukas yhdistysten ja muiden toimijoiden kanssa sekä tiedon välittämistä kuntalaisilta viranomaisille ja päinvastoin. Lähityöhanke huomioi myös vanhukset. Tavoitteena on, että heillä on realistinen käsitys oman asuinalueensa turvallisuudesta eivätkä pelot tai ennakkoluulot kavenna heidän elinpiiriään ja että vanhusten fyysiset tarpeet otetaan huomioon ympäristössä.⁷⁸ Hanke osallistui Euroopan rikoksentorjuntakilpailuun 2010 Suomen ehdokkaana.

Kunnat saattavat olla hyvin erilaisissa tilanteissa suunnitelmien, ohjelmien ja muiden strategioiden osalta. Kuntien tarpeet ja suunnittelujen taso vaihtelevat. Ikääntyneisiin kohdistuvan pari- ja lähisuhdeväkivallan tunnistaminen ja siihen puuttuminen kunnassa ja seutukunnassa vaatii erityistoimia, jotka edellyttävät uusia työkaluja ja kunnan tilanteeseen sopivia valintoja. Näistä lähtökohdista **Helsingin yliopiston koulutus- ja kehittämiskeskus Palmenia** toteutti tuotekehityshankkeen *Ikääntyneiden turvallisuus – kou-*

⁷⁷ Hankekuvaus löytyy sisäasiainministeriön julkaisusta 34/2010 *Onnistumisen iloa – Turvallisuuden hyviä käytäntöjä*.

⁷⁸ Lähityöhanke. Väliraportti, kevät 2009. Helsingin kaupunki, sosiaalivirasto.

lutusohjelmat vuosina 2008–2009. Hanke suunniteltiin kuntien ja seutukuntien turvallisuussuunnitelmien, lähisuhde- ja perheväkivallan ehkäisyn toimintaohjelmien ja ikääntyneiden hyvinvointiin liittyvien toimintamallien ja strategioiden sisältöjen laatimiseksi ja toimeenpanemiseksi.

Hankkeessa kehitettiin 2-5 päivän mittainen *Ikääntyneiden turvallisuus osana kuntien turvallisuussuunnittelua* -koulutus- ja konsultaatioprosessi, jonka tavoitteena on edistää ikääntyneisiin kohdistuvaan väkivaltaan puuttumiseksi ja kaltoinkohtelun ehkäisemiseksi kuntien strategista suunnittelua, suunnitelmien vuoropuhelua keskenään ja suunnitelmien täytäntöönpanoa sekä henkilöstön tieto- ja taitotasoa. Koulutus- ja konsultaatioprosessin tavoitteena on parantaa ja/tai lisätä kuntien päättäjien ja henkilöstön moniammatillista tapaa toimia kuntakentällä, tarjoamalla heille syventäviä näkemyksiä työn sisällöstä ja toimeenpanemisesta tieteellisen tiedon ja kenttätöön vuoropuheluna.

Palmenia kehitti koulutus- ja konsultaatioprosessin eri yliopistojen ja kuntatoimijoiden kanssa yhteistyössä. Se pilotoitiin vuonna 2009 Porvoossa. Pilotointikokemusten mukaan kunnan vieminen koulutus- ja konsultaatioprosessiin auttaa henkilöstöä havahtumaan ja löytämään ne ratkaisut, joita kunnassa tarvitaan ikääntyneiden turvallisuuden edistämiseksi. Porvoon ratkaisu oli tehdä Ikääntyneiden hoitopolkuohjelma, jonka liittämisestä osaksi Porvoon turvallisuussuunnitelmaa keskusteltiin. Pilotointi osoitti, että kunnassa oli aktiivinen ydinjoukko, joka työsti ikääntyneiden turvallisuuteen liittyviä suunnitelmia ja ohjelmia. Prosessiin olisi kuitenkin toivottu enemmän päätöksentekijöitä, jotta ikääntyneiden hoitopolkuohjelman leviäminen ja käyttöönotto olisi ollut turvattu. Lyhyellä aikavälillä tapahtuneessa pilotoinnissa ehdittiin suunnitelmien tasolle ja vastuu toteutuksesta kunnassa jäi asiasta kiinnostuneelle ydinryhmälle. Ydinryhmä teki suunnitelman siitä, miten asiaa voitaisiin viedä eteenpäin. Pilotoinnin jälkeen koulutus- ja konsultaatioprosessista muotoutui Helsingin yliopiston koulutus- ja kehittämiskeskus Palmeniassa moduulikoulutusohjelma, jota Palmenia myy kunnan tilanteeseen räätälöitynä.

5.2 Ikäihmisten turvallisuus osana väkivallan vähentämisen Järvenpää-pilottia

Kansallista väkivallan vähentämishjelma pilotoitiin Järvenpäässä. Pilotti aloitettiin jo ennen joulukuussa 2006 hyväksyttyä valtioneuvoston periaatepäätöstä (kansallinen väkivallan vähentämishjelma ks. 3.3). Pilottihankkeessa tavoitteena oli testata kansallisen väkivallan vähentämishjelman suosituksia ja niiden toteutettavuutta paikallistasolla. Pilotilla etsittiin hyviä käytäntöjä, joita voitaisiin muuallakin toteuttaa väkivallan vähentämiseksi. Ohjelmaa ja suosituksia ei Järvenpäässä lähdetty toteuttamaan sellaisenaan vaan toimiksi valikoitiin ne, jotka alkukartoituksen perusteella katsottiin paikallisen kannalta keskeisiksi. Ikääntyneitä ei kansallisessa ohjelmassa ollut nostettu kohderyhmäksi, mutta ikäihmisten kokema väkivalta ja väkivallan pelko nousi Järvenpäässä alkukartoituksen haastattelujen perusteella yhdeksi neljästä painopisteestä. Ikäihmisten turvallisuus -työryhmä nimettiin yhdeksi hankkeen alatyöryhmäksi.⁷⁹ Työryhmän tehtävänä oli selvittää ikäihmisten turvallisuutta ja heihin kohdistuvaa väkivaltaa. Tehtävä rajattiin koskemaan ikäihmisiin kohdistuvaa väkivaltaa. Työryhmän tuli kartoittaa van-

79 Muut alatyöryhmät olivat lasten ja nuorten päihteiden käytön vähentäminen, väkivallan uhrin jatko-ohjauksen kehittäminen ja alkoholiehtoisen väkivallan vähentäminen.

husten kokemat, myös kaupunkiympäristöön liittyvät uhkat Järvenpäässä sekä esteet avun hakemiselle ja saamiselle.

Aihetta selvitettiin henkilöstölle suunnatulla kyselyllä⁸⁰ ja osaamiskartoituksen yhteydessä tehdyllä koulutustarvekyselyllä. Työryhmä hyödynsi myös aiheesta aikaisemmin tehtyjä selvityksiä (mm. 78-vuotaille suunnatut ennakoivat kotikäynnit v. 2006). Ikäihmisten turvallisuutta oli selvitetty syksyllä 2005 erillisessä projektissa. Haastatteluun oli valittu kaksi ikäryhmää: vuonna 1926 syntyneitä oli 68 ja vuonna 1930 syntyneitä 22 henkilöä. Vastanneista 3 % pelkäsi turvallisuutensa puolesta kotona ja 22 % kodin ulkopuolella. Kyselyssä ei tarkemmin selvitetty asuinalueita tai aluetta, jossa ikääntyneet tuntevat olonsa turvattomaksi. Ennakoivien kotikäyntien yhteydessä tehtyyn selvitykseen osallistui 62 78-vuotiasta henkilöä, joista 68 % oli naisia ja 32 % miehiä. Lähes kaikki kokivat olonsa turvalliseksi kotona. Valtaosa (95 %) koki myös kodin ulkopuolella olonsa turvalliseksi. Vain muutama ei kokenut oloaan turvalliseksi kodin ulkopuolella illalla, yöllä tai yksin. Myös aseman lähellä liikkuvaa porukkaa ja naapureita pelättiin.

Järvenpään työryhmän selvityksen mukaan seuraavat ominaisuudet ovat tyypillisiä ikäihmisten kokemalle väkivallalle:

- ikäihmisiin kohdistuvaa väkivaltaa tulee viranomaisien tietoon vähän ja tapaukset ovat yksittäisiä.
- väkivalta kohdistuu yleisimmin yksinäisiin ja syrjäytymisvaarassa oleviin vanhuksiin
- uhri on tavallisesti iäkäs nainen, joka joutuu alkoholisoituneen aikuisen poikansa pahoinpitelemäksi tai taloudellisesti hyväksikäytetyksi.
- kotona tapahtuvan väkivallan tunnistaminen ja siihen puuttuminen koetaan vaikeaksi. Tueksi työryhmän mukaan tarvitaan
 - kohdennettua koulutusta ja apuvälineitä
 - useiden toimijoiden hyvää yhteistyötä
 - selkeä toimintamalli työntekijöille
 - asiasta tiedottamista kuntalaisille
 - sosiaalityön resurssien vahvistamista ja kohdentamista niihin työyksiöihin, jotka kohtaavat näitä tapauksia.

Työryhmän jatkotehtävänä oli selvittää, millaista työvälinettä väkivallan puheeksi ottamiseen voitaisiin käyttää, mikä olisi koulutuksen tarve ja toteuttajataho sekä toimet, joilla ikäihmisten turvallisuuden tunnetta ja Järvenpään keskustan viihtyvyyttä eri ikäryhmille voitaisiin parantaa. Työryhmä kokosi toimintaohjeen ikäihmisiin kohdistuvaan väkivaltaan puuttumiseksi ja lisäsi aiheeseen liittyvää henkilöstön koulutusta. Vanhuseuvola ja palveluohjaajat työstivät kevään 2008 aikana kaavakkeen, jota työntekijät voivat käyttää väkivallan tunnistamisen ja puheeksi ottamisen apuna. Palveluohjaajat laativat työryhmän kanssa yhteistyössä toimintamallin työntekijöille väkivaltaa kohdanneen vanhuksen tilanteeseen puuttumiseksi. Koulutus sovittiin toteutettavaksi osana koti- ja laitoshoidon koulutussuunnitelmaa.

80 Koti- ja laitoshoidon toimintayksiköille lähettiin maaliskuussa 2007 kysely, jossa kysyttiin yksiköissä kohdatuista tilanteista, niiden hoitamisesta ja kehitysehdotuksista. Työryhmä kuuli myös muita asiantuntijoita ja eläkeläisjärjestöjen edustajia.

Työryhmä piti tärkeänä, että yhteistyötä eri tahojen kanssa tiivistetään, ongelmasta tiedottamista lisätään, koulutusta päivitetään ja syrjäytymistä ehkäistään ja että iäkkäiden väkivallan pelko ja turvattomuuden tunne otetaan erityisesti huomioon. Työryhmä nimesi koti- ja laitoshoidosta yhteyshenkilön, jonka tehtäväksi annettiin yhteistyön jatkaminen eläkeläisyhdistyksen neuvottelukunnan kanssa ja suunnitella yhteisiä tapahtumia ikäihmisten keskustaan alueeseen kohdentuvien pelkojen hälventämiseksi. Yhdeksi jatkokehiteltäväksi hankkeeksi ideoitii Järvenpään rantapuiston valtaus ikäihmisten tempauksella Helsingin Karhupuiston mallin mukaisesti (ks. luku 5.4). Toimenpidettä ei kuitenkaan toteutettu tässä muodossa, vaan ikäihmisten ulkoilupäivänä.

Järvenpään pilottihankkeesta on tehty arvio, jossa annettiin suosituksia jatkotoimenpiteille.⁸¹ Johtopäätöksenä todettiin, että hankkeen aikana viranomaisten koulutusta väkivallan tunnistamiseen lisättiin ja eri toimipisteissä otettiin käyttöön väkivallan tunnistamiseen suunniteltuja työvälineitä. Ikäihmisten turvallisuuteen kiinnitettiin enenevässä määrin huomiota. Ikäihmisten turvallisuustyöryhmällä jäi menetelmien juurruttaminen osittain kesken, mutta työryhmä koki, että menetelmiä voidaan jatkaa hankkeen päättämisen jälkeenkin. Osa toimista jäi kesken, mutta vastuut ja suunnitelmat tulevaisuuden toimiksi tulivat kirjatuiksi. Seurantareportissa suositeltiin alatyöryhmän ehdotuksen mukaisesti yhteistyön tiivistämistä eri tahojen kanssa, ongelmasta tiedottamista, koulutuksen päivittämistä ja syrjäytymisen ehkäisemistä. Seuraavia ehdotettiin jatkotoimiksi:

- Järjestetään vuotuinen koulutus ikäihmisiin kohdistuvan väkivallan havaitsemiseksi, puheeksi ottamiseksi ja siihen puuttumiseksi
- Ylläpidetään avoimia väyliä ikäihmisille avun saamiseksi ja tiedotetaan tästä aktiivisesti esim. terveystarkastusten yhteydessä

Ikäihmisten pelon hälventämiseksi ehdotettiin

- järjestettäväksi ikäihmisten keskustanvaltaustempaus vuosittain ja ikäihmisille kohdennettua toimintaa.
- ylläpidettäväksi keskustan yleistä siisteyttä ja viihtyvyyttä (vrt. erityisesti vanhempi väestö kokee epäsiistin ympäristön pelottavana).

Pilottihankkeeseen ei liitetty seurantajaksoa, ja toimien jatkon varmistaminen jäi kaupungin omaan haltuun. Hanke-arvioinnin perusteella kaupunkiin perustettiin turvallisuustyöryhmä. Järvenpään kaupungin verkkosivuilla hanketta ja sen tuloksia kuvataan näin:

Ikäihmisten kohtaamat väkivaltilanteet tapahtuvat niin kodeissa kuin hoitolaitoksissakin. Sairaudesta johtuva väkivalta tunnistetaan hoitolaitoksissa hyvin. Henkilökunta kirjaa vaara- ja uhkatilanteet ja ne käydään läpi yksiköissä kehittämisehdotuksia ja uusia toimintatapoja miettien. Sen sijaan kotona tapahtuvaan väkivaltaan on vaikeampaa puuttua. Työryhmä pyrki edistämään eri toimijoiden välistä yhteistyötä sekä kehittämään työvälineitä myös kotona tapahtuvan väkivallan tunnistamiseksi ja siihen puuttumiseksi. Vanhusten turvallisuuden tunnetta voidaan parantaa myös syrjäytymistä ehkäisevillä toimenpiteillä.

81 Tunnista, tunnusta ja toimi. Järvenpään väkivallan vähentämisen pilottihankkeen arviointi. Oikeusministeriön lausuntoja ja selvityksiä 2009:11.

Hankkeessa kartoitettiin myös ikäihmisten turvallisuutta. Suurin osa järvenpääläisistä ikäihmisistä kokee olonsa turvalliseksi. Kartoituksissa havaittiin kuitenkin, että vaikka fyysistä uhkaa ei olisikaan, vanhus voi silti tuntea turvattomuutta. Turvattomuuden tunnetta voidaan monin keinoin parantaa. Järvenpäässä otettiin esimerkiksi käyttöön ennakoivat kotikäynnit 78-vuotiaille ja henkilöstöä koulutetaan ottamaan huolestuttavat asiat puheeksi. Kotikäynneillä keskustellen varmistetaan, että vanhuksen asiat ovat hyvällä tolalla, ja että hän ei jää yksin mahdollisia ongelmia kohdatessaan.

Terveyskeskuksissa paneuduttiin väkivallan uhrien jatko-ohjaukseen ja tukemiseen. Käyttöön on otettu lomakkeet, joiden avulla uhrin vammat dokumentoidaan ja parannetaan näin samalla uhrin oikeusturvaa. Väkivaltaa kokeneen tuoksi voidaan järjestää tapaaminen sosiaalityöntekijän kanssa. Rikosuhripäivystyksen kautta uhri voi saada myös itselleen tukihenkilön keskusteluavuksi ja neuvonantajaksi. Näillä toimilla pyritään ehkäisemään toistuvaa uhriksi joutumista.

5.3 Ikääntyneet huomioiva toimintamalli lähisuhde- ja perheväkivallan ehkäisyyn Tampereella

Tampereella käynnistettiin lähisuhde- ja perheväkivallan ehkäisyhanke vuonna 2008. Samana vuonna sosiaali- ja terveysministeriö julkaisi suositukset, joiden mukaisesti kuntien edellytetään luovan selkeä työnjako ja toimintamalli paikalliseen lähisuhde ja perheväkivallan ehkäisytyöhön. Tampereen hankkeen tavoitteena oli toimintamallin laatiminen lähisuhde- ja perheväkivallan ehkäisytyöhön kaupungille, verkostojen vahvistaminen väkivallan ehkäisytyötä tekevien kesken, tietojen kerääminen lähisuhdeväkivaltatilanteesta, koulutustarpeen selvittäminen, koulutusten järjestäminen sekä tiedottaminen. Hanketta varten perustetun työryhmän työn ja 31.12.2009 päättyneen hankkeen tuloksena kehitettiin Tampereen toimintamalli.⁸² Työryhmä antoi myös suosituksensa jatkotoimia varten.

Tampereen toimintamallissa käydään läpi lähisuhdeväkivallan eri ilmenemismuotoja, miehiä ja naisia väkivallan tekijöinä ja kokijoina sekä nostetaan esiin haavoittuvassa asemassa olevia ryhmiä. Malliin on liitetty sosiaali- ja terveysministeriön julkaisema työntekijän muistilista. Huomiota kiinnitetään lähisuhdeväkivallan olemukseen, väkivallan tunnistamisen tärkeyteen, palvelujen tarjontaan sekä palveluntarjoajien väliseen yhteistyöhön. Toimintamallissa otetaan huomioon ikääntyneet ja heihin kohdistuvan lähisuhdeväkivallan haasteet palveluille:

Ikääntymisen myötä tilanteet lähisuhteissa ja perhepiirissä voivat kärjistyä ja ongelmat kasaantua niin, että väkivallan tai kaltoinkohtelun riski kasvaa. Oma puoliso saattaa uhkailla, tönä ja käydä käsiksi vanhukseen. Kaltoinkohtelija voi olla oma puoliso, oma aikuinen lapsi, lapsenlapsi tai muu sukulainen; vävy, miniä, sisar, veli, tuttava tai naapuri.

82 Lähisuhde- ja perheväkivallan ehkäisy Tampereella. Päivi Sinkkonen (toim.) ja Tampereen kaupunki 2009. Lasten kaltoinkohteluun puuttumiseksi Tampereella oli jo aikaisemmin luotu oma toimintamallinsa, joten tässä mallissa keskityttiin aikuisten väliseen lähisuhdeväkivaltaan.

Sairaus saattaa muuttaa ihmisen käyttäytymisen oudoksi ja aggressiiviseksi, jolloin myös hoitajan taakka kasvaa. Hoitovastuussa oleva henkilö saattaa käyttää valtaansa väärin ja rajoittaa hoidettavansa itsemääräämisoikeutta. Oma aikuinen lapsi voi esim. vaatia taloudellista apua enemmän kuin vanhuksella on varaa antaa. Myös hoidon laiminlyönti voi toimia rahan kiristämisen välineenä. Tilanteesta tekee monimutkaisen riippuvuus- ja tunnesuhde, jolloin vanhus ei halua aiheuttaa vaikeuksia läheisilleen ja kaltoinkohtelu jää siksi piiloon.

Myös ammattihenkilökunta voi syyllistyä vanhusten kaltoinkohteluun alistamisen, oikeuksien loukkaamisen, halventavan puheen, hoidon laiminlyönnin tai hoitotilanteessa liian rajujen otteiden kautta.

Toimialakohtaiset palveluketjujen toimintamallit on luotu kattavasti eri tahoille, mukaan lukien terveysasema ja vanhusten kotihoito. Malliin on lisäksi koottu tietoa eri järjestöjen tarjoamista palveluista Tampereella. Tampereen mallissa painotetaan ikääntyneisiin kohdistuvan lähisuhdeväkivallan ehkäisyssä sosiaalisten kontaktien tärkeyttä sekä kotihoidon henkilökunnan tietoisuutta lähisuhdeväkivallan merkeistä ja asian puheeksi ottamista vanhuksen kanssa.

Malli ohjeistaa sosiaalityöntekijöille ja kotihoidon henkilöstölle selkeän yksityiskohtaisesti lähisuhdeväkivallan käsittelyn ja toimenpiteet tilanteissa, joissa asiakkaana on kotona asuva vanhus. Väkivalta tulee ottaa puheeksi asiakkaan kanssa, ja havainto sekä asiakkaan kertomus tapahtuneesta kirjata asiakasjärjestelmään. Asiasta tulee keskustella lähityöyhteisön kanssa ja asiakkaan hoitoon osallistuvien tahojen kanssa. Jos asiakas myöntää väkivallan tai siihen on puuttettava asiakkaan vaikenemisesta huolimatta, järjestetään verkostotapaaminen, johon osallistujat luotellaan mallissa. Verkostoneuvottelussa sovitaan työnjako, aikataulut, toimijatahojen vastuut, tukitoimet ja tilanteen seuranta. Neuvottelun jälkeen sovitaan asiakaskäynti, jossa käydään asiakkaan ja omaisten kanssa läpi neuvottelussa mietittyjä vaihtoehtoja. Asiakasta ohjeistetaan ja rohkaistaan ottamaan yhteyttä tiettyihin yhteyshenkilöihin (mm. sosiaalityöntekijä, poliisi). Mahdollisina toimenpiteinä kyseeseen tulevat omaishoidon tuen kriteereiden täyttymisen tarkistaminen ja hoitajan sopivuuden arviointi, rikosilmoituksen tekemisen ohjeistaminen, kotiin järjestettävä psykososiaalinen tuki, lyhytaikaisjaksot, kotihoidon palvelujen tarpeen arviointi ja asumisjärjestelyt. Hoitoon osallistuvien tulee jatkaa tilanteen seurantaa ja dokumentointia. Tilanteen vaatiessa otetaan yhteys vastuuhenkilöön ja sovitaan uudelleen tarvittavat toimenpiteet.

Vastaavia toimintamalleja ja väkivaltaa kokeneen vanhuksen auttamispolkuja on luotu monissa muissakin kunnissa. Kunnissa ja seutukunnissa luotuja toimintamalleja on koottu perhe- ja lähisuhdeväkivallan ehkäisyä raportoiviin lääninhallitusten julkaisuihin (esim. Itä-Suomen lääninhallituksen raportti, ks. luku 3.4.)

5.4 Karhupuiston kummit. Paikallinen hanke turvallisuuden vähentämiseksi

Hyvänä esimerkkinä sellaisesta paikallisesta toiminnasta, jolla on onnistuttu aktivoimaan myös iäkkäät itse mukaan parantamaan arkiympäristön turvallisuutta, voidaan mainita Karhupuiston kummit Helsingin Kalliosta. Se valittiin Suomen kilpailuehdokkaaksi Euroopan rikoksantorjuntakilpailuun vuonna 2002. Hanke ei voittanut, mutta sai runsaasti positiivista huomiota osakseen.

Ennen hanketta Karhupuisto oli monien paikallisten asukkaiden karttama puisto, jota juopot ja ilkeiden tekijät pitivät hallussaan. Fyysisestikin puisto oli huonossa kunnossa. Hyvin hoidetut kukkaistutukset muuttivat puiston fyysisen kuvan. Se on muuttunut myös sosiaalisesti.

Hankkeen keskeisenä lenkkinä ovat "Karhupuiston kummit", puiston käyttöön ja hoitoon sitoutuneet vapaaehtoiset. Miltei kaikki aktiivisimmat kummit ovat iäkkäitä naisia: alle 70-vuotiaat ovat selvänä vähemmistönä, ja joukossa on useita 80 vuotta täyttäneitä. Helsingin kaupungin viherosasto järjestää kesän alussa paikalle kukkien taimet, jotka istutetaan toistasataa vapaaehtoista kokoavissa talkoojuhlissa. Kummeilla on sovittu tapaamisaika joka päivä koko sen kauden ajan kun kukat ovat maassa eli kesäkuun alkupuolelta lokakuulle. Kummit huolehtivat kukkien hoidosta ja kastelusta; viherosasto toimittaa työkalut ja leikkaa puistossa olevan nurmen. Poliisi on mukana muun muassa siten, että muiden tehtävien salliessa poliisipartio pyrkii käymään puistossa kummien tapaamisaikana päivittäin. Kummeista on tavallisesti paikalla puolesta tusinasta tusinaan.

Hankkeen vaikutuksia varsinaiseen rikollisuuteen ei pystytty luotettavasti mittaamaan; poliisin tietokonepohjaisista rikospaikkatietokannoista ei saanut tietoja Karhupuiston hanketta edeltävältä ajalta. On kuitenkin todennäköistä, että häiriöiden väheneminen on vähentänyt myös rikosten määriä Karhupuistossa ja sen tuntumassa. Vielä varmempaa on, että rikollisuuden pelko puiston tuntumassa on vähentynyt. Erityisen arvokasta on, on että hanke näyttää parantaneen iäkkäiden naisten viihtyvyyttä ja turvallisuuden tunnetta kaupungissa:

Tavalliset ihmiset tuntevat puiston paremmin omakseen kuin ennen. Puistokummien ohella sitä käyttävät lounastunnin viettäjät, viereisen Kallion kirjaston asiakkaat, petankin pelaajat. Kun poliisi poisti vanhasta Karhupuistosta pahimmillaan parikymmentä häiritsevää juoppoa päivässä, nyt häiritsevä juominen on harvinaista ja juopot kokoontuvat muualla - ja paikoissa, joissa aiheuttavat todennäköisesti vähemmän häiriötä.⁸³

⁸³ Karhupuisto Suomen ehdokas rikoksantorjuntapalkinnon saajaksi. Rikoksantorjuntaneuvoston tiedote 9.12.2002.

6 Ammattihenkilöstön valvonnan ja lähisuhdeväkivaltaan puuttumisen tehostaminen

Tässä luvussa kerrotaan sosiaali- ja terveydenhuollon henkilöstön valvonnasta ja sen tehostamisen tarpeista. Lisäksi kerrotaan lainsäädännön muutoksista, jotka tehostavat viranomaisten mahdollisuutta puuttua lähisuhdeväkivaltaan - myös ikääntyneisiin kohdistuvaan väkivaltaan. Edunvalvontaan liittyvät kysymykset ovat niin laajoja, että ne vaatisivat oman tarkastelunsa. Siihen ei työryhmällä ole ollut mahdollisuutta.

6.1 Sosiaali- ja terveydenhuollon henkilöstön valvonnan tehostaminen

Iäkkäiden henkilöiden kotiin annettavissa palveluissa sekä terveyskeskusten, palvelutalojen ja vanhainkotien osastoilla työnantajan ja muun työyhteisön mahdollisuudet kontrolloida sosiaali- tai terveydenhuollon työntekijän toimintaa ovat käytännössä hyvin heikot. Terveydenhuollon kohdalla asia nousi keskusteluun vuosina 2007–2009 esille tulleiden kolmen tapauksen johdosta. Näissä kaikissa hoitohenkilöstöön kuuluvan henkilön on todettu/epäilty surmanneen työssään hoitovastuullaan olleen henkilön tai henkilöitä. Sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontavirastoon (Valvira) tulleissa yhteydenottoissa on tuotu esiin, että työnantajalla tulisi olla nykyistä paremmat mahdollisuudet saada tietoja työnhakijan/työntekijän mahdollisesta rikostaustasta ja taloudellisesta luotettavuudesta.

6.1.1 Terveydenhuollon ja sosiaalihuollon henkilöstön valvonta

Terveydenhuollon ammattihenkilöiden ohjauksesta ja valvonnasta säädetään terveydenhuollon ammattihenkilöistä annetussa laissa (559/1994) ja asetuksessa (564/1994). Valvottavia ammattihenkilöryhmiä ovat esimerkiksi lääkärit, sairaanhoitajat sekä lähi- ja perushoitajat. Valvira voi ryhtyä terveydenhuollon ammattihenkilöiden kohdalla tarvittaessa hallinnolliseen ohjaukseen, turvaamistoimenpiteisiin tai kurinpitomenettelyyn. Alueellisesti toimivat aluehallintovirastot voivat antaa terveydenhuollon ammattihenkilöille hallinnollista ohjausta, mutta ne eivät voi ryhtyä turvaamistoimenpiteisiin tai antaa kurinpitorangeistusta. Valvira voi rajoittaa laillistetun ammattihenkilön ammatinharjoittamisoikeutta taikka poistaa sen määräajaksi tai toistaiseksi. Nimikesuojattujen ammattihenkilöiden osalta Valvira voi kieltää ammattihenkilöä käyttämästä kyseistä ammatinimikettä määräajaksi tai toistaiseksi.

Ammattihenkilön ammatinharjoittamisoikeuteen voidaan puuttua eräin edellytyksin ammattihenkilön tekemän rikoksen johdosta. Jos henkilö on tuomittu vankeusrangaistukseen ammattitoiminnassaan tekemästään rikoksesta ja rikokseen liittyvistä asianhaaroista on havaittavissa, ettei hän ole luottamuksen arvoinen, Valvira voi poistaa laillistetulta ammattihenkilöltä ammatinharjoittamisoikeuden määräajaksi. Jos asianhaarat ovat erittäin raskauttavat, ammatinharjoittamisoikeus voidaan poistaa lopullisesti. Vastaavas-

ti nimikesuojattua ammattihenkilöä voidaan kieltää määrääjäksi tai lopullisesti käyttämästä kyseistä ammattinimikettä. Tuomioistuinten tulee lähettää Valviralle jäljennös vankeusrangaistusta koskevasta pöytäkirjasta ja päätöksestä. Rangaistustieto merkitään terveydenhuollon ammattihenkilöiden keskusrekisteriin. Tieto voidaan luovuttaa viranomaiselle ja terveydenhuollon toimintayksikölle työnhakuun liittyvää soveltuvuusarviointia varten näiden tahojen sitä pyytäessä.

Sosiaalihuollon henkilöstön osalta ei ole terveydenhuollon ammattihenkilölain kaltaista ammatinharjoittamislakia, jonka mukaan valtiollinen viranomainen myöntäisi ammatinharjoittamisoikeuden ja voisi myöhemmin puuttua tähän oikeuteen. Kyseisen henkilöstön osalta säädetään ainoastaan kelpoisuusvaatimuksista (laki sosiaalihuollon ammatillisen henkilöstön kelpoisuusvaatimuksista, 272/2005). Sosiaalihuollon valvontaviranomaisina toimivat pääasiassa aluehallintavirastot (entiset lääninhallitukset). Valviran toimivalta on 1.1.2010 alkaen laajentunut tietyissä tilanteissa myös sosiaalihuollon organisaatioiden valvontaan.

Lakiluonnoksessa iäkkään henkilön sosiaali- ja terveyspalvelujen saannin turvaamisesta (ns. ikälaki) kaavaillaan sosiaali- ja terveydenhuollon työntekijälle ilmoitusvelvollisuutta toimintayksikön vastuuhenkilölle ja kunnan sosiaali- ja terveydenhuollosta vastaavalle viranomaisille tapauksissa, joissa työntekijä huomaa tai saa tietoonsa epäkohdan tai epäkohdan uhan palveluissa. Epäkohdalla tarkoitetaan esimerkiksi asiakas- ja potilasturvallisuudessa ilmeneviä puutteita, iäkkään henkilön kaltoinkohtelua ja toimintakulttuuriin sisältyviä ongelmia.⁸⁴ Ilmoitusvelvollisuus tarjoaisi käyttöön uuden ennakoivan valvonnan muodon. Ilmoitusvelvollisuuden tarkoituksena on, että sosiaali- ja terveyspalvelujen epäkohdat korjataan ja tarvittaessa saatetaan valvontaviranomaisten tutkittavaksi.

6.1.2 Työnantajan tiedonsaantimahdollisuudet luottotiedoista

Yksityisyyden suojasta työelämässä annettuun lakiin (759/2004) on lisätty vuonna 2008 uusi henkilöluottotietojen käsittelyä koskeva kohta. Työantajalla on sen mukaan oikeus määrättyissä tilanteissa saada ja käyttää tehtävään valittua työnhakijaa koskevia luottotietolain (527/2007) mukaisia henkilöluottotietoja työnhakijan luotettavuuden arvioimiseksi, kun hakijan on tarkoitus toimia erityistä luotettavuutta edellyttävissä työtehtävissä. Tällaisia työtehtäviä ovat tehtävät, joiden luonteeseen pääsääntöisesti kuuluu valvotun työskentely yksityiskodissa. Lainkohtaa voidaan soveltaa myös tilanteessa, jossa kodin haltija on paikalla, mutta jossa hän on niin huonossa fyysisessä tai psyykkisessä kunnossa, ettei kykene itse valvomaan työntekijää. Esimerkkeinä mainitaan kotisairaanhoidon ja kotipalvelun; valvonnan ei voida katsoa toteutuvan tällaisissa tilanteissa silloinkaan, kun hoidettava itse on hoitajan palkanmaksajana ja siten tämän työnantajana.

84 Lain perusteluissa mainitaan, että fyysinen kaltoinkohtelu ilmenee usein kovakouraisena kohteluna kuten tönimisenä, käsistä kiskomisena tai puristamisena. Psykkinen kaltoinkohtelu on esimerkiksi tuskan, hädän tai ahdistuksen aiheuttamista tai aikomusta tuottaa henkistä kipua toiselle ihmiselle uhkaamalla tai loukkaamalla. Tämä voi ilmetä mm. moittimisena, huutamisena, karkeana kielenkäyttönä, halventamisena tai nöyryyttämisenä. Kemiallinen kaltoinkohtelu voi olla lääkkeen käyttöä ilman lääketieteellisiä hoitoperusteita; tarkoituksena on ainoastaan hillitä potilaan käyttäytymistä ja liikkumista tai helpottaa henkilökunnan työtä. Toimintakulttuuriin sisältyvistä ongelmista voi olla kyse esimerkiksi yksilön perusoikeuksien tosiasiallisesta rajoittamisesta vakiintuneita hoitokäytäntöjä suoritettaessa. Ks. myös luku 1.4.2.

Työnantaja voi käsitellä työnhakuvaiheessa vain tehtävään valitun henkilöluottotietoja. Työnantaja voi ennen lopullista päätöksentekoa hankkia tai pyytää henkilöä toimittamaan itseään koskevat henkilöluottotiedot. Lainsäädännössä on siis jo tällä hetkellä mahdollistettu eräin edellytyksin luottotietojen saaminen kotiin annettavissa palveluissa ja tämä koskee myös tilannetta, jossa esimerkiksi vanhus tai vammainen henkilö toimii työnantajan asemassa työntekijään nähden. Vaikuttaa siltä, että säännöksiä ei kuitenkaan vielä kovin hyvin tunneta, ja niistä olisi siksi tarpeen informoida sosiaali- ja terveydenhuollon toimijoita.

6.1.3 Tieto sakkorangaistuksista ja vakavista rikoksista

Tuomioistuimen ilmoitusvelvollisuus terveydenhuollon ammattihenkilön ammattoiminnassa tehdyistä rikoksista tuomituista vankeusrangaistuksista sisältyy ammattihenkilölakiin. Valvira on tuonut esiin havaittuja muutostarpeita 19.6.2008 sosiaali- ja terveysministeriölle toimittamassaan muistiossa. Muistiossa todetaan, että ammattihenkilölain 27 §:n mukaisen tuomioistuinten ilmoitusvelvollisuuden tulisi koskea myös sakkorangaistuksia rikoksista, jotka on tehty ammattoiminnassa. Nykyisin sakkorangaistus tulee Valviran tietoon vain sattumanvaraisesti, vaikka tieto on valvonnan kannalta tarpeellinen. Esimerkiksi huumausaineen käyttörikoksesta (joka saattaa liittyä kyseisen henkilön ammatinharjoittamiskykyyn vaikuttavaan lääke- tai muuhun päihderiippuvuuteen) tuomitaan yleensä vain sakkorangaistukseen.

Muistiossa ehdotetaan myös pohdittavaksi, tulisiko ammattihenkilölain mukaiset toimenpiteet ulottaa joihinkin hyvin vakaviin rikoksiin, jotka eivät ole ammattoiminnassa tehtyjä (esim. henkirikos, törkeä seksuaalirikos, törkeä huumausainerikos).

6.1.4 Terveydenhuollon ammattihenkilöiden rikostaustojen selvittäminen

Oikeusministeriön työryhmän muistio terveydenhuollon ammattihenkilöiden rikostaustojen selvittämisestä valmistui 6.7.2010. Työn taustalla on sosiaali- ja terveysministeriön vuonna 2008 työministeriölle tekemä lakialoite eräiden hoito- ja huolenpitotehtävissä työskentelevien henkilöiden rikostaustojen selvittämiseksi. Vastaavanlainen lainsäädäntö on jo olemassa lasten kanssa työskentelevillä. Työryhmän tavoitteena oli lainsäädännön kehittäminen siten, että henkilöstön ja yritysten luotettavuus sekä niiden toimitilojen turvallisuus voidaan tehokkaasti ja perusoikeudet huomioon ottavalla tavalla selvittää keskeisten yleisten ja yksityisten etujen suojaamiseksi. Terveydenhuollon alalla toimivia ja alalle pyrkiviä koskevan erillisääntelyn tarkoituksena on vähentää terveydenhuollon palveluja käyttävien riskiä joutua väkivallan tai henkeä tai terveyttä vaarantavien tekojen kohteeksi. Tavoitteena on myös edistää potilasturvallisuutta ja luottamusta terveydenhuoltoon. Työryhmä esittää muistiossaan kahta vaihtoehtoista mallia, joista toisen mukaan rikostaustatiedot tallennettaisiin suoraan tuomioistuimen ilmoituksen perusteella terveydenhuollon ammattihenkilöiden keskusrekisteriin, josta työnantaja voi tarkistaa rikostaustatiedot. Toisen vaihtoehdon mukaan terveydenhuollon tehtävissä toimiva saisi rikostaustaotteen Oikeusrekisterikeskukselta työnantajalle toimitettavak-

si.⁸⁵ Sosiaali- ja terveysministeriö jatkovalmistelee terveydenhuollon henkilöstön rikostaustojen selvittämistä koskevaa lainsäädäntöä oikeusministeriön työryhmän työn pohjalta.

6.2 Lähisuhdeväkivaltaan puuttumisen tehostaminen

Perheen sisäinen lähestymiskielto tuli voimaan vuoden 2005 alussa. Lailla tavoiteltiin erityisesti väkivallan vähentymistä, väkivaltatapahtumien ennalta ehkäisyä sekä naisten, vanhusten ja lasten aseman parantamista. Perheen sisäinen lähestymiskielto voidaan määrätä henkeen, terveyteen tai vapauteen kohdistuvan rikoksen tai sen uhan torjumiseksi. Se on tarkoitettu tilanteisiin, joissa kiellolla suojattava ja kieltoon määrättävä asuvat samassa asunnossa. Kieltoon määrätyn on poistuttava asunnosta eikä hän saa palata sinne kiellon voimassaoloaikana.

Oikeuspoliittisessa tutkimuslaitoksessa tehdyn perheen sisäisiä lähestymiskieltoja koskevan tutkimuksen mukaan 9 % oli tapauksia, joissa kielto määrättiin aikamiespojalle iäkkäiden vanhempien suojaksi. Kaikki tämän ryhmän kieltoon määrättyt olivat miehiä, jotka kärsivät joko päihde- tai mielenterveysongelmista tai molemmista. Usealla oli lisäksi paljon poliisikontakteja. Suojattujen ikä oli 51–86 vuotta ja kieltoon määrättyjen 19–59 vuotta. Väliaikaisiksi jääneisiin kieltoihin sisältyi vain yksi tällainen tapaus, muutoin kyse oli aina varsinaisesta kiellosta. Tutkimuksessa todetaan, että moni iäkäs ihminen, joka on hakenut suojaa aikamiespoikaansa vastaan, on usein hyvin puolustuskyvytön ja ristiriitaisessa tilanteessa. Hänen aikuinen, monin tavoin syrjäytynyt ja väkivaltainen poikansa olisi ulkopuolisen hoidon tarpeessa. Myös iäkkäiden välistä parisuhdeväkivaltaa esiintyi. Sen erityispiirteinä väkivallan uhan lisäksi oli itseä vanhemman naispuolisen kumppanin taloudellinen hyväksikäyttö. Tutkimuksessa arvioidaan, että perheen sisäisen lähestymiskiellon toimivuuden keskeisenä edellytyksenä on kiellon osapuolille ja lapsille tarjottava tukipalvelu. Yhtenä kiellon toimeenpanoon liittyvänä ongelmana mainitaan se, että tukea ei turvattu. Moni kiellon saanut tarvitsisi hoitoa alkoholi- ja/tai mielenterveysongelmaansa. Järjestelmä ei myöskään takaa kieltoon määrättyjen mahdollisuutta saada asuinpaikka.⁸⁶

Poliisin sisäinen lähestymiskieltoa koskeva ohjeistus on uusittu vuonna 2010. Iäkkäitä uhreja ei ohjeessa ole erikseen otettu huomioon.

1.1.2011 tuli voimaan rikoslain muutos, jolla lievät pahoinpitelyt siirrettiin virallisen syytteen alaisiksi, kun ne kohdistuvat alaikäiseen, tekijälle läheiseen henkilöön taikka henkilöön, joka suorittaa työtehtäviään. Rikoksen esitutkinta, syyteharkinta ja tuomioistuinkäsittely eivät näissä tapauksissa ole enää riippuvaisia asianomistajan tahdosta. Virallisen syytteen alaisiksi tulivat avio- tai avopuolisoos, rekisteröidyn parisuhteen osapuoleen, vanhempiin, isovanhempiin ja sisaruksiin kohdistuvat lievät pahoinpitelyt. Sama voi koskea eronneita puolisoita, jos suhde on edelleen läheinen.

85 Terveydenhuollon ammattihenkilöiden rikostaustojen selvittäminen. Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 57/2010.

86 Rantala, Smolej, Leppälä & Jokinen 2008. Tutkimusjulkaisuun sisältyy yksi tapauskertomus aikuisesta pojasta ja tämän iäkkäistä äidistä.

Syyteoikeutta koskeva muutos parantaa uhrin oikeudellista asemaa samalla kun se on osoittaa entistä selvemmin, ettei lieväkään väkivalta läheissuhteessa ole hyväksyttävää. Muutos parantaa viranomaisten mahdollisuuksia puuttua läheissuhdeväkivaltaan. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että lähiomaisensa pahoinpitelemäksi joutuneen ei tarvitse itse vaatia tekijälle rangaistusta, vaan syytteen nostaa syyttäjä viran puolesta. Poliisilla on aikaisempaa laajempi velvoite selvittää tapahtumainkulkua esimerkiksi kotihälytyksen yhteydessä. Lakimuutos näkyi jo vuoden 2011 poliisitilastoissa.

6.3 Edunvalvonnan kehittäminen

Väestön ikääntymisen arvioidaan tulevaisuudessa lisäävän edunvalvonnan tarvetta. Edunvalvoja voi olla tarpeen, jos ikääntyneen kyky hoitaa taloudellisia asioitaan tai valvoa etujaan on heikentynyt niin, etteivät asiat tule enää muuten hoidetuiksi. Edunvalvojan määrää maistraatti tai käräjäoikeus. Edunvalvojana voi toimia yksityinen henkilö, kuten sukulainen, ystävä tai muu läheinen, mutta jos se ei ole mahdollista, tehtävä annetaan yleiselle edunvalvojalle.

Vuonna 2007 voimaan tullut laki edunvalvontavaltuutuksesta tarjoaa mahdollisuuden etukäteen varautua siihen, että voi tulla kykenemättömäksi asioitaan hoitamaan. Edunvalvontavaltuutuksella voi itse määrätä asioittensa tulevasta hoidosta ja valvonnasta sekä valtuutetun henkilöstä. Oikeusministeriö pyrkii edistämään edunvalvontavaltuutuksen käyttämistä ja tunnetuksi tekemistä.

Yleisen edunvalvonnan palveluita ovat vuoden 2009 alusta järjestäneet valtion oikeusaputoimistot, joiden toiminnan kehittäminen kuuluu oikeusministeriölle. Oikeusaputoimistoissa tehtävää hoitavat yleiset edunvalvojat ja heitä avustava henkilökunta. Osa toimistoista on ostanut palvelun kokonaan tai osittain muilta palveluntuottajilta kuten kunnilta, yhdistyksiltä tai yrityksiltä. Kaikkien edunvalvojien toimintaa valvoo maistraatti. Oikeusministeriön työryhmä on selvittänyt ostopalveluiden käytön laajentamista holhoustoimen edunvalvontapalveluiden tuottamisessa. Työryhmän ehdotus on valmistunut 31.12.2010 (Edunvalvonnan ostopalvelut oikeusaputoimistoissa. Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 86/2010). Kyseinen työryhmä katsoo, että ostopalveluiden käyttöä voidaan tietyin edellytyksin laajentaa. Tavoitteena on, että nykyistä suurempi osuus palveluista hankittaisiin ostopalveluina, sillä oikeusaputoimistojen toimipaikkojen määrä on lähivuosina vähenemässä. Palveluiden alueellisen saatavuuden turvaamiseksi ostopalveluilla olisi tärkeä merkitys.

7 Kansainvälisiä esimerkkejä strategioista ja toimista

Tässä luvussa esitellään muiden maiden strategioita ja toimia sekä kansainvälisiä verkostoja, joiden tavoitteena on suoraan tai välillisesti vähentää iäkkäiden joutumista rikosten uhriksi ja/tai parantaa iäkkäiden turvallisuudentunnetta ja palveluita. Tutkittua tuloksellisuutta on esittänyt vain vähän.

7.1 Ikääntyneisiin kohdistuvan kaltoinkohtelun ehkäisy

7.1.1 Kansainvälisiä verkostoja ja hankkeita

INPEA (*International Network for the Prevention of Elder Abuse*) on vuonna 1997 perustettu kansainvälinen verkosto, jonka tavoitteena on lisätä yleistä tietoisuutta ikääntyviin kohdistuvasta väkivallasta, edistää ammattihenkilöstön koulutusta tunnistamisesta, auttamisesta ja ehkäisystä, puolustaa ja edistää väkivallan kohteena olevien ikääntyvien oikeuksia sekä aktivoita alan tutkimusta väkivallan syistä, seurauksista, hoidosta ja ehkäisystä. Verkostolla on yhdyshenkilöitä ja edustajia eri maista jokaisessa maanosassa. Verkostoon kuuluu mm. yliopistoja, tutkimuslaitoksia ja järjestöjä. Verkoston aloitteesta on vuodesta 2006 lukien järjestetty eri puolilla maailmaa samanaikaisesti tapahtumia, joiden tarkoituksena on nostaa kansalaisten ja ammattilaisten huomion keskipisteeksi ikääntyviin kohdistuva väkivalta ja sen ehkäisy. Kansainvälistä vanhuksiin kohdistuvan väkivallan ehkäisyn kampanjapäivää vietetään aina kesäkuun 15. päivä.

AGE Platform Europe on vuonna 2001 perustettu eurooppalainen kansalaisjärjestöjen foorumi, joka tuo esiin ikääntyvien ääntä ja tarpeita EU-päätöksenteossa. Foorumiin kuuluu noin 150 vanhustyössä toimivaa järjestöä eri puolilta Eurooppaa. AGE Platform Europe toimii syrjintää vastaan ja pyrkii edistämään kaikkien kansalaisten tasa-arvoista osallistumista yhteiskuntaan sekä vaikuttamaan Euroopan Unionissa politiikkoihin tuomalla esiin asioita, jotka ovat tärkeitä ikääntyvien kannalta. Lisäksi järjestö pyrkii vahvistamaan jäsenjärjestöjensä välistä yhteistyötä ja lisäämään tietoisuutta siitä, mitä eurooppalaiset instituutiot tekevät ikääntyvien hyväksi. Suomen jäsenet AGE Platform Europe -foorumissa ovat Vanhustyön keskusliitto ja Svenska pensionärsförbundet.

Age Platform Europe koordinoi tuoretta EU-hanketta **WeDO - European Partnership for the well being and dignity of older people 2011-2012**. Hanke kokoaa yhteen kahdentoista jäsenvaltion sidosryhmät (kansalaisjärjestöt, julkiset elimet, tutkijat ja palveluntarjoajat) ja muita keskeisiä EU-tason sidosryhmiä. Hankkeen tavoite on edistää haavoittuvien ja vammaisten vanhusten hyvinvointia ja ihmisarvoa ja ehkäistä vanhuksiin kohdistuvaa väkivaltaa pitkäaikaishoidon laatua tukemalla. Hankkeessa kehitetään laitoksiin, avohuoltoon ja kotihoitoon pitkäaikaishoidon laatukehikset (*European Quality framework*). Peruseriaatteet pohjaavat ns. Euroopan perusoikeuskirjaan (*European Charter of Rights and Responsibilities of older people in need of long-term care and assistance*). Laatutyössä pyritään hyödyntämään muiden keskeisten EU-hankkeiden tu-

loksia ja olemassa olevaa laatukehystä (*A Voluntary European Quality Framework for Social Services*).⁸⁷ WeDO-verkoston kumppanimaat perustavat kansalliset verkostot, joissa on edustettuna viranomaiset, kolmannen sektorinkin toimijat, yliopistot, tutkijat ja poliisit. Verkostossa kehitetään kansalliset normit ja aloitteet huomioon ottava kansallinen/alueellinen strategia ehkäisemään ikääntyneisiin kohdistuvaa kohdistuvaa kaltoinkohtelua.

Useiden järjestöjen yhteistyönä tavoitellaan YK:n jäsenvaltioille yleissopimusta ikääntyneiden oikeuksista (*UN Convention on the Rights of Older Persons*).

7.1.2 Australian malleja kaltoinkohtelun ehkäisemiseen

Ikääntyneiden kaltoinkohtelun kysymyksiin on Australiassa kiinnitetty huomiota yli kaksi vuosikymmentä. Eri osavaltioissa on edetty eri tahtia ja eri malleilla, mutta kaltoinkohtelun ehkäisyyn on yleisesti ottaen panostettu merkittävästi. Ikääntyneiden kaltoinkohtelun ehkäisyyn Australian verkosto ANPEA (*Australian Network for the Prevention of Elder Abuse*) on ollut merkittävä tekijä uudistusten ja ideoiden eteenpäinviennissä.

Queenslandin osavaltiossa ikääntyneiden kaltoinkohtelun ehkäisemiseksi on perustettu tai työhön muuten kytketty useita eri tahoja, joilla on siinä omat tehtävänsä:

- kaltoinkohtelun ehkäisyyn valtakunnallinen yksikkö (*Elder Abuse Prevention Unit, EAPU*, perustettu 1997) vastaa neuvonta- ja tukipuhelimesta, johon voivat soittaa sekä kaltoinkohtelun uhrin että kaltoinkohtelua havainneet. Ikääntyneille jaetaan tietoa myös web-sivustolla. Yksikkö järjestää kuntien palvelun tuottajille maksutonta koulutusta, erilaisille ryhmille infotilaisuuksia sekä vertaistukiverkoston työntekijöille. Lisäksi yksikkö kehittää, kerää ja jakaa tutkimusta ja resursseja.
- hallituksen neuvonantaja elin (*Prevention of Elder Abuse Taskforce*, perustettu 2000). Tavoitteena on auttaa muokkaamaan yhteiskunnasta ikääntyneitä arvostava ja ei-kaltoinkohteleva kehittämällä yhteisöllisiä strategioita, hallituksen politiikkaa ja aloitteita, joilla lisätään tietoa iäkkäiden kaltoinkohtelusta, autetaan tukea tarvitsevia sekä ehkäistään kaltoinkohtelujen tapahtumista. Erityistä huomiota on kiinnitetty taloudelliseen kaltoinkohteluun ja sen ehkäisyyn.
- senioreiden laki- ja tukipalveluiden keskus (*Seniors Legal and Support Service*) antavat maksutonta neuvontaa ja tukea ikääntyneille kaltoinkohtelun uhreille. Erittäin tulokselliseksi mainitussa palvelussa juristi ja sosiaalityöntekijä voivat tavata ikääntyneen henkilön vaikkapa tämän omassa kodissa.
- poliisi ohjeistaa senioreita rikostentorjunnassa ja toimii tapauksissa, joihin liittyy lähisuhdeväkivaltaa tai muuta rikollisuutta.
- palveluntuottajilla ja terveysviranomaisilla on menettelytapaohjeita kaltoinkohteluun puuttumiseksi.
- edunvalvontaviranomaiset.

87 http://www.socialsecurity.fgov.be/eu/docs/agenda/26-27_10_10_spc_qf_document.pdf

Toimenpiteitä kuvaavassa ja arvioivassa tutkimuksessa on tehty kriittisiä kehitysehdoituksia. Palvelut ja oikeudenhoitoalueet toimivat erillisinä eivätkä osaa hyödyntää muualla tehtyä kehittämistyötä. Yhtenä ongelmana ovat harvaanasutut seudut ja alueellisten palvelujen kattavuus; ikääntyneitä ja työntekijöitä on hajallaan ja eristäytyneinä maan eri kolkissa. Valtakunnallinen yksikkö EAPU uskoo, että tehostavaa koordinointia voisi toteutua verrattain vähäisillä kustannuksilla, kuten vuosittaisella konferenssilla. Tuloksellisuuden mittaamiseksi tarvittaisiin prevalenssitutkimuksia. Lisäksi kaivataan panostusta enemmän rikollisuuden ehkäisyyn ja varhaiseen puuttumiseen kustannuksia säästävänä toimenpiteinä.⁸⁸

Victorian osavaltiossa käynnistettiin vuonna 2005 ikääntyneisiin kohdistuvan kaltoin-kohtelun ehkäisyn hanke, jossa annettiin suosituksia seuraavilta osa-alueilla:⁸⁹

- yleisen tietoisuuden lisääminen
- paikallinen tuki turvallisuudentunteen parantamiseksi ja sosiaalisen eristämisen vähentämiseksi
- ammatillisen tiedon ja kapasiteetin kasvattaminen
- palveluiden parantaminen
- tuen antaminen avun tarpeessa oleville senioreille.

Vuonna 2006 maassa sai suurta julkisuutta TV-ohjelma, jossa kerrottiin vanhusten joutuneen seksuaalisen hyväksikäytön uhriksi eräässä hoitokodissa. Vastaavia tapauksia ilmeni muuallakin, ja huomio kiinnittyi vanhusten henkilökohtaisen hoidon ja palvelujen heikkoon tasoon. Samana vuonna Victorian hallitus päätti tukea kaltoin-kohtelun ehkäisyn hanketta ja myönsi sille rahoituksen osana hallituksen sosiaalipoliittista toimintaohjelmaa. Rahoitus kanavoitiin kolmeen päätarkoitukseen:

- vanhusten, heidän perheidensä tiedon lisääminen ja hoitajien kouluttaminen
- lakipalveluiden saatavuuden parantaminen palkkaamalla yksi erityiskoulu-tettu lakimies jokaiseen kuntaan
- vanhusten suojelun parantaminen hoitajiin kohdistettavilla pakollisilla poliisitarkistuksilla. Tarkistukset aloitettiin valtion hoitolaitoksista.

Ikääntyneiden turvallisuuden ja arvokkuuden strategia linjattiin Victorian hallituksen kaltoin-kohtelun vastaisessa toimintasuunnitelmassa (2006–2009). Ohjelma oli ensimmäinen laatuaan, jossa tavoitteiden lisäksi listattiin indikaattorit ja vastuulliset toimijat. Painopisteiksi valittiin

- yleisen tietoisuuden lisääminen
- avun tarpeessa olevien iäkkäiden tukeminen ja tiedon jakaminen heille
- paikallisten yhteisöjen tukeminen sellaisen ympäristön edistämiseksi, jossa ikääntyneet tuntevat olonsa turvalliseksi ja varmaksi
- ammattiryhmien osaamisen lisääminen kaltoin-kohtelun ehkäisemiseksi ja tilanteiden kohtaamiseksi
- palveluiden tehostaminen.

88 The Cost of Elder Abuse in Queensland: Who pays and how much. Elder Abuse Prevention Unit 2009
89 Luvussa esitetyt tiedot on koottu Monashin yliopistossa tehdystä tutkimuksesta: Financial abuse of elder: a review of evidence. 2009.

Vuonna 2007 Victorian hallitus tehosti erityisesti ikääntyneisiin kohdistuvien petosten ja taloudellisen kaltoinkohtelun toimia. Osavaltiossa uskotaan, että keskittymällä koulutukseen ja tutkimukseen saavutetaan parempia tuloksia kuin erityisillä lainsäädännön uudistuksilla. Valtiossa on rohkaistu laajempaa eri toimijoiden osallistumista sen sijaan että olisi perustettu ja rahoitettu erityisorganisaatiota.

7.1.3 Kaltoinkohtelun ehkäisyyn tähtäävien toimien tuloksellisuudesta

Ikääntyneisiin kohdistuvan väkivallan ja muun kaltoinkohtelun ehkäistytoimien tuloksellisuutta eri maissa on arvioitu tuoreessa brittiläistutkimuksessa.⁹⁰ Tutkimusraportin mukaan lupaavia käytäntöjä on useita, vaikkakin tutkimustieto tuloksellisuudesta on vielä melko puutteellista. Lupaaviksi interventioiksi nostetaan terveysalan ammattihenkilöstön koulutus, kaltoinkohtelun seulonta, omaishoitajien/hoitajien tuki sekä sosiaalipalvelut, jotka on kehitetty kaltoinkohtelutilanteita ajatellen. Vähemmän tiedetään ja lisää tutkimustietoa tarvittaisiin informaatiokampanjoista, ikäihmisten kouluttamisesta, tukipuhelimista ja pakollisesta kaltoinkohtelun ilmoittamisesta. Tutkimuksesta ilmenee seuraavaa:

- **Myönteisen asenteen lisääminen.** Asenne vaikuttaa siihen, miten työntekijä, lähiomainen tai yhteisö kohtelee ikääntyneitä. Positiivista asennetta ja iäkkäiden kunnioitusta kasvattavilla interventioilla voi olla kaltoinkohtelua ehkäisevä vaikutus. Tutkimustieto ikäsensitiivisten koulutusohjelmien vaikutuksesta on puutteellista, mutta joitakin arviointeja on tehty. Australiassa sairaanhoitajien koulutuksessa ohjelman läpikäyneet osoittivat ikääntyneistä huolehtimista kohtaan suurempaa mielenkiintoa. Koulutus luo pohjaa tasokkaalle hoidolle ja saattaa lisätä kaltoinkohtelusta ilmoittamista.
- **Kampanjat.** Joukkoviestimissä toteutetuilla kampanjoilla voidaan lisätä väestön tietoisuutta kaltoinkohtelusta ja luoda myönteistä asennetta sekä rohkaista toimii kaltoinkohtelun ehkäisemiseksi. Evaluointiin liittyvien ongelmien vuoksi ei juuri ole tietoa kampanjoiden vaikutuksesta käyttäytymisen muutokseen. Kampanjoilla saattaa olla vaikutusta siihen, että kaltoinkohtelua tai laiminlyöntiä siedetään vähemmän.
- **Omaishoitajien tukeminen.** Stressin ja taakan aiheuttamat negatiiviset tunteet saattavat lisätä riskiä vahingoittavaan käytökseen hoidettavaa ikääntynyttä kohtaan. Joissakin tapauksissa tukea antavat ohjelmat taikka hoidettavan päivä/lyhytaikaishoito voivat auttaa suojaamaan kaltoinkohtelua vastaan. Varsinaista tuloksellisuustietoa vaikutuksista ei kuitenkaan ole. Omaishoitajiin kohdennetuilla psykologisilla ohjelmilla (vihan- ja masennuksenhallinta) on osoitettu saavutetun joitakin tuloksia.
- **Kaltoinkohtelun tunnistamisen tehostaminen.** Kaltoinkohtelun pysyy helposti piilossa. Sen tunnistamisen lisäämiseen tähtääviä koulutusohjelmia on kehitetty mm. terveydenhuollon ammattilaisille hoidon ja tukitoimien aloittamiseksi, uusiutuvan väkivallan ehkäisemiseksi ja kaltoinkohtelun seurausten vähentämiseksi. Kouluttamisella voidaan lisätä tietoa ja kehittää kaltoinkohdeltujen hoitoa, mutta vain vähän tiedetään sen tuloksellisuudesta

90 Elder abuse. A review of evidence for prevention from the UK focal point for violence and injury prevention. 2010

väkivallan ehkäisemisessä tai vaikutuksesta uusivan uhriutumisen ehkäisemiseksi. Voi olla tilanteita, joissa työntekijät eivät halua raportoida laitoksessa havaitsemaansa kaltoinkohtelua lojaaliudesta kollegaansa kohtaan. Menettelytapaohjeita kaltoinkohtelutilanteita varten on annettu monissa organisaatioissa Britanniassa. Kaltoinkohtelun tunnistamisen apuna käytettävät *seulontamentetelmät* sisältävät kysymyssarjoja potilaalle tai heidän hoitajilleen. Kysymyksillä pyritään löytämään merkkejä kaltoinkohtelusta. Etenkin *EASI (Elder Abuse Suspicion Index)*- seulonnalla on saavutettu lupaavia tuloksia. Havaitut oireet voivat kuitenkin johtua myös muusta syystä kuin kaltoinkohtelusta (esim. sairaus) ja johtaa väärin arvioihin. Menetelmää tuleekin siksi käyttää tietyllä varovaisuudella. Seulonta yksin ei ehkäise uusiutuvalta väkivallalta, mutta sitä voidaan pitää yhtenä tärkeänä askeleena hoidon ja palvelujen arvioinnissa.⁹¹

- **Pakollinen kaltoinkohteluilmoitus.** Eräissä maissa terveys- ja sosiaalihuollon ammattilaisilla on lain säätämä velvollisuus raportoida havaitsemistaan kaltoinkohtelun epäilyistä viranomaisille. Järjestelmän etuna pidetään sitä, että se tuo kaltoinkohtelutapauksia viranomaisten tietoon ja mahdollistaa sopivan tuen antamisen. Ilmoituspakon todellisesta vaikutuksesta ei kuitenkaan ole arvioitua tutkimustietoa. Lisäksi se voi olla kyseenalaista vanhuksen itsemääräämisoikeuden kannalta ja saattaa jopa estää ikääntyneitä käyttämästä terveyspalveluja.⁹²
- **Ikääntyneiden uhrien tukeminen.** Tiedon jakaminen tukitoimista ja siitä, mikä on hyväksyttävää ja ei-hyväksyttävää käyttäytymistä, voi rohkaista ikääntyneitä uhreja ilmoittamaan kaltoinkohtelusta. Kanadassa toteutettiin laaja kampanja käyttäen eri kanavia ja kohdentaen viestintää erityisesti paikkoihin, joissa ikääntyneet sen todennäköisemmin kohtaavat. Kampanjaa ei ole arvioitu, mutta sen on arvioitu jakaneen tärkeää tietoa mahdollisille kaltoinkohtelun uhreille. Britanniassa on järjestetty vastaavia kampanjoita. Britanniassa on ilmainen *tukipuhelin* kaltoinkohtelun uhreille ja heidän läheisilleen. Puhelimesta saa tietoa, neuvoja ja tukea koulutetuilta vapaaehtoisilta. Puhelintuen vaikutuksesta tuen tarpeessa oleville ei kuitenkaan ole tutkittua tietoa. Britanniassa aikuisille kaltoinkohtelun uhreille järjestetään aikuistensuojelua (*adult protection*), joka yleensä yhdistetään muihin *sosiaalihuollon palveluihin tai suoja toimiin. Moniammatillisiin toimenpiteisiin* on ohjeistuksia ja malleja. Niiden tuloksellisuudesta ei Britteissä juurikaan ole näyttöä. USA:ssa saaduissa kokemuksissa on kuitenkin näyttöä siitä, että moniammatillisella työllä aikuistensuojelussa voi olla hyötyä kaltoinkohtelusta ilmoittamiseen ja siihen puuttumiseen. Kaliforniassa toimiva *Seniori Crime Prevention Unit* hoitaa mm. kaltoinkohtelutapausten hoitoon ohjaamisen, tutkinnan ja syyttämisen sekä järjestää rikosoikeudenkäyntiin liittyvät tukitoimet. Muodollista evaluointia ei tosin ole, mutta yksikön perustamisen jälkeen kaltoinkohtelutapausten saattaminen lainvalvonnan piiriin lisääntyi.

91 Kansainvälisesti on tuotettu useita mittareita ikääntyviin kohdistuvan kaltoinkohtelun seulontamentelmiksi, mutta Suomessa ei ole käytössä erityistä mittaria. Oheisesta verkko-osoitteesta löytyy useita lähteitä erityisesti ikääntyneisiin kohdistuvan kaltoinkohtelun tunnistamisen välineisiin (Health and Safety Screen). <http://www.umaine.edu/mainecenteronaging/pubandrep.htm>

92 *Elder Abuse Prevention Unit* on antanut asiassa julkilausuman. Sen mukaan pakollinen kaltoinkohtelusta ilmoittaminen ei kehitä ikääntyneiden turvallisuutta merkittävästi vaan suuntaa väärään suuntaan. Ilmoituspakko veisi lisäksi senioreilta oikeuden tehdä itsenäisiä päätöksiä pakottaen kaikki vanhukset iänmukaiseen stereotyyppiin. *Position statement on Mandatory Reporting of Elder Abuse*. 2006.

Vaikka tutkimus ei varsinaisesti koskekaan lainsäädäntöä, *lainsäädännön toimilla* on raportin mukaan merkittävä rooli ikääntyneiden suojaamisessa kaltoinkohtelulta. Sillä annetaan selkeä viesti yhteiskunnassa siitä, että ikääntyneet ovat arvokkaita ja että kaltoinkohtelu ei ole hyväksyttävää. UK:ssa ei ole yhtenäistä vanhussuojelulakia, mutta ikääntyneiden suojaamiseen liittyviä asioita on eri säädöksissä. Näitä ovat muun muassa pahoinpitelyiden ja muiden kaltoinkohtelutekijöiden sekä laiminlyöntien kriminalisoinnit, edunvalvontaan liittyvät säännökset, laitoshoidolle asetetut minimistandardit sekä haavoittuvien vanhusten kanssa työskentelevien henkilöiden sopivuuden ennalta tarkastaminen⁹³. Haavoittuvien ryhmien suojelua koskeva laki annettiin UK:ssa saatettiin vuonna 2004 voimaan uusi kriminalisointi: perhesurma (*familial homicide*). Sen mukaan erityiseksi rikokseksi säädettiin perheen sisällä tapahtunut lapsen tai haavoittuvan aikuisen (esim. ikänsä tai terveytensä vuoksi puolustuskyvytön) kuoleman aiheuttaminen tai salminen.

Taloudellisen kaltoinkohtelun vähentämisessä toteutettujen toimien tuloksellisuutta on arvioitu Australiassa tehdyssä tutkimuksessa.⁹⁴ Interventioiden tuloksellisuudesta tämällytyypisen kaltoinkohtelun osalta tutkimuksessa todetaan seuraavaa:

- **Tiedon lisäämisen kampanjat.** Kampanjoita suositellaan usein taloudellisen kaltoinkohtelun ehkäisyn strategioiksi. Tehokkuudesta tarvittaisiin tutkimusta. Kampanjoiden on todettu lisäävän yhteydenottoja ikääntyneiden tukipuhelimiin, mutta näyttöä kaltoinkohtelun vähenemisestä ei ole. Tukipuhelimiin käyttäjätyytyväisyys on kuitenkin ollut korkea.
- **Moniammatilliset tiimit.** Moniammatillisten ryhmien tehokkuutta taloudellisen kaltoinkohtelun vähentämiseksi ei ole tutkittu.
- **Ikääntyneisiin yhteydessä olevien eri ammattiryhmien koulutus.** Taloudellisen kohtelun ehkäisyssä eri ammattiryhmien taitojen kehittämisen tuloksellisuudesta saatu näyttö osoittaa, että henkilöstö voi koulutuksesta huolimatta olla haluton toimimaan salassapitoon tai luottamuksellisuuteen vedoten taikka siksi ettei usko puuttumisen parantavan tilannetta.
- **Ikääntyneiden raha-asioiden hoitaminen ja sen valvonta.** Ikääntyneen lähipiiriin syyllistyminen taloudelliseen kaltoinkohteluun voisi vähentyä, jos raha-asioiden hoitoa ja tilisiirtoja valvottaisiin taikka päivittäiset talousasiat hoitaisi itsenäinen palveluntuottaja. Edunvalvonnassa on hyvät puolensa, mutta valvomattomana se voi myös edesauttaa kaltoinkohtelua.
- **Pakollinen kaltoinkohtelu-ilmoitus.** Ei ole tehokasta näyttöä pakollisen ilmoituksen hyödystä taloudellisen kaltoinkohtelun tapauksissa.
- **Sanktiot.** On arveltu, että niin kauan kuin taloudellinen hyväksikäyttö on perheen sisäistä, lakiin perustuvilla toimilla ja sanktioilla ei todennäköisesti ole kaltoinkohtelua vähentävää vaikutusta.

93 Haavoittuvien ryhmien suojelua koskeva laki annettiin UK:ssa vuonna 2006. Siinä säädetään ennakkotarkastusmenettelystä, jolla pyritään suojamaan haavoittuvia ryhmiä työntekijöiden ja vapaaehtoisten aiheuttamilta vahingoilta. Työnantajan tulee varmistaa ennen työntekijän palkkaamista, ettei kyseistä henkilöä ole asetettu kieltorekisteriin.

94 Financial abuse of Elders. A review of the evidence. 2009.

7.2 Tietoa senioreille rikosten ehkäisemiseksi ja turvallisuuden parantamiseksi

Monissa maissa huolehditaan siitä, että ikääntyneille tarjotaan tietoa ja käytännön neuvoja henkilökohtaisen turvallisuuden parantamiseksi ja omaisuuden suojelemiseksi. Etenkin Australiassa ja UK:ssa on tässä edetty pitkälle. Senioreille suunnatut ohjekirjat, oppaat, esitteet ja tietosivut löytyvät myös internetistä. Britanniassa tuotetaan muutenkin paljon tietoa kansalaisille ja verkkoon rikosten torjumiseksi ja edistetään asukkaiden omaan aktiiviseen toimintaan ja kumppanuuteen perustuvia rikollisuuden ehkäisytoimintamuotoja (mm. naapurivalvonta). Maassa toteutetun kyselyn mukaan iäkkäät itse ovat kiinnostuneita ja halukkaita saamaan enemmän neuvoja rikosten ehkäisemiseksi. Tiedon jakaminen on samalla yksi keino rikollisuutta koskevan pelon hallitsemiseksi ja vähentämiseksi.⁹⁵

Britanniassa *Age Concern* ja *Help the Aged* -järjestöt ovat aikaisemmin erikseen ja sittemmin *AGE UK*-nimiseksi yhdistyneinä yhdessä tuottaneet runsaasti materiaalia ikääntyneille rikoksen uhriksi joutumisen ehkäisemiseksi:

- ***Ole turvassa. Henkilökohtainen turvallisuus kotona ja muualla -opas.*** (*Staying Safe. Personal Security at home or and about*). Parikymmensivuisessa oppaassa annetaan ohjeita ikääntyneille siitä, kuinka voi omalla varautumisellaan välttää joutumasta rikoksen kohteeksi. Tietoa annetaan myös uusista ilmiöistä, kuten ”bogos callers”-tapauksista, joissa vanhuksen kotiin pyritään tekaistuin selityksin anastustarkoituksessa. Opas sisältää turvallisuuden varmistuslistan sekä tiedot tahoista, joista saa lisätietoa taikka apua rikoksen tapahduttua. (Age Concern julkaisi aikaisemmin vastaavaa *Crime Prevention for older people* -opasta, jota päivitettiin säännöllisin väliajoin. Help the Ageilla oli omansa *Your Security. Personal safety at home and in the street. Advice for older People.*)
- ***Vältä huijaukset. Fiksut tavat suojata itsesi.*** (*Avoiding Scams. Smart ways to protect yourself*). Oppaassa kerrotaan, mitä riskejä voi sisältyä sähköpostitse, puhelimitse taikka muulla tapaa kotiin tehtyihin myynti- ym. tarjouksiin ja henkilökohtaisten tietojen uteluihin sekä kuinka erilaisilta huijauksilta on mahdollista välttää.
- ***Ikääntyneille oma tietosivusto verkossa rikosentorjunnasta ja sen aiheista*** (mm. kotimurtojen ehkäisy, bogus callers).

Australian Queenslandissä poliisi korostaa ikääntyneisiin kohdistuvan rikollisuuden ehkäisyssä senioreiden omaa aktiivista toimijuutta. Iäkkäiden oikeus tuntee itsensä turvallisiksi tunnustetaan, mutta samalla painotetaan iäkkäiden valmiutta tunnistaa rikosriskitilanteita ja ehkäistä rikoksia omin toimin. Poliisi, muut hallintoviranomaiset ja järjestöt ovat julkaisseet ikääntyneille paljon erilaista tietomateriaalia, kuten:

- ***Turvallisuuden käsikirja senioreille*** (*Confident, Safe & Secure. Living in Queensland. A Handbook on Safety for Seniors. Queensland Government*). Kirjassa annetaan käytännön tietoja ja neuvoja henkilökohtaisen turvallisuuden ja omaisuuden suojaamiseksi ja rikospelon vähentämiseksi. Kirjassa kerrotaan rikoksen uhriksi joutumisen myyteistä ja todellisuudesta sekä neuvotaan, miten voidaan toimia turvallisesti kotona, ulkona asioidessa

95 Ks. *Crime Reduction toolkits. Fear of crime*: www.crimereduction.homeoffice.gov.uk/toolkits

sekä matkoilla. Kirja sisältää myös turvallisuustarkistuslistat, ohjeita petosten torjumiseksi sekä tiedot senioreille tarkoitetuista palveluista, joiden avulla turvallisuutta voidaan lisätä.

- **Senioreiden palvelut -opas** (*Senior Wiser Safer. Queensland Police Service. Directory of Services for Older People*). Käyttäjätavallinen luettelo poliisiin ja muiden hallintoviranomaisten sekä järjestöjen palveluista ja ohjelmista, joiden tarkoituksena on auttaa senioreiden turvallisuuden parantamisessa. Hakemistossa neuvotaan miten poliisiin tai muihin tahoihin saa yhteyden hätätilanteessa (myös ne henkilöt, joilla on vamma tai invaliditeetti) ja mistä saa lisätietoja. Sisältää tietoa kaltoinkohtelusta ja lähisuhdeväkivallasta, henkilökohtaiseen suojasta ja omaisuuden turvaamisesta. Tuodaan esiin rikosentorjunnan periaatteet (esim. *CPTED – Crime Prevention Through Environmental Design*) sekä erilaiset kumppanuushankkeet (mm. naapuriapu ja *Safe Audit Program*). Kunta tarjoaa tietyissä tapauksissa yli 60-vuotiaille turvapalveluita (*Home Assist Secure ja Home Security Assessments*).
- **Senioreiden turvallisuus – ohjelehtinen.** (*Seniors Safety. Community Safety and Crime Prevention. Queensland Police*). A4- paperin mitassa lyhyesti ja ytimekkäästi keskeiset ohjeet rikosten ehkäisemiseksi ja turvallisuuden parantamiseksi tyyliin ”älä pidä mukana ostoksilla ollessasi suuria rahasummia äläkä jätä käsilaukkua tai lompakkoa vartioimatta ostoskärryihin”.
- **Rahasta huolehtiminen -ohjelehtinen** (*Minding the Money. Some tips for older People. The University of Queensland*). A4-mitassa käsitellään laskujen maksamiseen, pankkiasioiden hoitamiseen ja rahankäyttöön liittyviä kysymyksiä, joiden huomioon ottaminen voi ehkäistä näihin liittyviä ongelmia ikääntyneen elämässä. Vastaava ohje ikääntyneen omaisuuden turvaamiseksi on koottu niitä varten, jotka auttavat iäkkäitä henkilöitä raha-asioissa.

Länsi-Australian osavaltiossa on julkaistu senioreiden oma rikoksen torjunnan ohjekirjanen, joka ottaa huomioon uudetkin rikollisuusilmiöt ja teknologian (*Crime Prevention for Seniors. A Guide to Personal and Financial Safety. National Crime Prevention Towards a Safer Australia. Attorney-General Department*). Kirjasen ensimmäisessä luvussa annetaan yleisiä vinkkejä turvallisuuden ylläpitämiseksi kotona ja naapurustossa. Toinen luvussa käsitellään pankkiasioiden hoitamista, kuten automaatilla käyntiä ja pankkikorttien käyttöä. Kolmannessa osassa neuvotaan, kuinka estyä huijatuksi tulemiselta (mm. sähköpostit, remontit, turvalaitteet, koti- ja puhelinmyynti, taloudellinen neuvonta ja investoinnit). Neljännessä osassa annetaan vinkkejä turvalliseen tietokoneen käyttöön (mm. internetissä ostaminen). Viides osa koskee toisen valtuuttamista hoitamaan asioita.

7.3 Ikääntyneet huomioon ottavia rikollisuuden ehkäisyn hankkeita ja turvallisuutta parantavia palveluita

Ikääntyneisiin kohdistuvan rikollisuuden ehkäisyn laajan turvallisuussuunnittelun esimerkkinä voidaan mainita Pohjois-Irlanti. Siellä julkaistiin vuonna 2009 Turvallisemman ikääntymisen strategia.⁹⁶ Ikääntyneitä varten koottiin oma turvallisuusohjelma erillisenä laajasta turvallisuusstrategiasta (*Community Safety Strategy*). Ohjelmassa keskitytään nimenomaan rikollisuuden ehkäisyyn. Tällä haluttiin korostaa, että senioreiden huoli ja kokemukset rikollisuudesta, rikosten pelosta ja antisosiaalisesta käytöksestä otetaan vakavasti. Strategiassa painotetaan eri tahojen kumppanuutta ja yhdessä työskentelyä. Tässä esimerkkejä ohjelmaan sisällytetyistä toimista rikosten ja epäsosiaalisen käytöksen vähentämiseksi ja ikäihmisten turvallisuudentunteen parantamiseksi. Osa hankkeista on alueellisia, osa paikallisia.

- **Kodin turvallisuuden parantaminen HandyVan -järjestelmällä.** Haavoittuvien iäkkäiden koteihin asennetaan maksuttomia turvajärjestelmiä (lukot, oviketjut, ovisilmät, savuhälyttimet jne.). Järjestelmästä on meneillään viiden vuoden pilottikokeilu Belfastissa. Vuonna 2008 tehdyssä arvioinnissa hanke todettiin tehokkaaksi ja sitä suositeltiin laajennettavaksi koko Pohjois-Irlantiin. Käyttöön on otettu kolme muuta pakettiautoa eri alueilla. Pilottihankkeen rahoitus jatkuu vuoteen 2011, minkä jälkeen harkitaan jatkoa.
- **Nuorison rötöstelyn ja antisosiaalisen käyttäytymisen ehkäisy** hankkeilla, joilla rakennetaan erityisesti luottamusta nuorempien ja vanhempien sukupolvien välille.
- **Kaltoinkohtelun ehkäisy.** Yhteistyössä sosiaali- ja terveystieteiden kanssa työstetään ohjeistusta moniammatillisen politiikan kehittämiseksi ja toimien täytäntöönpanoksi. Väestön, ammatti-ihmisten sekä eri yhteistyötahojen tietoisuutta ilmiöstä lisätään. Kaltoinkohtelun saattamista viranomaisiin tuetaan rohkaistaan.
- **Naapuriapu.** Lokakuussa 2009 Pohjois-Irlannin kunnissa oli yli 500 naapuriapujärjestelmää. Naapuriavulla todetaan olevan keskeinen merkitys paikallisessa rikoksentorjunnassa ja antisosiaalisen käytöksen ehkäisyssä. Ikääntyneet itsekkin osallistuvat aktiivisesti toimintaan. Tavoitteena on järjestelmän levittäminen vanhusten suojamajoihin ja tukiasuntoihin.
- **Sukupolvien väliset käytännöt (Intergenerational Practice).** Lisätään toisen sukupolven ymmärrystä ja saadaan siitä positiivisia kokemuksia. Tämän tyyppisiä hankkeita Pohjois-Irlannissa rahoitettu runsaat neljäkymmentä. Toimintaa halutaan kehittää edelleen yhteistyössä eri tahojen kanssa.
- **Hyvää Huomenta (Good Morning)- ja Ystävä-palvelu.** Hyvää huomenta – palvelussa varmistetaan päivittäin maksuttoman puhelun ja tuen avulla, että ikääntynyt on kunnossa ja kaikki on hyvin. Palvelun kerrotaan vähentävän rikoksen pelkoa ja auttavan ikääntyneitä asumaan omassa kodissaan. Palvelun tehokkuudesta tehdään arviointitutkimus. Ystäväpalvelun vapaaehtois-

⁹⁶ Safer Aging. A Strategy and Action Plan for Ensuring the Safety of Older People. Ohjelman on julkaissut Pohjois-Irlannin toimiston paikallisen turvallisuuden yksikkö (Northern Ireland Office, Community Safety Unit) ehdotusluonnoksesta saadun palautteen pohjalta. Väestön ikääntymiseen liittyviä tarpeita on Pohjois-Irlannissa pohdittu laajasti ja poikkialueellisesti jo aikaisemmin. Iäkkäiden osallisuuden edistämiseksi julkaistiin 2005 ensimmäinen ministeriöiden välinen strategia (*Ageing in an Inclusive Society*). Hoitoon ja terveyteen liittyvien kysymysten ohella korostettiin vanhusten oikeutta turvalliseen elämään kotona ja rikoksen pelon vähentämiseen.

työntekijät voivat auttaa yksinäisiä ja haavoittuvia vanhuksia tuntemaan vähemmän pelkoa.

- ***Ympäristöön kohdistuvien rikosten ja epäsosiaalisen käytöksen torjunta.*** Vandalismi, graffiti ja ympäristön roskaaminen vaikuttavat erityisesti ikäihmisten turvattomuuden tunteeseen. Eri puolilla Pohjois-Irlantia järjestetään paikallisia siistimishankkeita, joilla parannetaan asuinympäristön laatua ja ulkonäköä miellyttävämmäksi. Tätä työtä painotetaan jatkossakin.
- ***Poliisille ilmoittamisen ja oikeusjärjestelmän tuntemisen lisääminen.*** Ikääntyneet jättävät heihin kohdistuvia rikoksia ilmoittamatta poliisille monista syistä. Osa ilmoittamatta jättämisistä voi johtua koston pelosta, osa tietämättömyydestä. Rikosten ilmoittamisalttiutta halutaan lisätä, samoin ikäihmisten tietoisuutta siitä, miten tuomioistuimet ja rikosoikeusjärjestelmä ylipäätään toimivat.
- ***Tiedon lisääminen.*** Tavoitteena on lisätä ikäihmisten ja koko väestön tietoisuutta ikääntyneiden turvallisuutta edistävästä hankkeista ja asioista. Turvallisuusasioita nostetaan esiin etenkin erityisinä kampanjapäivinä ja -viikkoina. Esimerkkinä kansainvälinen ikääntyneisiin kohdistuvan väkivallan vastainen päivä (15.6.).

Britanniassa senioreille on tarjolla useita kotona asumisen tukemiseen (*Home Support*) liittyviä käytännön palveluja, joilla parannetaan ikäihmisten elämänlaatua. Help the Aged- järjestön *Handy Van* -järjestelmää on toteutettu jo 15 vuotta. Se on laajentunut 37 pakettiauton laivueeksi, joka kiertää tietyillä alueilla. Palvelu on tarkoitettu vähävaraisille yli 60-vuotiaille kodin turvallisuuden parantamiseksi. Teknisillä välineillä lisätään kodin murto- tai paloturvallisuutta taikka muuta suojausta. Henkilö voi itse soittaa palvelutiimille taikka häneen voidaan ottaa yhteyttä, jos esim. poliisi, Rikosuhripäivystys tai sosiaalitoimisto arvioi tämän kotiturvallisuudessa olevan parantamisen aiheita. Handy Van -palvelun koulutettu asentaja käy arvioimassa turvallisuuspuutteet ja asentaa tarvittavan varustelun ilmaiseksi. Tähän mennessä on turvattu jo noin 80 000 ikääntyneen kodit. Kukin asentaja vierailee keskimäärin kolmen vanhuksen luona päivittäin. Vuonna 2010 toteutettiin erillinen kotimurtojen vastainen kampanja (*Action Against Burglary*), jonka tavoitteena on vähentää iäkkäiden turvattomuuden tunnetta omassa kodissaan. Senioreille järjestetään tilaisuuksia, joissa annetaan tietoa ja mahdollisuus keskustella tähän liittyvistä aiheista. Help the Aged -järjestön palveluihin Englannissa, Skotlannissa ja Walesissa kuuluu myös SenioriLinkki-hälytysjärjestelmä, jonka avulla ikääntynyt saa nappia painamalla välittömän puhelinyhteyden tukipalveluun. Hälytystä voi käyttää hätätapauksessa tai neuvoja tarvittaessa. Joillakin alueilla SenioriLinkkiin on mahdollista lisätä hälytysnappi ulko-oven viereen. Nappia painamalla saa heti yhteyden apuun. Ovinapin tarjoama hälytysmahdollisuus on tarkoitettu lisäämään iäkkäiden turvallisuudentunnetta ovea vieraille avatessa.⁹⁷

Vuonna 2010 Euroopan rikosentorjuntakilpailun voitti puolalainen *Safe Senior* -hanke, joka keskittyy vanhusten turvallisuuden parantamiseen. Hankkeessa on etsitty ratkaisuja Puolassa kasvavassa määrin esiintyvään ilmiöön, vanhuksiin kohdistuviin petoksiin. Oma lajinsa ovat ns. lapsenlapsi-petokset, joissa nuoret henkilöt ovat sukulaiseksi tekeytymällä huijanneet ikääntyneiltä rahaa. Projektin tavoite on lisätä vanhusten turvallisuustietoutta ja turvallisuuden tunnetta sekä aktivoita heitä entistä enemmän naapuriyhteistyöhön. Ikääntyneille on järjestetty infotapaamisia ja työpajoja. Niiden yh-

97 www.helptheaged.org.uk ja www.crimereduction.homeoffice.gov.uk/toolkits/fc10020102.htm

teydessä on jaettu kattavasti tietoa erityyppisistä rikoksista sekä taskuhälyttimet, jotka on kytketty suoraan poliisille. Tärkeää on ollut myös lisätä vanhusten poliisia kohtaan tuntemaa luottamusta ja rikosten ilmoittamista poliisille.⁹⁸

Ranskassa on vuodesta 1994 lukien toiminut ALMA, kansallinen Help Line -verkosto ikääntyneille. Vuodesta 2004 ALMA on toiminut myös vammaisten apuverkostonä. Verkoston tavoitteena on saavuttaa, tukea ja turvata eristäytyneitä, yksinäisiä ja haavoittuvia vanhuksia ja vammaisia. Ranskassa on 61 ALMA-keskusta eri maakunnissa. Toiminta perustuu siihen, että kussakin yksikössä tiedetään paikalliset ja alueelliset palvelut, joihin apua hakevat voidaan tarvittaessa ohjata. Jokainen puhelu dokumentoidaan, jotta niitä voidaan myöhemmin käyttää tilastoihin, tutkimuksiin ja julkaisuihin. ALMA-verkosto huolehtii siitä, että jokainen verkostossa työskentelevä saa asian mukaisen koulutuksen.

7.4 Syyttäjälaitoksen toimintapolitiikka ja ohjeistus

Englannin ja Walesin syyttäjälaitoksessa (*Crown Prosecution Service*) linjattiin vuonna 2008 toimintapolitiikka ikääntyneisiin kohdistuvien rikosten käsittelyn kehittämiseksi. Poliittikkaa täydentää syyttäjien tarkempi ohjeistus.⁹⁹ Lähtökohtana on, että turvallisuus ja oikeus elää ilman rikoksen pelkoa ovat ikääntyneille täysin keskeisiä ihmisoikeuksia. Ikääntyneisiin kohdistuvien rikosten syyttämisen kehittämiseen on sitouduttu laajemmalla toimintaohjelmalla (*Age Equality Action Plan*).

Ikääntyneisiin kohdistuvien rikosten lopettaminen ja rikostentekijöiden oikeuteen saattaminen on priorisoitu Englannin ja Walesin syyttäjälaitoksessa tärkeäksi. Tavoitteena on tunnistaa mahdollisimman aikaisessa vaiheessa ne tapaukset, joissa ikääntynyt on uhrina. Toimintapolitiikassa huomioidaan ikääntyneiden erilaisuus ja se, etteivät kaikki seniorit koe itseään haavoittuviksi tai tuen tarpeessa oleviksi. Toiminnassa painotetaan läheistä yhteistyötä mm. sosiaali- ja terveyshuollon tahojen ja palvelujen kanssa. Uhrin ja todistajan tukitoimintaa ja auttamista korostetaan rikoksesta ilmoittamisen ja todistamisen vaikeuksien minimoimiseksi. Syyttäjiä rohkaistaan ennakkopäätöksiin vedoten tuomaan tuomioistuimelle näyttöä teon vakavuudesta ja törkeydestä sillä perusteella, että teko on tehty nimenomaisesti iäkkääseen henkilöön kohdentaen. Tekijän syyllisyys voidaan katsoa suuremmaksi, kun rikollinen teko on kohdistettu ikänsä puolesta haavoittuvaan uhriin. Huomiota kiinnitetään myös rikoksella aiheutettaviin seurauksiin tai niiden riskiin, koska seuraukset voivat iäkkään uhrin kohdalla koitua hyvinkin vakaviksi.

98 Hankekuvaus löytyy Euroopan rikosentorjuntaverkoston sivulta, johon on koottu vuoden 2010 EC-PA- kilpailuun osallistuneet hankkeet: <http://www.eucpn.org/eucp-award/entries.asp?year=2010>

99 *Crimes against older people – CPS prosecution policy. Crown Prosecution Service. 2008*

Sen varmistamiseksi, että ikääntyneisiin kohdistuvien rikosten käsittely hoituu syytäjillä ohjeiden ja linjausten mukaan, syyttäjälueiden edellytetään merkitsevän tapaukset rekisteriin. Tietoa kerätään määrätyistä rikoskategorioista, joissa uhrina on yli 60-vuotias.

Parhaita käytäntöjä kehitetään kansallisella ja paikallisella tasolla yhteistyössä rikosioikeudellisen järjestelmän tahojen (mm. poliisin), sosiaali- ja terveystoimen, kunnan ja vapaaehtoisten kanssa. Toimintapolitiikkaa uudistetaan tarpeen mukaan vastaamaan yhteiskunnan lakeja ja yhteiskunnassa tapahtuvia muutoksia.

8 Yhteenveto ja työryhmän ehdotus

8.1 Yhteenveto

► *Ikääntyneisiin kohdistuvat rikokset poliisitilastojen ja uhritutkimusten mukaan harvinaisia, mutta tiedot puutteellisia*

Poliisitilastojen ja kansallisten uhritutkimusten mukaan ikääntyneisiin kohdistuva väkivalta ja muu rikollisuus on harvinaista muuhun väestöön verrattuna. Tiedot todellisudesta ovat kuitenkin hajanaisia ja puutteellisia, sillä vain pieni osa rikoksista tulee ilmi ja näkyy tilastoissa ja tutkimuksissa. Etenkin lähisuhteissa tapahtunut rikos jää helposti piiloon.

Poliisin tilastojen mukaan yli 65-vuotiaiden ikäluokasta vuosittain noin 2 % on joutunut rikoksen uhriksi, kun 16–64-vuotiaista vastaava osuus on yli 6 %. Poliisitietojen perusteella ikäihmisten tilastollinen riski joutua rikoksen uhriksi on kolme kertaa pienempi kuin vertailuryhmällä; omaisuusrikosten uhriksi joutumisen riski on 2,5-3 kertaa pienempi, ja henkeen ja terveyteen kohdistuneissa rikoksissa noin kymmenen kertaa pienempi. Poliisitilastoissa näkyy tarkastelujaksolla 2005–2010 muutamassa rikostyyppissä (mm. petos, vakuutus- ja maksuvälinepetos sekä pahoinpitelyt ja lievät pahoinpitelyt) kasvua ikääntyneiden ikäluokassa. Poliisitilastot eivät tue sitä väitettä, että ikääntyneisiin kohdistuvat ryöstöt olisivat lisääntyneet.

Vuoden 2009 uhritutkimuksen mukaan väkivaltaa tai sen uhkaa kokeneita oli 65–74-vuotiaista miehistä 2,7 % ja naisista 2,3 %. Yli 74-vuotiaista miehistä osuus oli 1,2 % ja naisista 1,7 %. Fyysistä väkivaltaa kokeneita oli 65–74-vuotiaista miehistä 1,1 %, yli 74-vuotiaista 0 %. Naisista vastaavat osuudet olivat 0,7 % ja 1 %. Alle 65-vuotiaasta (15–64 v) väestöstä väkivaltaa tai sen uhkaa oli kokenut miehistä 12,7 % naisista 13,7 %. Alle 65-vuotiaasta väestöstä fyysistä väkivaltaa oli miehistä kokenut 6,6 %, naisista 7,1 %.

Ikääntyneisiin kohdistuvaa väkivaltaa tai muuta rikollisuutta on meillä erikseen tutkittu hyvin vähän. Parikymmentä vuotta sitten Ähtärissä toteutetun kyselytutkimuksen mukaan miehistä 3 % ja naisista 9 % oli joutunut pahoinpitelyn kohteeksi eläkeiässä. Väkivaltaa kokeneista miehistä 46 % ja naisista 75 % kertoi joutuneensa aviopuolison, lapsen tai muun sukulaisen pahoinpitelemäksi. Perheväkivaltaa 65. ikävuoden jälkeen oli kokenut naisista 7 % ja 2,5 % miehistä. Naisiin kohdistunut väkivalta oli useimmiten parisuhdeväkivaltaa. Tämän kyselytutkimuksen mukaan iäkkäät naiset näyttäisivät joutuvan lähisuhdeväkivallan uhriksi useammin kuin miehet.

Ikääntyneen joutuminen henkirikoksen uhriksi on harvinaista ja riski kuolla väkivaltarikoksen uhrina yli puolet pienempi kuin koko väestöllä. Yli 65-vuotiaita henkirikoksen uhreja on Suomessa viime vuosina ollut keskimäärin kymmenen vuodessa, kun surmatuja yhteensä on keskimäärin 125. Miesten yleisin surmaaja oli tuttava, naiset joutuivat useimmiten puolisonsa surmaamiksi. Vuosina 2003–2009 yli 70-vuotiaiden naisten toiseksi yleisin surmaaja oli ammattihoitaja. Vuonna 2009 tuli ilmi tapaus, jossa helsinkiläistä perushoitajaa epäillään viiden hoidettavanaan olleen vanhuksen surmaamisesta ja

kuudesta vanhuspotilaisiin kohdistuneesta murhan yrityksestä. Tekojen epäillään tapahtuneen sairaaloissa, hoitokodissa ja kotihoidossa vuosina 2004–2009.

Australian rikosuhritutkimuksen mukaan 65 vuotta täyttäneistä 3,9 prosenttia joutui vuoden aikana petoksen uhriksi kuluttajina. Tämän on harvemmin kuin vastaava osuus keski-ikäisistä, mutta petos oli yleisin yksittäinen rikostyyppi, jonka uhriksi iäkkäät tutkimuksen mukaan joutuivat.

► *Taloudellinen hyväksikäyttö toiseksi yleisin ikääntyneisiin kohdistuvan kaltoinkohtelun muoto*

Kaltoinkohtelun yleisyydestä löytyy tutkittua tietoa useistakin maista. Tuloksia tarkasteltaessa on otettava huomioon, että tutkimuksissa käytetyt kysymykset, määritelmät ja menetelmät vaihtelevat, mikä luultavimmin heijastuu tuloksiin. Lisäksi on muistettava, että vain osa kaltoinkohtelusta täyttää rikoksen tunnusmerkistön.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen tutkimuksen mukaan joka neljäs ikääntynyt suomalaisnainen on kokenut kaltoinkohtelua viimeisen vuoden aikana. Yleisin kaltoinkohtelun ilmenemismuoto oli henkinen väkivalta (21,2 %), toiseksi yleisin taloudellinen hyväksikäyttö (6,6 %). Seksuaalista häirintää tai väkivaltaa koki noin 5 %, fyysistä väkivaltaa 2,8 % ja laiminlyöntiä 2,6 % yli 60-vuotiaista naisista. Osuudet ovat merkittävästi suurempia kuin Iso-Britannian prevalenssitutkimuksessa, jonka kohteena olivat sekä miehet että naiset. Brittitutkimuksen mukaan naiset joutuivat lähipiirissään kaltoinkohtelun uhriksi enemmän kuin miehet (3,8 % vs. 1,1 %). Laiminlyönti osoittautui yleisimmäksi kaltoinkohtelun muodoksi (1,1 %). Taloudellista hyväksikäyttöä koki 0,7 % – se oli miesten yleisin kaltoinkohtelukokemus (0,6 %). Fyysistä kaltoinkohtelua koki 0,4 %, psyykkistä 0,4 % ja seksuaalista 0,2 %. Kaltoinkohtelija oli useimmiten oma puoliso, mutta taloudelliseen hyväksikäyttöön syyllistyi useimmiten muu perheenjäsen (54 %). Kaltoinkohtelijat olivat todennäköisemmin miehiä (74 % vs. naisia 26 %), mutta taloudelliseen kaltoinkohteluun miehet ja naiset syyllistyivät lähes yhtä usein. Australiassa on arvioitu, että taloudellista kaltoinkohtelua kokee 0,5–5 % ikääntyneistä.

► *Ikääntyneillä on erityisiä riskitekijöitä joutua rikoksen uhriksi*

Ikääntynyt voi joutua rikoksen uhriksi samasta syystä kuin kuka tahansa; rikosentekijät osaavat käyttää hyväkseen ihmisten huolimattomuutta esimerkiksi omaisuuden suojaamisessa. Ikääntynyt voi toisaalta valikoitua rikoksen uhriksi nimenomaan sen takia, että hän on ns. helppo kohde.

Poliisi on julkisuudessa tuonut esiin ulkomaisiin esimerkkeihin viitaten arvioita siitä, että vanhuksiin suunnattuja rikoksia voi alkaa ilmetä maassamme aikaisempaa enemmän. Huomiota on kiinnitetty erityisesti rahan ja omaisuuden anastamiskeinoihin, kuten maksukorttirikollisuuteen, huijauksiin ja vanhusten asuntoihin pyrkimiseen tekaistuin perustein. Myös muutokset asuntomurroissa ovat herättäneet huolta. Australiassa tehdyssä trendiennusteessa on arvioitu, että 65 vuotta täyttäneet joutuvat todennäköisimmin pankki- tai luottokorttipetoksen kuin muun rikoksen uhriksi.

Tutkimuksissa on havaittu tekijöitä, jotka tekevät vanhuksesta alttiimman kaltoinkohtelulle ja rikoksille lähipiirin taholta. Riskitekijöitä ovat etenkin alentunut toimintakyky, yksinäisyys, masentuneisuus, syrjäytyminen ja muistihäiriöt. Oman aikuisen lapsen pa-

hoinpitemäksi joutumisen riskiä lisää lapsen taloudellinen tai asumiseen liittyvä riippuvuus uhrista sekä erilaiset vaikeudet lapsen elämässä.

Työryhmän käsityksen mukaan lisääntyvä vanhusten kotihoito voi sisältää rakenteellisia rikosturvallisuuden riskitekijöitä, joita ei ole riittävästi tiedostettu. Ikääntyneet on kasvava väestöryhmä, jonka turvallisuustarpeet vaativat erityishuomiota.

► *Rikoksen seuraukset voivat olla ikääntyneille vakavia*

Kun ikääntynyt joutuu rikoksen uhriksi, siitä saattaa koitua hänelle vakavia seurauksia. Fyysiset ja psyykkiset vammat voivat olla kohtalokkaita, heikentää ihmisen elämänhallintaa ja toimintakykyä ja johtaa jopa ennenaikaiseen kuolemaan. Väkivallasta voi aiheutua pahemmat vammat kuin nuoremmalle, vaikka kyse olisi voimakkuudeltaan samanlaisesta teosta. Ikääntymiseen liittyvät fysiologiset muutokset lisäävät luunmurtumien riskiä. Käsilaukun anastus riuhtaisemalla voi aiheuttaa iäkkään uhrin kaatumisen ja lonkkamurtuman.

Australiassa tehdyn selvityksen mukaan ikääntyneiden kaltoinkohtelussa on kysymys suurista rahasummista. Kustannukset lankeavat hyväksikäytön kohteeksi joutuneille ikääntyneille ja tulevat laajasti myös yhteiskunnan sosiaali- ja terveydenhuollon maksettavaksi kaltoinkohtelun lieveilmiöiden aiheuttamina kustannuksina.

► *Arkiturvallisuuden kannalta ikääntyneellä on rikosuhkia suurempiakin pelkoja – elämänlaatua heikentävää turvattomuutta ja syrjäytymistä kuitenkin syytä torjua*

Arkipäivän turvallisuuden kannalta ikääntyneillä on monia rikosuhkia suurempia pelkoja, kuten pelko yksinäisyydestä ja oman terveyden menettämisestä. Turvattomuutta aiheuttaviksi tekijöiksi ikääntyneet kokevat mm. ilkeiden, välinpitämättömyyden ympäristöstä ja päihtyneet. Kansallisten uhritutkimusten mukaan ikääntyneet eivät pelkää sannottavasti enemmän väkivaltaa kuin muu väestö. Myös sukupuolten ero pelossa on pienempi kuin nuoremmilla. Tampereella toteutetun turvallisuuskyselyn mukaan naiset ja yli 75-vuotiaat kokivat kuitenkin enemmän turvattomuutta kuin miehet ja nuoremmat ikäryhmät.

Pelko voi heikentää ikääntyneen elämänlaatua. Se voi lisätä eristäytymistä ja yksinäisyyttä, mikä puolestaan kasvattaa uhriksi joutumisen riskiä. Jos halutaan kuulla ikäihmisten omaa ääntä, heidän turvallisuuden tunteensa edistämiseksi huomiota kiinnitettäisiin etenkin syrjäytymisen ehkäisyyn, esteettömään liikkumiseen, ympäristön siisteyteen, valaistukseen sekä päihteiden väärinkäyttöön puuttumiseen julkisilla paikoilla.

Tampereella huolta on kannettu yksin elävien vanhusten asemasta ja syrjäytymisuhasta. Etsivää vanhustyötä kehittämällä voidaan edistää vanhusten aktiivista ja toimintakykyistä elämää omassa kodissaan. Myös ehkäisevistä kotikäynneistä on hyviä kokemuksia: niillä ennakoitaan avun tarvetta, informoidaan palveluista, annetaan neuvoja ja luodaan turvallisuutta. Muitakin toimintamuotoja on kehitetty paikallisesti. Hyvinkäällä on ikääntyneiden turvallisuutta edistävä yhteistyömalli Hyvinkään aamukorva, yksin kotona asuville ikäihmisille tarkoitettu puhelinpäivystys. Helsingin sosiaaliviraston lähityöhankkeessa tavoitellaan asukkaiden, myös ikääntyneiden, parempaa turvallisuuden tunnetta yhteisöllisyyttä synnyttämällä.

► ***Tarvitaan rikosentorjuntatiedon jakamista senioreille ja ikääntyneet huomioivia paikallisia turvallisuustoimia ja palveluja***

Monissa maissa huolehditaan siitä, että ikääntyneille tarjotaan käytännön neuvoja henkilökohtaisen turvallisuuden parantamiseksi ja omaisuuden suojelemiseksi. Senioreille jaetaan tietoa käytännöistä, joita noudattamalla voi pienentää riskiä joutua rikoksen uhriksi. Ikääntyneille suunnattuja ohjekirjasia, oppaita, esitteitä ja tietosivuja löytyy myös internetistä. Iso-Britanniassa on havaittu, että ikääntyneet itse toivovat saavansa enemmän tietoa rikoksista ja rikoksen ehkäisystä omalla asuinalueellaan. Tiedon jakaminen on samalla keino vähentää rikollisuutta koskevaa pelkoa.

Työryhmä on luonnostellut ulkomaisia malleja mukaillen senioreille turvaoppaan Älä joutu rikoksen uhriksi. Rikosentorjunta- ja turvallisuustietoa tulee välittää ikääntyneille yhteistyössä poliisin, järjestöjen ja muiden tahojen kanssa taiten, ettei samalla lisätä pelkoa ja turvattomuuden tunnetta. Oikeusministeriön tuella on aikaisemmin julkaistu ikääntyneille turvallisuusopas Kätketyt Äänet – ikääntyneisiin kohdistuva kaltoinkohtelu.

Useassa maassa ikääntyneitä rohkaistaan aktiivisuuteen ja osallistumaan oman alueensa turvallisuustoimintaan. Niissä kumppanuus ja yhteistyö ovat usein keskeisiä elementtejä. Iso-Britanniassa asukkaiden yhteisölliseen toimintaan perustuvasta toiminnasta hyvä esimerkki on asuntomurtojen ehkäisemiseksi kehitetty naapuriapu. Pohjois-Irlannissa on julkaistu turvallisen ikääntymisen toimintaohjelma, johon on sisällytetty naapuriavun lisäksi lukuisia toimia ja hankkeita rikosten vähentämiseksi ja ikäihmisten turvallisuuden tunteen parantamiseksi. Myös sukupolvien välisen ymmärryksen ja luottamuksen lisäämiseen on kiinnitetty huomiota. Vuonna 2010 Euroopan rikosentorjuntakilpailun parhaaksi valittiin Puolan Safe Senior -hanke, jolla vähennettiin ikääntyneisiin kohdistuneita ns. lapsenlapsi-petoksia. Suomalaisena hyvänä käytäntönä voidaan mainita Karhupuiston kummit Helsingin Kalliosta. Sillä on onnistu aktivoimaan iäkkäät mukaan parantamaan arkiympäristön turvallisuutta. Kokemusta ja paikallista toimintaa nimenomaan ikääntyneiden turvallisuuden lisäämiseksi ja heihin kohdistuvien rikosten ehkäisemiseksi tarvittaisiin meillä lisää. Myös ikääntyneiden mahdollisuutta osallistua asuinalueensa turvallisuussuunnitteluun tulisi edistää.

Iso-Britanniassa senioreille on tarjolla kotona asumisen tukemiseen liittyviä erilaisia palveluita. Jo 15 vuotta on toteutettu Handy Van -järjestelmää, jossa teknisillä välineillä lisätään kodin murto- ja paloturvallisuutta tai muuta suojausta (lukot, ovisilmät, ketjut, savuhälyttimet jne). Maksuton palvelu on tarkoitettu vähävaraisille yli 60-vuotiaille. Handy Van -järjestelmä on arvioitu tehokkaaksi, ja siitä on meneillään viiden vuoden pilottikokeilu Belfastissa. Englannissa, Skotlannissa ja Walesissa on käytössä Seniori-Linkki -hälytysjärjestelmä, jonka avulla saa nappia painamalla välittömän puhelinyhteyden tukipalveluun. Hälytystä voi käyttää hätätapauksessa tai tarvittaessa neuvoja. Joillakin alueilla linkkiin on mahdollista lisätä ulko-oven viereen hälytysnappi, jonka tarjoama hälytysmahdollisuus on tarkoitettu lisäämään turvallisuuden tunnetta ovea vieraille avatessa.

► ***Väkivallan ja muun kaltoinkohtelun ehkäisemisen tuloksellisuudesta on tutkittua tietoa vain vähän – lupaaviksi arvioituja menetelmiä kannattaisi käyttää***

Ikääntyneisiin kohdistuvan väkivallan ja muun kaltoinkohtelun ehkäisytöiden tuloksellisuutta eri maissa on arvioitu Iso-Britanniassa tehdystä tutkimuksesta. Tutkimusraportin mukaan lupaavia käytäntöjä on useita, vaikkakin tutkimustieto tuloksellisuudesta on vielä melko puutteellista. Lupaaviksi interventioiksi nostetaan terveysalan ammattihenkilöstön koulutus, kaltoinkohtelun seulonta, omaishoitajien tuki sekä sosiaalipalvelut, jotka on kehitetty kaltoinkohtelutilanteita ajatellen. Vähemmän tiedetään ja lisää tutkimustietoa tarvittaisiin tiedotuskampanjoista, ikäihmisten kouluttamisesta, tukipuhelimesta ja pakollisesta kaltoinkohtelun ilmoittamisesta.

► ***Lähisuhdeväkivaltaan puuttumiseen on kehitetty paikallisia toimintamalleja ja työmenetelmiä***

Kansallinen hanke lähisuhde- ja perheväkivallan ehkäisemiseksi toteutettiin 2004–2007. Toimintamalleja ja toimintaohjeita on kehitetty hankkeissa paikallisesti ja alueellisesti ja kokemuksista koottu opas kunnille ja seutukunnille. Tarvitaan selkeät toimintamallit tunnistaa ja puuttua väkivaltaan sekä moniammatilliset yhteistyökäytännöt ikääntyneiden auttamiseksi. Toimintamalleista ja auttamispoluista on hyviä esimerkkejä. Suomen vanhusten turvakotiyhdistys ry:n Vankka verkko- projektissa tuotettiin mallit mm. Jannakkalalle ja Mikkelille. Tampereella on kehitetty toimintamalli ohjeistamaan sosiaalityöntekijöille ja kotihoidon henkilöstölle lähisuhdeväkivallan käsittely ja toimet tilanteissa, joissa asiakkaana on kotona asuva vanhus.

Helsingin yliopiston koulutus- ja kehittämiskeskus Palmenia on kehittänyt Ikääntyneiden turvallisuus osana kuntien turvallisuussuunnittelua -koulutus- ja konsultaatioprosessin, jota on pilotoitu Porvoossa. Sen tavoitteena on edistää kuntien strategista suunnittelua, eri suunnitelmien vuoropuhelua ja täytäntöönpanoa ikääntyneisiin kohdistuvaan väkivaltaan puuttumiseksi ja kaltoinkohtelun ehkäisemiseksi.

► ***Kansallisissa ohjelmissa ikääntyneiden turvallisuustarpeisiin havahduttu myöhään***

Järjestöt ovat jo parinkymmenen vuoden ajan toimineet ikääntyneiden turvallisuuden puolestapuhujina, mutta laajemmin Suomessa on havahduttu ikääntyneisiin kohdistuviin rikollisuusongelmiin verraten myöhään. Kansallinen rikosentorjuntaohjelma ja kansallinen väkivallan vähentämishjelma eivät huomioineet ikääntyneitä; jälkimmäisen paikallispiilotissa Järvenpäässä ikäihmisten turvallisuus valittiin kuitenkin yhdeksi kehittämiskohteeksi. Laajoista sisäisen turvallisuuden ohjelmista ensimmäinen noteerasi ikääntyneet onnettomuuksien vähentämisen ja tapaturmien ehkäisemisen yhteydessä. Toisessa havahduttiin ikääntyneiden väestön määrän kasvuun ja ikäväestön turvallisuusuhat nousivat huomion kohteeksi syrjäytymisen ja väkivallan osalta. Nyt sisäisen turvallisuuden ohjelmaan ollaan liittämässä ikääntyneiden turvallisuuden parantamiseksi oma toimintaohjelma. Sosiaali- ja terveysministeriö on antanut vuonna 2008 lähisuhde- ja perheväkivallan ehkäisystä suosituksen. Yhtenä suosituksena on väkivallan uhriksi joutuneiden vanhusten tarvitsemien palvelujen kehittäminen ja saatavuuden parantaminen. Suosituksen toteutumista raportoidaan tänä vuonna.

